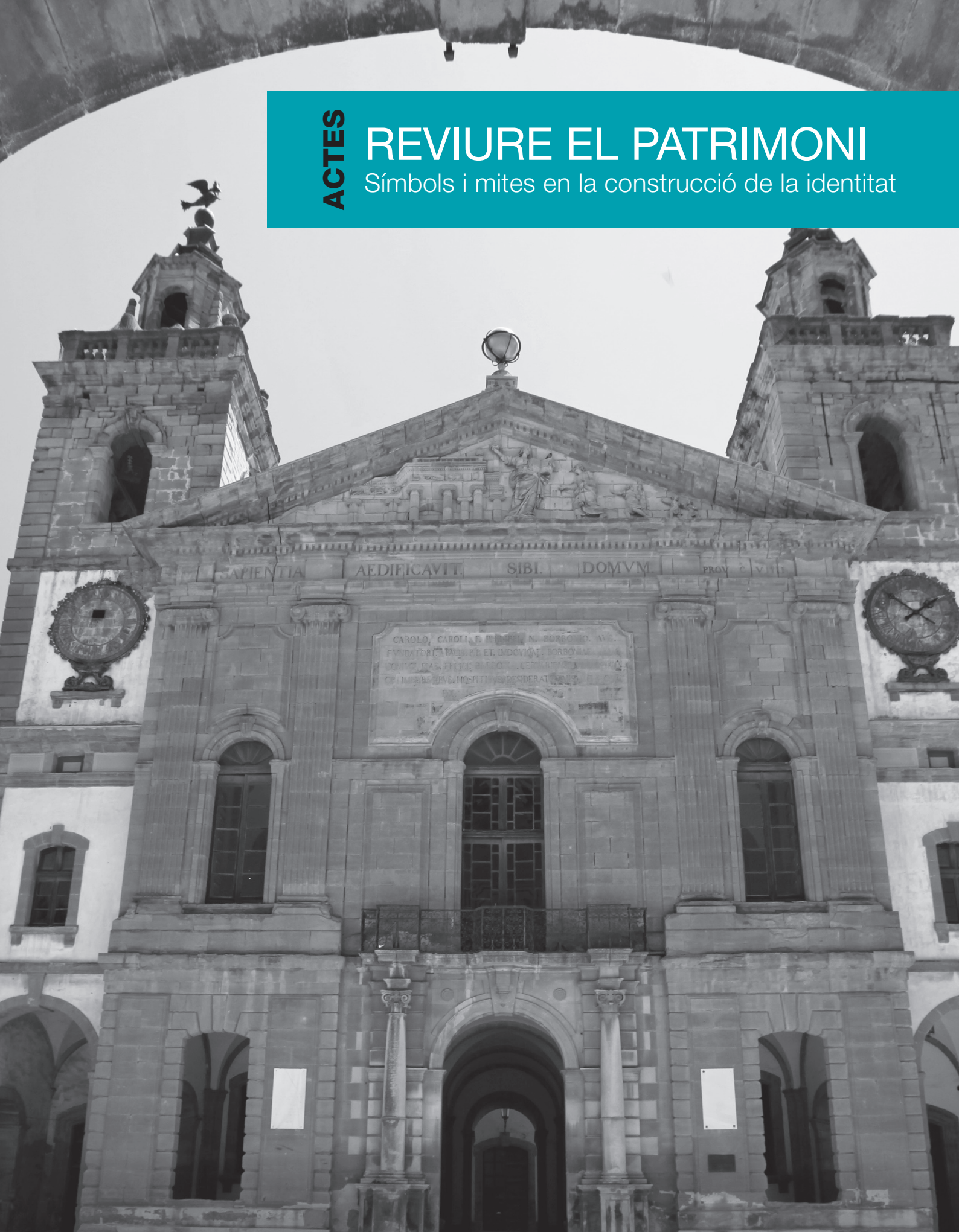

ACTES

REVIURE EL PATRIMONI

Símbols i mites en la construcció de la identitat

PRESENTACIÓ

La vuitena edició de la jornada *Reviure el patrimoni* arriba de la mà d'una data prou emblemàtica i d'abast nacional: la celebració del Tricentenari dels fets de l'11 de setembre de 1714. En aquest context, el Museu Comarcal de Cervera prepara una sèrie d'actes inscrits dins la Ruta 1714 la qual inclou 10 municipis que es converteixen en escenaris d'un relat històric. Entre d'altres accions, es preveu l'obertura d'una exposició que vol revisar i actualitzar la posició de Cervera durant la Guerra de Successió i les conseqüències derivades del Decret de Nova Planta amb una interrogació especial cap al perquè de la construcció de la Universitat de Cervera. Un edifici que marcarà, inevitablement, la trajectòria econòmica, social i urbana de la ciutat, però també la seva projecció exterior. La identitat de Cervera es construeix, no només però sí essencialment, a partir de la utilització de fets històrics reals i/o interpretats que, obviats o magnificats, potencien una o altra imatge. No és un cas exclusiu de la nostra ciutat sinó que sovint aquestes utilitzacions es troben en la base de molts símbols nacionals. Aquesta jornada pot servir per desvetllar-ne algun i convertir-se en eina de treball crítica per a futures propostes.

PROGRAMACIÓ

Cervera, 21 de novembre de 2013

De 9.30 a 10 h

Arribada i lliurament de la documentació.
Benvinguda a càrrec de Ramon Royes, *paer en cap de Cervera*

Inauguració de la jornada a càrrec de Carme Bergés, *directora Museu Comarcal de Cervera*

De 10 a 11 h

Símbols i mites en la construcció de la identitat, a càrrec de Magí Sunyer, *escriptor i professor e la Universitat Rovira i Virgili*.

D'11 a 11.30 h

Pausa-café

D'11.30 a 12.30 h

Onze de setembre: la construcció d'una diada nacional, a càrrec d'Enric Pujol, *historiador*

De 12.30 a 13.30 h

El naixement de la Generalitat de Catalunya (1359): Cervera en la construcció del mite nacional, a càrrec de Pere Verdés, *historiador del CSIC*

De 13.30 a 14 h

Debat

De 14 a 16 h

Dinar

De 16 a 17 h

El castell de Cardona: de caserna militar a monument nacional, a càrrec d'Andreu Galera, *director de l'Arxiu Municipal de Cardona*

De 17 a 18 h

I després de la guerra del Francès, què?, a càrrec de Pere Freixas, *historiador*

De 18 a 18.30 h

Debat i clausura de la jornada

A les 18.30 h

Visita a l'exposició *Catalunya i la Guerra de Successió*, Museu d'Història de Catalunya i Museu Comarcal de Cervera

Mites i símbols en la construcció de la identitat

Magí Sunyer, escriptor i professor de la Universitat Rovira i Virgili

Els mites i els símbols exerceixen un paper fonamental en la construcció de les identitats, tant se val si són les d'un país o d'una agrupació internacional com les d'un grup reduït. Una de les primeres operacions que duu a terme qualsevol col·lectiu que té intenció d'afirmar una personalitat pròpia, d'expressar alguna diferència o originalitat, és proveir-se d'una bandera, un emblema o un segell que l'identifiqui i el diferenciï; qualsevol país que assoleix un nou estatus, tant si és la independència com alguna mena d'entitat autònoma, de seguida encarrega -si no els tenia- el disseny d'una bandera que permeti que se l'hi reconegui i d'un himne que es pugui tocar i/o cantar.¹ De la mateixa manera, s'eleva a la qualitat de mífics personatges i esdeveniments pretèrits o presents que representin, en positiu o en negatiu, els valors o una part dels valors del grup -tant si està constituït per mitja dotzena de persones com per uns quants milions-, que n'expliquin la història, les vicissituds i les aspiracions. Són mites que poden estar fonamentats en la realitat històrica o en la pura fabulació, la historicitat no és essencial per a la projecció dels valors i els desitjos del grup; fins i tot quan són personatges o fets històrics, el seu mite s'acostuma a proveir d'una caracterització que conté molts elements irreal, fantasiosos, per als quals no resulta determinant que es pugui comprovar sense dubtes la seva falsedat històrica. Ens podem fixar en dos exemples de textura diferent entre els molts que podríem adduir. Sembla que Sant Jordi no va existir, i això no impedeix que sigui patró d'una bona quantitat de països, entre els quals el nostre. Un dels màxims representants del Romanticisme exaltat, Lord Byron, es va convertir en un mite eròtic; alguns dels seus biògrafs expliquen que en realitat no tenia qualitats físiques de seductor estàndard, però grans dames europees del seu temps asseguraven que havien mantingut tractes íntims amb ell, algunes el mateix dia en indrets la distància entre els quals era impossible de recórrer amb els mitjans de locomoció de l'època. El mites representen, identifiquen, i la realitat històrica del personatge o de l'acció no és un requisit imprescindible; quan es dona, acostuma a ser parcial, imperfecta. El mite, en definitiva, és una construcció literària, amb les dosis d'invenció i de capacitat

de fer comprendre la realitat de què la literatura disposa. Farem bé de no menysprear-lo des de la suficiència del científic, tal com avisava Miquel Coll i Alentorn a propòsit de la llegenda:

S'ha dit que si la història d'un poble ens mostra el que aquest ha estat, les seves llegendes ens fan conèixer allò que hauria volgut ésser. En realitat, però, les llegendes ens revelen força més que les admiracions o les aspiracions d'una col·lectivitat: també els seus odis, els seus horrors, els seus pecats, les seves expiacions, les seves exculpacions, hi són sovint reflectides. Per això constitueixen un element de gran vàlua per a la comprensió de l'ànima dels pobles que les han creades, conservades o marcades amb llur empremta peculiar. Si en altre temps, quan la crítica historiogràfica no era prou depurada, ni comptava amb els instruments de treball de què avui es disposa, les narracions llegendàries eren un perillós ensopegall per a l'historiador, ara, en canvi, llur estudi és un preciós complement de la investigació dels fets esdevinguts en un passat més o menys remot, puix que tant com el coneixement d'aquests fets ens interessa el dels estats d'esperit que els han produït, de la profunditat del rastre que han deixat en l'ànima popular, o de les reaccions que hi han provocat.²

Aquesta jornada s'ocupa d'uns mites i d'uns herois, els que representen el sentiment de nació dels catalans, i en ells centraré la meua intervenció. Disposem d'una extensa bibliografia sobre l'assumpte, una part de la qual, recent, se n'ha ocupat de manera sistemàtica i amb garanties científiques.³ Jo mateix hi he contribuït i precisament per aquesta raó considero que, després d'una introducció útil per a la contextualització, quedo excusat de repetir una altra vegada allò que en altres ocasions ja ha estat exposat i que està a disposició dels lectors que hi tinguin interès.

Els elements identificatius dels catalans, expressats en símbols i mites, van ser conformats en forma de relat prou coherent durant el segle XIX en centenars de textos literaris de tota mena, en llibres d'història, en la decisió sobre la toponímia urbana del país i en tots els

1. Aquest estudi forma part de la investigació del grup de recerca Identitat Nacional i de Gènere a la Literatura Catalana, de la Universitat Rovira i Virgili, del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC) (2009 SGR 644) i del projecte FFI2012-31489, finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad. He actualitzat l'ortografia dels textos prenormatius.

2. Miquel COLL i ALENTORN. "La llegenda de Guillem Ramon de Montcada", a *Llegendari*, p. 193.

3. Pere ANGUERA. *L'Onze de Setembre. Història de la Diada (1886-1938)*. Barcelona, 2008; *Les quatre barres. De bandera històrica a senyera nacional*. Barcelona, 2010; *La nacionalització de la sardana*. Barcelona, 2010; *Sant Jordi, patró de Catalunya*. Barcelona, 2010; *Els segadors. Com es crea un himne*. Barcelona, 2010. Magí SUNYER. *Els mites nacionals catalans*. Vic, 2006; "El mite de la terra alta", a *Caplletra* 50 (2011), p. 158-180.

àmbits d'actuació dels catalans. Tot això abans que oficialment nasqués el catalanisme, el qual, en els anys vuitanta del segle XIX, es va trobar aquesta feina feta i li va proporcionar unes concrecions, unes aplicacions i unes projeccions. Això no significa que aquests símbols i aquests mite s'inventessin llavors, alguns, com la bandera, tenen un indiscutible origen medieval, sinó que en la fase de definició de la personalitat pròpia que va acabar conduint el catalanisme, es van constituir en sistema coherent i organitzat durant el segle XIX. Aquests referents eren, i són, de tres tipus bàsics, es classifiquen en tres grans apartats: geogràfics, històrics i lingüístics. Algunes especificitats importants, com la reivindicació del Dret català, haurien de ser incloses en l'apartat històric, per la càrrega de tradició que se li confereix.

Els geogràfics, en primer terme, defineixen la nació, de Salses a Guardamar i de Fraga a Maó -o en una versió limitada al Principat, des de determinats enfocaments o estratègies. En el segle XIX, sovint des d'unes mentalitats conservadores i fins i tot reaccionàries, en sintonia amb un tòpic romàntic que ha demostrat capacitat de supervivència, es va mitificar el camp català com a dipòsit d'unes virtuts ancestrals i intocables que suposadament havien caracteritzat i caracteritzaven els catalans, en oposició a les innovacions que solien penetrar per les ciutats, les quals eren vistes amb malícia, acusades d'estrangeria. Elements simbòlics com l'ofici de pagès, la masia o casa pairal i la barretina en provenen. Alhora, però, un pensament més avançat i obert concentrava en la ciutat de Barcelona unes altres virtuts, no necessàriament oposades però que acostumaven a presentar-s'hi, les de la innovació i la modernitat; la capacitat del catalans per incorporar-les també s'arborava com a bandera distintiva i positiva. Potser l'expressió més pública d'aquesta capacitat han estat esdeveniments de projecció mundial, com les exposicions universals de 1888 i 1829 i els Jocs Olímpics de 1992.

En una altra ocasió, vaig classificar els mites històrics en deu seqüències cronològiques i conceptuals que només enumeraré: els mites previs, els mites constituents, el mite occità, els mites de la plenitud, el mite imperial, els mites de la crisi, els mites de la decadència, el mite de la separació, el mite de la derrota i el mite antifrancès. Un comentari, ni que fos mínim, sobre la significació de cada un impediria que, en l'espai de què dispo, m'ocupés de qualsevol altre aspecte, però sí que em puc permetre d'assenyalar que en el riquíssim repertori que contenen figuren els coneguts per la majoria de la població -Sant Jordi, l'11 de Setembre, la Guerra dels Segadors- i d'altres menys populars perquè sempre han estat menors o perquè han passat de moda.

L'element distintiu i identificador per excel·lència dels catalans és la llengua, la qual durant la primera meitat

del segle XIX va ser abandonada per a usos cultes per les elits culturals i que després es va convertir en la pedra de toc de la personalitat del país. En determinades etapes històriques, llengua i país han estat identificats d'una manera quasi total, i la seva importància no l'han proporcionada només els catalans, sinó que també els que han volgut, i volen, anihilar la personalitat catalana han combatut amb armes i bagatges la llengua, en temps de dictadures i de presumptes democràcies. Per a exemples, potser en tenim prou, considerades les limitacions ja exposades, amb les prohibicions primoriveristes i franquistes -aquests darreres van arribar a l'extrem de prohibir l'ortografia-, les agressives -amb utilització de bombes, a la València dels anys setanta- accions encaminades a confondre els parlants amb la imposició de noms diferents de la llengua, ja sigui en l'Estatut valencià o en les disposicions de l'actual Govern d'Aragó. Adonem-nos que, no tan sols per a la llengua, els enemics de la identitat es preocupen de generar altres símbols -el blau de la bandera a València-, altres mites i de propagar-los a través del control de l'escola i dels mitjans de comunicació.

Ideologies

No és forçós que aquests tres referents conflueixin per a l'existència d'un país. El més característic en el cas català, la llengua, el que més sistemàticament ha estat atacat, amb tota mena d'estratègies, pels nacionalismes espanyol i francès, no és un tret distintiu de països independitzats respecte de les colònies, o com a mínim no s'ha esgrimit com a argument. En tots els països d'Amèrica ha perdurat com a llengua alta la dels colonitzadors espanyols, portuguesos o anglesos. Tampoc no ho és haver disposat d'institucions pròpies en l'Edat Moderna, un dels requisits presentats recentment per ser reconeguts com a nació. No hauria estat aplicable, per exemple, en el cas irlandès a principis del segle XX, quan el país va aconseguir la independència. Els símbols, els mites, es poden fabricar, es poden, en una denominació ja clàssica, "inventar".⁴ Bona part de les autonomies ideades en la transició postfranquista han inventat un himne, una bandera i altres signes de pertinença, que han aconseguit un grau divers d'adhesió per part dels pobladors. Més encara: països amb tota la maquinària de l'Estat a disposició no acaben d'aconseguir una fixació simbòlica ni en els elements més primaris. No hi ha acord sobre quina és la bandera d'Espanya, per a uns la de les dues franges vermelles i una de groga, per a altres la d'una franja vermella, una de groga i una de morada; es podria argumentar que la primera és l'oficial, però també es podria replicar que si, en algun moment els espanyols acomiadaren els monarques és possible que canviïn de bandera oficial.

4. Eric HOBSBAWN i Terence RANGER. *L'invent de la tradició*. Vic, 1988.

L'intent, no fa gaires anys, de proveir l'himne espanyol actual de lletra va desembocar en un ridícul que un país normal no s'hauria de permetre. En aquests símbols la confusió no afecta al Principat de Catalunya, la bandera catalana acceptada per tothom és la de les quatre barres, d'origen medieval, i l'himne Els Segadors, compost a finals del segle XIX. Si de cas, la diversitat -que està lligada amb les diverses opcions proposades per aconseguir la independència- afecta la coloració de l'estel i el triangle de la bandera independentista, sempre en el benentès que, quan s'aconsegueixi l'objectiu, la bandera del país serà la de les quatre barres. Tampoc no s'ha alliberat de controvèrsia, en diferents moments i per raons diverses, l'himne: la Generalitat republicana va arribar a encarregar-ne un a Josep Maria de Sagarra -el *Cant del poble*, amb música d'Amadeu Vives-, i, en èpoques en què Els Segadors resultava massa agosarat, s'ha utilitzat *El cant de la senyera*, de Joan Maragall i Lluís Millet. El cas és diferent al País Valencià, en què la pressió espanyola ha afectat el nom del territori -País Valencià/ Regne de València/ Comunitat Valenciana-, el nom de la llengua -català/valencià-, la festa patriòtica -abril/octubre- i l'himne -"Himne de l'Exposició" / "Muxeranga d'Algemesi". Símbols, mites, no és cap sorpresa, són manipulables i manipulats, són instruments d'ideologia.

El relat mític nacional català estava establert en la penúltima dècada del segle XIX, quan el catalanisme entrava en plena acció, quan ja feia temps que es definia en relació amb el federalisme de Valentí Almirall, republicà, laic, maçó, que el 1879-81 havia publicat el *Diari Català* i el 1886 concretava la seva proposta en *Lo catalanisme*. També el catalanisme tradicionalista, conservador, catòlic, feia un temps que s'expressava en les pàgines de *La Veu de Montserrat* i aviat va presentar l'alternativa al llibre d'Almirall en el recull del bisbe Torres i Bages, *La tradició catalana* (1892). Llavors la galeria mítica ja estava determinada, però les diferències ideològiques marcaven discrepàncies, també en aquest camp. Per exemple, Almirall atacava una de les màximes icones de la literatura contemporània, elevada a la categoria de referent sobretot pel Romanticisme conservador, el poema *La Pàtria*, de Bonaventura Carles Aribau, i hi presentava com a alternativa "fundacional" de la Renaixença el poema d'Antoni Puigblanc. El sector d'Almirall ja havia reaccionat, en un primer moment, amb la paròdia al naixement de la plataforma impulsada pel sector conservador en els anys cinquanta, el Jocs Florals de Barcelona, i, tot i que els seus escriptors van participar en el certamen tant com a membres del consistori com a poetes, els van tornar a qüestionar, per raó d'ideologia, l'any 1888 amb la convocatòria d'uns Jocs alternatius, en protesta per la presència en els oficials de la reina d'Espanya, en ocasió de l'Exposició Uni-

versal de 1888. En els anys vuitanta, Aribau, els Jocs, ja eren, referents mítics, com a mínim per a un sector intel·lectual. Tanmateix, malgrat que la ideologia té un pes determinant en la major part de valoracions de mites i símbols, no sempre les explica.

Transformacions de mites

Els mites no sempre tenen la mateixa càrrega ideològica ni el mateix significat, canvien amb el temps i les circumstàncies. Examinem-ne alguns com a exemples. El mite de la unió dinàstica dels Reis Catòlics, pedra de toc del discurs patriòtic espanyol, que ha presentat sempre, i ho continua fent, el pretès naixement d'Espanya en la seva forma actual: acabament de la reconquesta i unió dels regnes de Castella i d'Aragó, ha rebut un tractament molt diferent del segle XIX ençà. Els primers romàntics catalans, convençuts de la bondat de la integració de Catalunya a Espanya, van llançar grans lloances cap als monarques. Manuel Milà i Fontanals, en una poesia de joventut sobre una visita del reis a Barcelona, afirmava que la lleialtat i l'amor dels catalans cap als monarques no tindria fi. Fins i tot un dels màxims proveïdors d'ideologia i mitologia proto-catalanista, Antoni de Bofarull, en una de les proses d'*Hazañas y recuerdos de los catalanes*, elogia els reis per haver materialitzat "la unitat d'Espanya", remarca l'amor que de tots els espanyols els tenen i acaba amb un passatge triomfal digne de la propaganda mítica espanyolista: "y Dios mantuvo feliz a tan gran reino, para mostrar así que el brazo de la celeste justicia, del mismo modo avisa a sus hijos fieles, que recompensa sus virtudes".⁵ Tots dos, Milà i Bofarull, tracten de la mateixa manera l'atemptat del remença Joan de Canyamars contra el rei Ferran i li apliquen la qualificació de "boig". Sense desmentir del tot aquesta consideració, poetes posteriors hi introdueixen matisos. Artur Masriera hi afegeix que la intenció de Canyamars havia estat venjar en el fill les malifetes de Joan II i Francesc Ubach i Vinyeta presenta l'atemptat com una revenja per l'execució de Pere Joan Sala. Més encara, en la poesia "Ferran V", de Ramon Picó i Campamar, desapareix la descripció de l'agressor com un boig i, en canvi, presenta una bateria d'acusacions als Trastàmara que justifiquen l'acció i que són: els assassinats de Jaume d'Urgell i Carles de Viana i l'absolutisme castellà d'Isabel I. Tanmateix, no deixa de destacar que un episodi com aquest de la unió dinàstica tingui tan poca literatura en el període a què es fa referència. Tot fa pensar que l'autocensura hi va intervenir de manera decisiva. Víctor Balaguer va emetre un judici negatiu sobre els reis a la seva *Historia*, per les il·legalitats acumulades que havien comès per arribar, un i altre, a ser reis i perquè considerava que la federació des de la igualtat dels dos regnes hauria estat la fórmula més justa per a la unió. La preterició d'Aragó

5. Antoni de BOFARULL, *Hazañas y recuerdos de los catalanes*. Barcelona, 1846, p. 124.

en benefici de Castella també centra una poesia coetània de Balaguer i, de manera més al·legòrica, una altra d'Antoni Camps i Fabrès. Adonem-nos que s'ha passat de l'elogi sense objeccions a la justificació de l'atemptat contra Ferran per motius de revenja o d'odi a la dinastia dels Trastàmara i al qüestionament de la imatge de tots dos monarques. Més encara: és prou conegut l'elogi d'Isabel I en l'epíleg de L'Atlàntida, de Jacint Verdaguer, en què degué pesar molt, en un poema adreçat a la justificació de la necessitat històrica de l'evangelització d'Amèrica. Tanmateix, malgrat els exemples adduïts, en comparació amb altres figures històriques menys crucials, la literatura sobre la unió dinàstica és molt escassa. Sense gaires vacil·lacions, podem d'aplicar al mite la consideració de "tabú". Tenia un pes massa determinant en el sistema mític espanyol per oposar-s'hi des de l'argumentació negativa que va acabar tenint en el catalanisme. Es va haver d'esperar la consolidació ideològica del moviment perquè s'escriguessin poemes com el d'Àngel Guimerà "Davant les sepultures dels Reis Catòlics a Granada", en què, a mitjanit, Ferran s'adreça a Isabel per retreure-li que no s'han complert els tractes d'igualtat entre Castella i Catalunya,

Puix l'aire brunz portant-me de Castella
clam d'enemics contra ma pàtria bella,
i sento com gemeguen los tristos catalans:
que l'estrella d'Espanya és sols estrella
pel front dels castellans.⁶

Li recita els greuges històrics dels catalans cap a Castella, li recorda els crims que van haver de cometre per arribar a ser reis, li recorda Claris i Casanova i li fa present la Renaixença:

Mes jo sé prou que enrere ma fillada
torna a girar la vista esperançada
i, recordant als avis, hi truca en sos escuts;
que aixeca el front davant sa llei canviada
per la llei dels vençuts.⁷

Les reconvençions de Ferran no reben cap mena de resposta de part d'Isabel, que "enfonçava, / quedant-li el cor de pedra, lo cap en lo coixí!...". En la conclusió, el poeta abandona el sepulcre dels reis i es trasllada a la Catalunya contemporània per explicitar la càrrega negativa que per al catalanisme té el mite de la unió dinàstica. De la mateixa manera que Isabel es desintereessa de les queixes del seu marit, ho fan els castellans amb les reivindicacions catalanes:

La gent que mana a nostra gent esclava
també respon així.⁸

De l'aclamació entusiasta de Milà i Bofarull en la primera meitat de segle a la negativitat per part del catalanisme. També una evolució considerable es va produir en un element mític que ha fet molta fortuna, fins avui mateix: els almogàvers. No em refereixo ben bé al mite imperial, a l'expansió per la Mediterrània, del qual indubtablement forma part, sinó de la figura dels almogàvers, amb entitat pròpia. En una primera caracterització, Antoni de Bofarull, en un poema primerenc, de 1842, els descrivia d'acord amb la seva condició de mercenaris, carregant les tintes fins a extrems com aquests:

Correu, sense menjar i sense beure,
fins que la sang vos brindi amb tolls vermells,
fins que les carns dels moros se vos mostrin,
a l'estripar la llança sos mantells.
Llavors sí, acampats entre calabres,
que us serviran a un temps de taula i banc,
mengeu del camp les herbes que tallades
haureu amb vostres sabres bruts de sang.

Desperta ferro! Almogàvers, ja és l'hora
de la forta batalla. Tingau cor!
Preneu les armes i doneu un crit,
que us quedarà, del moro, sang i or.⁹

Amb aquesta caracterització bestial de Bofarull coincideixen bona part dels seus contemporanis. Víctor Balaguer els dedica versos com "L'ascona és la muller del bon almogavar" i "Un tros de ferro té l'almogavar per cor"¹⁰ i arriba a referir-s'hi directament com a animals:

Desperta, ferro! Anem! De pressa com lo llamp
anem, almogavars, al camp de l'enemic:
qui arribe lo primer, serà lo primer ric.
Anem allí a fer carn! Les feres tenen fam!¹¹

Sense una modificació substancial d'aquesta imatge, el mateix any 1859 en què Balaguer publicava aquesta poesia, Damas Calvet concursava als primers Jocs Florals de Barcelona de l'era moderna amb "¡Son ells...! Desembarc dels almogavars en Orient", que introdueix un element noble que comença a permetre una mitificació més positiva des d'una perspectiva més civilitzada. Els almogàvers eren els que mai no havien renunciat a la llibertat: "Nascuts enmig les selves, ja-mai los subjugaren; / que nois ja els adormien amb

6. Àngel GUIMERÀ. *Poesia completa*. Barcelona, 2010, p. 318.

7. *Ibidem*, p. 320.

8. *Ibidem*, p. 321.

9. Antoni de BOFARULL. *Poemes*, Reus, 1996, p. 124-125

10. *Los trovadors modernos*. Barcelona, 1858, p. 195.

11. *Ibidem*, p. 195.

cant de llibertat.¹² El camí estava obert perquè Víctor Balaguer reconduís el seu discurs sense negar les qualitats bèl·liques dels guerrers, perquè aquella força abassegadora que en el poema de Bofarull semblava només adreçada a la destrucció i al saqueig tingui un altre objectiu que, per a un renaixentista, ja mereixia el qualificatiu de “noble”: “a defensar ne corren les pàtries llibertats”.¹³ Adonem-nos que, en un espai de manobra limitat, els mercenaris medievals han passat de la condició de bèsties de combat a la de símbol dels patriotes valents que defensen una pàtria on la falta de llibertat no és tolerada. Era quan el crit “Desperta ferro!” es barrejava amb el “Via fora!” del sometent en un “Via ferro!” o ridiculitzat per Serafí Pitarra en un “Desperta, pixa! Fotem! Fotem!”. D’aquesta manera, oberta la via, Manel Casademunt anomena Catalunya “mare dels almogàvers”,¹⁴ per a Frederic Soler els almogàvers eren els hereus dels laietans i de Jaume I i els precedents dels consellers medievals, uns dels representants de l’esperit indòmit de la terra. Quan mor el rei En Jaume,

resta al món Roger,
i viu en ell la pàtria, car lluita amb sa senyera
lo laietà indomable, vestit d’almogaver.
Mes l’espínet no sona, l’almogaver ja calla.
¿Ha mort s’ànima fera?
¡Mai! No. Encara altanera
espanta al món i vetlla pel poble català.
L’almogaver va a vila, vestit amb la gramalla;
és conseller i jura que el dret desfensarà.¹⁵

Ja en aquest punt, Eusebi Anglora pot exclamar: “¡Catalunya! poetes i almogavers tens encara; tens un poble que te’ls admira i te’ls corona!”¹⁶ i, l’any 1925, Ferran Soldevila podia recordar que Menéndez Pelayo havia anomenat “almogàver” de la filosofia Ramon Llull, “almogàver de la història” Ramon Muntaner i “almogàver coronat” Frederic de Sicília.¹⁷ Llavors ja feia dècades que periòdics, vaixells i grups patriòtics s’enorgullien d’utilitzar el nom els que havien començat essent, només, uns mercenaris assedegats de sang.

Invenció i utilització ideològica

El terme “invent de la tradició” va esdevenir molt popular després de la publicació del cèlebre llibre d’Eric Hobsbawm i Terence Ranger que mostrava uns quants casos de “falsificacions” que han produït un rendiment considerable. En el cas català, les invencions més notables no són contemporànies, sinó medievals. Miquel Coll i Alentorn (1993) va seguir amb minuciositat la construcció erudita i amb finalitats polítiques de

les llegendes sobre Guifre el Pelós. Sembla que en la primera meitat del segle XII s’haurien creat per tal de justificar la independència del comtat de Barcelona davant unes possibles pretensions franceses. De manera interessada, es van fer confluïr en Guifré el Pelós dues confusions, la de la persona amb son fill Guifré II i un intercanvi d’elements històrics i llegendaris amb el seu nét Borrell II. En resulta un mite sobre la independència del comtat que resulta de la mescla entre mala informació històrica i manipulació, a la qual s’agreguen ingredients legitimadors com una suposada procedència de la família carolíngia i fins i tot amb el llegendari Túbal, nét de Noè, fundador de tantes poblacions de la Península Ibèrica. En canvi, la famosa llegenda de les quatre barres de sang, per explicar l’origen d’una bandera molt antiga, no va aparèixer fins al segle XVI, en la segona part de la Història de València de Pere Anton Beuter. En un i altre cas es tracta d’invencions posteriors als fets que volen justificar o explicar, la independència i l’origen de la bandera, la primera amb una clara intenció política i la segona presumiblement no, totes dues, i sobretot la segona, amb un llarg rendiment llegendari, fins avui mateix.

També Coll i Alentorn va estudiar amb rigor la llegenda d’Otger Cataló i els Nou Barons de la Fama, i va determinar que es va elaborar cap als voltants de 1418, com a part de la contestació política a la dinastia dels Trastàmara, d’instauració recent, i presumiblement elaborada per algú lligat a la casa de Pinós. El propòsit era presentar el més reculat referent de la reconquesta que no estigués lligat a la casa de Barcelona. Per aquesta raó, s’exposa que la reconquesta va ser iniciada a Catalunya molt de temps abans de la intervenció carolíngia, l’any 732, per obra

d’Otger Cataló, que, venint de França junt amb nou barons, agrupats de tres en tres i anomenats pel seu llinatge Montcada, Pinós i Mataplana, Cervera, Cervelló i Alemany, Anglesola, Ribelles i Erill, i molts altres cavallers i gentilhomes, combaté als sarraïns i morí de malaltia al setge d’Empúries.¹⁸

Després de la mort d’Otger, els nou cavallers s’haurien retirat a les muntanyes fins a la vinguda de Carlemany, el qual hauria dividit Catalunya en nou parts per distribuir-les entre les seves famílies. S’aprofitava per especular sobre una etimologia del nom de Catalunya, que procediria del cognom de Cataló. Ni l’etimologia ni la llegenda no tenen cap mena de fonament científic. La invenció, en un moment polític conflictiu, obeïa només a la finalitat de desacreditar la preeminència de la casa

15. Frederic SOLER. *Poesias catalanas*. Barcelona, 1875, p. 99.

16. Jochs Florals de Barcelona. Barcelona, 1869, p. 327.

17. Ferran SOLDEVILA. “Els almogàvers”, a *Revista de Catalunya*, núm. 12 (1925), p. 550.

18. Miquel COLL i ALENTORN. *Llegendari*. Barcelona, 1993, p. 11.

de Barcelona, i, en definitiva, del rei, sobre els grans nobles catalans.

De manipulacions ideològiques de mites en podem trobar també en el segle XIX. Jacint Verdaguer, en l'exercici literari de propaganda del catolicisme, en va practicar unes quantes. A L'Atlàntida, Cristòfor Colom és escollit per escoltar el relat de l'enfonsament del continent en temps prehistòrics perquè així comprèn la seva missió no tant de posar en relació Europa, Àsia i Àfrica amb Amèrica com per proporcionar als americans la possibilitat de conèixer el missatge de Crist, del qual havien estat privats durant segles pels pecats dels atlants. Més encara: va afegir un epíleg a la Llegendenda de Montserrat, "Destrucció de Montserrat. Nou-cents anys després", en el qual el diable expulsat de Montserrat durant nou-cents anys per Déu després de l'episodi de Joan Garí hi havia tornat, passat el temps de la condemna, en forma dels soldats de Napoleó que duïen les idees de la Revolució i acomplien la revenja del desenllaç de la història de Garí amb la destrucció del monestir, la qual, explícitament, significa el final d'una era, ni que el poeta mantingui l'esperança que la Mare de Déu la restaurarà:

Oh temps, aixís nos robes?
De l'astre que es veu pondre
amb tots sos raigs la rica corona s'ha de fondre?
Edat antiga, adéu!
De tot lo que ens deixares res no
en quedà en un dia...¹⁹

La manipulació vuitcentista d'abast més ampli, que, tanmateix, no assoleix la categoria d'invenció, és la que Víctor Balaguer i el seu grup van practicar amb el bandolerisme del Barroc, que ha arribat fins a nosaltres en el mite de Serrallonga. A finals dels anys cinquanta del segle XIX, una sèrie d'escriptors situats ideològicament en el progressisme, com Víctor Balaguer, que van derivar cap al republicanisme, com Manuel Angelon, o directament republicans, com Lluís Cutxet, Antoni Altadill i Josep Anselm Clavé, van dur a terme una peculiar utilització del mite del bandoler romàntic que havien popularitzat Walter Scott i Friedrich Schiller. Els textos bàsics, no únics, d'aquesta operació són Un Corpus de Sangre o Los fueros de Cataluña (1857) i El pendón de Santa Eulalia o Los fueros de Cataluña (1858), de Manuel Angelon, Don Juan de Serrallonga (1858), de Víctor Balaguer -precedida, el mateix any, per una versió

dramàtica molt popular, amb el mateix títol-, i La bandera de la muerte (1859),¹⁹ també de Balaguer, acabada per Antoni Altadill. Les d'Angelon mitifiquen Perot Rocaguinarda, les altres, Serrallonga i la seva esposa Joana; en tots dos casos, Rocaguinarda i Joana -Serrallonga havia estat executat anys abans- intervenen de manera determinant en la Guerra dels Segadors. Els capitans de bandolers són descrits com nobles amb sentiments elevats i disposats a tot per Catalunya. Balaguer ali-neava Serrallonga conferia unes qualitats específiques a les dues grans bandositats del Barroc: "els nyerros, al nostre entendre, significaven l'esperit popular i liberal de l'època; els cadells representaven l'orgull aristocràtic i l'esperit de les prerrogatives i privilegis de la noblesa"²¹ que tenien una traducció directa en el camp de la lluita patriòtica: "L'un defensava els drets de Castella, l'altre els de Catalunya: eren, doncs, el partit castellà, en lluita oberta i franca contra el partit català."²² No cal dir que Serrallonga, per a Balaguer, era el cap dels nyerros. Aquesta visió va quedar desmentida per la publicació del procés de Serrallonga per Joan Cortada, el qual anys abans havia advertit Balaguer sobre els problemes de la seva vindicació, però Balaguer la va mantenir sempre. A les velleses, encara recordava:

Don Juan de Serrallonga volvió a poner en moda la cuestión de Narros y Cadells, ya en tiempos más antiguos muy debatida, y se me combatió y se me dirigieron severísimos cargos porque di a estos bandos cierto color político de época. Estaba yo en lo firme sin embargo, y publiqué para demostrarlo mi obra Del bandolerismo y de los bandoleros en Cataluña, que aún cuando no hubo de convencer a todos, consignó mi rectitud de conciencia y los fundamentos sólidos que tuve para sostener una idea que, si pudo ser hija de intuición al principio, no tardó en tomar todos los caracteres de un hecho probado y documentado.²³

Si d'aquesta manera Balaguer no va aconseguir prestigi entre els historiadors, va aconseguir consolidar el mite i convertir un simple lladre de pas i una pobra molinera segrestada en símbols de la llibertat de Catalunya. Anys després, Anicet de Pagès va publicar un romanç sobre l'execució de Serrallonga en el qual el poble exculpa el condemnat perquè està convençut que no va robar ni cremar propietats, no va ser traïdor ni covard, no va fer mal a vells, ni a dones ni a coneguts, i la veu popular vaticina: "Avui un rei te condemna; / demà

19. Jacint VERDAGUER. *Poemes llargs. Teatre, Totes les obres II*. Barcelona, 2003., p. 238.

20. Manuel ANGELON. *Un Corpus de Sangre o los fueros de Cataluña*. Barcelona, 1857; *El pendón de Santa Eulalia o los fueros de Cataluña*. Barcelona, 1858. Víctor BALAGUER. *Don Juan de Serrallonga o los bandoleros de las Guillerías. Drama en cuatro actos y un prólogo*. Barcelona, 1858; *Don Juan de Serrallonga*. Barcelona, 1858. Víctor BALAGUER i Antonio ALTADILL. *La bandera de la muerte*. Barcelona, 1859.

21. Víctor BALAGUER. *Don Joan*, novel·la, p. 20.

22. *Ibidem*, p. 19.

23. Víctor BALAGUER. *Al pie de la encina. Historias, tradiciones y recuerdos*. Madrid, 1893, p. 129.

un poble t'absoldrà"²⁴ i encara, després de la mort: "Era un valent. ¡Dormi en pau! / Els que l'han penjat per lladre / potser se'n penediran".²⁵ Sense cap mena de dubte, però, la pedra de toc de la fortuna mítica del bandoler fou la versió de Joan Maragall a "La fi de Serrallonga", aquella vibrant confessió amb el capellà al peu del patíbul. Possiblement, Maragall hauria pogut clausurar la fantasia balagueriana del bandoler patriota, però en la primera tirada de versos, quan Serrallonga es confessa del pecat d'orgull, el poeta li fa exclamar:

Per'xò he tingut tant odi al rei d'Espanya
i li he fet la guerra jo tot sol.
Ell la terra ens ha omplert de gent estranya
i manar-nos-ho tot és lo que vol.
Doncs, jo li he dit: "¡No em plau!". I, ¡via foral,
he anat pel món com m'ha vingut a plaer,
he fet lo que he volgut, lliure a tothora,
i no he obeït lle, ni rei, ni re.

---

24. Anicet de PAGÈS. "Romanç novament tret de la mort d'en Joan Sala y Serrallonga, lladre de pas", a *Poesies*, p. 245.

25. *Ibíd.*, p. 248.

Onze de setembre: la construcció d'una diada nacional

El fet històric i les seves conseqüències

Enric Pujol, historiador

Aquest any 2014 es compleix el tres-cents aniversari de l'Onze de Setembre de 1714 i s'ha organitzat una ambiciosa commemoració institucional, encapçalada per la Generalitat de Catalunya, l'Ajuntament de Barcelona i per d'altres entitats públiques i associacions culturals de la societat catalana, que ha de comportar la realització d'un munt d'actes.¹ Es tracta, com és ben sabut, d'una data cabdal de la nostra història, d'un altíssim contingut simbòlic, i per tant d'una nítida significació política. Aquell dia fou presa la ciutat de Barcelona per part de les tropes franco-espanyoles de Felip V de Borbó en el decurs de l'anomenada Guerra de Successió a la Monarquia Hispànica (1702-1715). En aquest gran conflicte bèl·lic de dimensió europea, les institucions polítiques catalanes de l'època es posicionaren contra Felip V i a favor de l'altre pretendent a la corona hispànica, l'Arxiduc Carles d'Àustria (proclamat a Barcelona com a Carles III).² El resultat del conflicte fou advers als interessos catalans. La derrota militar de l'Onze de Setembre de 1714, després d'un llarg setge i d'una heroica resistència, suposà la caiguda de tot el Principat de Catalunya en mans dels borbònics, per bé que encara es mantingué el castell de Cardona, que aconseguí una avantatjosa capitulació el 18 de setembre de 1714.

Després de l'entrada de les tropes borbòniques a Barcelona, la repressió contra els fins aleshores resistents no es féu esperar. Cal tenir present, però, que aquesta repressió en d'altres indrets del Principat i del País Valencià ja havia començat molt abans, d'ençà que les tropes de Felip V havien ocupat viles i ciutats.³

Es calcula en milers les persones que es van veure afectades directament per les execucions o els empresonaments. La mort del general Josep Moragues, un dels principals dirigents militars de la resistència catalana dona la pauta d'uns càstigs que volien ser exemplificadors. Així, després d'haver estat executat i esquartrat, el seu cap fou col·locat en una gàbia situada al

Portal de Mar i allí s'hi va estar uns quants anys. Els exiliats a Viena, Roma o Gènova s'han xifrat entre 25.000 i 30.000 persones (unes dades que no inclouen els que es podrien haver refugiat a la Catalunya del Nord o a d'altres indrets de la Corona francesa).⁴ Les institucions polítiques catalanes foren abolides i s'instaurà, el 16 de gener de 1716, el decret de Nova Planta, redactat pel jurista Francesc Ametller i l'intendent José Patiño, que assentava, des d'una perspectiva legislativa, un poder absolutista. El dret civil català, però, es va salvar. Barcelona i tot el Principat fou sotmès a un règim militaritzat i s'imposà un desarmament absolut. El capità general fou la primera autoritat política i com a tal va presidir la Real Audiència, que substituï l'antic Tribunal Suprem. A la capital es construí la Ciutadella, per tenir-la controlada per les armes si calia. La seva construcció implicà una destrucció d'habitatges encara major que no la patida durant els bombardeigs del setge (i això que aleshores quedaren afectades una cinquena part de les cases de la ciutat).⁵ Iniciada el 1716, la Ciutadella no s'acabà definitivament fins al 1725. Arreu del Principat s'aplicà l'impost del cadastre, que les mateixes autoritats borbòniques no dubtaven a titllar de "tributo de vassallaje", ja que se s'afegia a la resta d'impostos que ja d'abans havia de pagar la població. Aquesta com d'altres de les càrregues impositives que aleshores s'instituíren serviren sobretot per mantenir damunt del territori català un exèrcit d'entre 20.000 i 30.000 soldats per tal d'assegurar-ne l'ocupació. Els governs municipals també quedaren afectats pel nou règim, ja que el sistema d'elecció per insaculació fou substituït per regidors de caràcter vitalici i de designació reial a les ciutats més importants.

A tot això seguien també mesures contra la llengua i la cultura autòctones. La introducció progressiva del castellà en les institucions polítiques i administratives s'inicià aleshores d'una manera sistemàtica. La Universitat de Barcelona i la resta de centres universitaris del

1. Entre les diferents iniciatives hi ha l'exposició 300 onzes de setembre, organitzada pel Museu d'Història de Catalunya i de la qual sóc el comissari. En aquest article pretenc recollir algunes de les principals conclusions de la recerca col·lectiva que ha comportat la seva organització.

2. La bibliografia existent sobre el tema és ingent. Hem intentat recollir les aportacions principals en l'article que vaig redactar conjuntament amb Agustí Alcoberro "La Guerra de Successió i els historiadors. De les cròniques coetànies a l'actualitat", per al catàleg de l'exposició ja esmentada (en premsa). Per a una síntesi actualitzada, Joaquim ALBAREDA, "Catalunya a la Guerra de Successió: De la victòria de 1705 a la pèrdua de les llibertats de 1714", a 11 de setembre de 1714, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2005, p. 11-95. També Agustí ALCOVERRO, Catalunya i la Guerra de Successió (catàleg de l'exposició homònima organitzada pel Museu d'Història de Catalunya), Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2007. Malgrat el temps transcorregut, encara és una aproximació útil ALBERTÍ, Santiago, L'onze de setembre, Albertí editor, Barcelona, 1964, 1a ed.

3. Sobre la repressió l'obra clau és Josep M. TORRAS RIBE, Felip V contra Catalunya. Testimonis d'una repressió sistemàtica, Rafel Dalmau editor, Barcelona, 2005.

4. Agustí ALCOVERRO, L'exili austriacista (1713-1714), Fundació Noguera, 2 vol., Barcelona, 2002.

5. Per a l'estudi de l'impacte que tingué en la ciutat, Albert GARCIA ESPUCHE, "Memòria d'una ciutat, memòria d'uns ciutadans", a 11 de setembre de 1714, ob. cit., p. 99-171.

Principat foren abolits en favor d'una única universitat a Cervera, creada el 1717.⁶

Les queixes i súpliques per aminorar aquestes imposicions no foren escoltades, ja que els catalans van ser considerats desafectes als quals calia castigar. Fins i tot moltes de les mesures adoptades foren malvistes per destacats felipistes catalans. La documentació borbònica que s'ha conservat avala les queixes i abusos denunciats per particulars i corporacions catalanes.⁷ La duresa de la repressió exercida, però, pel seu caràcter traumàtic, lluny d'impulsar una reacció de desmemòria col·lectiva sobre la guerra i la seva transcendència, alimentà el record del conflicte i del caràcter repressiu del nou règim.

De tot el seguit de mesures repressives reportat cal retenir-ne sobretot una, per la seva transcendència històrica: la destrucció de l'estat català d'origen medieval que s'havia desenvolupat des d'aleshores i que vivia uns moments d'autèntica expansió institucional.⁸ Catalunya va perdre, doncs, la seva llibertat política, com abans li havia succeït al País Valencià (1707) i després li passà a Mallorca i Eivissa (1715). Menorca, recordem-ho, quedà sota domini britànic.

Al llarg d'aquests tres-cents anys que s'han escolat d'ençà d'aquella data, ha sobreviscut el record de l'esdeveniment i la consciència clara de la importància de la pèrdua patida, fins al punt que la nostra diada nacional ha pres com a referent aquell esdeveniment històric del segle XVIII. No en va la desaparició de l'estat propi del qual gaudia el Principat de Catalunya va condicionar molt el seu desenvolupament polític posterior. Com ja va assenyalar l'historiador Ferran Soldevila en la seva Història de Catalunya: "Mai, per favorables que li fossin les circumstàncies, Catalunya no podria reprendre el desplegament de les seves antigues institucions i arribar a gaudir en els temps moderns, com Suïssa i Anglaterra, d'un règim democràtic, aixecat, per fidel evolució, damunt la seva forta organització medieval"⁹. Efectivament, les modernes formes d'autogovern democràtic de les quals ha gaudit el Principat durant el segle XX i en l'actualitat (Mancomunitat de Catalunya i Generalitat de Catalunya) han estat productes de nova creació, per més que la segona hagi recuperat el nom d'una de les antigues institucions desaparegudes el 1714.

Una commemoració impulsada per la societat civil

Cal assenyalar, però, que la pervivència de la memòria d'aquella pèrdua (més enllà del seu component traumàtic) no ha pas servit, col·lectivament, per caure ni en un lament constant ni en cap frustració crònica. Al contrari, si aquest record ha pogut perviure durant tant de temps i si s'ha convertit en la base referencial per a celebrar la nostra diada nacional ha estat perquè ha servit de factor mobilitzador de la societat civil catalana contemporània. La rememoració de l'Onze de Setembre ha estat un recordatori d'allò que, col·lectivament, teníem pendent de restituir: unes formes d'estat similar en poder polític a les que abans del 1714 posseïem, però adequades al nostre temps. En definitiva, recuperar la nostra llibertat política.

La significació profunda de la nostra diada nacional no és cap altra, doncs, que la llibertat.

Per la defensa de la llibertat van sacrificar-se els defensors de la ciutat de Barcelona el 1714. I és l'horitzó d'assolir una llibertat política plena el que ha mobilitzat milers i milers de persones d'ençà que es va iniciar la commemoració de l'Onze de Setembre, a finals del segle XIX. Una commemoració que va aconseguir sobreviure en un segle XX marcat per grans convulsions (guerra civil i dictadures militars de Primo de Rivera i Franco), fins arribar a ser restituïda i oficialitzada, el 1980, quan fou reinstaurat el nostre autogovern actual, la Generalitat de Catalunya, després de la mort del dictador.

Una commemoració que, en absència d'institucions polítiques autòctones, va crear i fer viure la mateixa societat civil catalana. Un tret que la singularitza de moltes altres celebracions fetes en d'altres països, que han estat promogudes pels respectius governs i que, amb el temps, han estat assumides pel conjunt de la població. En el nostre cas, ha estat a la inversa, ha partit de la població i posteriorment ha estat assumida per les autoritats quan aquestes s'han pogut constituir. De baix cap a dalt, en un exercici democràtic força insòlit en aquesta mena d'esdeveniments. Democràcia i llibertat han estat bàsiques en la mateixa gènesi de la nostra diada i n'han constituït la seva essència. Des dels inicis de la commemoració, cada acte, manifestació o celebració realitzada ha estat com un tast de la llibertat plena a la qual aspirem com a poble. Un tast que ens dóna força per continuar i per perseverar en la reivindicació en favor de la nostra sobirania, perquè, com va dir el

6. Recentment ha estat reeditat el clàssic estudi de Ferran SOLDEVILA, Barcelona sense universitat i la restauració de la Universitat de Barcelona, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2013.

7. Així ho afirma Josep M. Torres i Ribé en l'obra esmentada, p. 10 i ss.

8. Víctor FERRO, El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta, Eumo editorial, Vic, 1987. També Eva SERRA, "Una alternativa nacional sota l'aparença de conflicte dinàstic", a L'aposta catalana a la Guerra de Successió 1705-1707, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2007, p. 509-518.

9. Ed. Alpha, 2a ed. 1963 vol III, p. 1188.

cantautor Raimon “qui ha tastat la llibertat té més forces per viure”. I, naturalment, també té més forces per lluitar per allò que vol .

La consolidació de la commemoració i el debat polític que suscità

L'estricta record dels fets de 1714, al llarg del segle XVIII, fou preservat per alguns dels protagonistes o pels testimonis de l'època i immediatament després pels intel·lectuals, artistes, escriptors i ciutadans comuns que van ser conscients de la transcendència d'aquell episodi. La seva divulgació social, la popularització del fet, fou possible, ja en el segle XIX, gràcies a l'impuls de la Renaixença.¹⁰ No fou, però, fins al final d'aquella centúria que s'instituí la commemoració dels fets, iniciada per un seguit de rituals civils (misses als caiguts, oferiments de flors al monument a Rafael de Casanova, aplecs al fossar de les Moreres...) que en un principi es reduïen a la ciutat de Barcelona, però que ràpidament passaren a celebrar-se arreu del país.¹¹ L'homenatge públic féu que el tema de l'Onze de Setembre entrés en el debat polític contemporani i que no quedés reclòs en l'àmbit de la discussió entre els historiadors o en el d'un simple tema literari o artístic

Anàlitzar quin ha estat el posicionament de cada grup i el dels principals teòrics o dirigents polítics en relació amb la commemoració des dels seus inicis mereixeria una tesi doctoral. Ara i aquí només oferim unes breus pinzellades per evidenciar la pluralitat d'interpretacions i la progressiva assumpció de la celebració per grups d'un espectre polític molt ampli (que depassa clarament els paràmetres del que seria pròpiament el “catalanisme polític”), sovint empesos per la pressió del que ara en diem societat civil.

En un primer moment, els qui engegaren la commemoració a Barcelona (en principi reduïda a una ofrena floral a l'estàtua de Rafael Casanova iniciada el 1886) eren, de manera gairebé exclusiva, sectors progressistes del catalanisme, com va apuntar Pere Anguera¹². Certament, però, també es van realitzar, en aquells mateixos moments primers, misses en memòria dels morts a l'Onze de Setembre de 1714, cosa que evidència que els qui s'esforçaven a preservar la memòria

dels fets pertanyien a móns polítics i ideològics força diferents, però que coincidien en la necessitat que la societat catalana del seu temps prengués consciència del que significà aquell fet històric.

Però encara a finals del segle XIX la conveniència o no de la celebració era motiu de polèmica. Així, Enric Prat de la Riba (1870-1917), líder de la Lliga Regionalista i adscrit, doncs, al catalanisme conservador, en un article a La veu de Catalunya del 10 de setembre de 1899, després d'assenyalar la poca consciència nacional dels resistents del 1714 afirmà: “Ja n'ha tingut prou de màrtirs, Catalunya. Per a ser forta i gran necessita herois que s'imposin, genis de guanyin”.¹³ La posició contrària la defensà Lluís Marsans (1867-1955), secretari de la Unió Catalanista, que fou un dels primers impulsors de la commemoració. En un article a Renaixement, de l'Onze de Setembre de 1911, en què rememorava les primeres passes de la celebració, explícitament va dir: “Cap nacionalitat no ha tingut consciència de son ésser sense commemorar sos héroes, sense enaltir sos grans homes, sense plorar ses grans desgràcies”.¹⁴

A partir del 1901, l'ofrena floral a l'estàtua de Casanova es convertí en un acte massiu que no va parar de créixer (malgrat la repressió exercida sovint per la policia espanyola) fins a la dictadura de Primo de Rivera, que la prohibí. Així mateix, la celebració de l'Onze de Setembre es va estendre arreu del Principat. Tot plegat evidència l'arrelament i expansió que va tenir la celebració gràcies al suport que rebé sobretot per part de la societat civil de l'època, que va prescindir de l'intensa polèmica que entre els dirigents i teòrics polítics va tenir lloc durant els dos primers decennis del segle XX.

Les veus contràries, com les favorables, no van provenir només d'un bàndol polític i, per tant, també en sorgiren de les files del catalanisme progressista. Gabriel Alomar (1873-1941) defensà, en un article al Poble Català del 13 i 14 de setembre de 1906, que el foralisme era una rèmora i que els borbons encarnaven el futurisme. Aquest posicionament fou contestat indirectament, en anys successius, per destacats polítics progressistes.¹⁵ Des de les mateixes pàgines del Poble Català, l'Onze de Setembre de 1910, el seu director, el dirigent de la Unió Federal Nacionalista Republicana, Pere Co-

10. Magí SUNYER, Els mites nacionals catalans, Eumo editorial, Vic, 2006.

11. L'obra pionera sobre el tema és la de Joan CREXELL, El monument a Rafael Casanova, Ed. El Llamp, Barcelona., 1985. Però l'obra més completa és la de Pere ANGUERA, L'onze de setembre. Història de la diada (1886-1938), Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2008. També és interessant la consulta de Stéphane MICHONNEAU, Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites, Eumo editorial, Vic, 2001.

12. ANGUERA, P., ob. cit. p. 8.

13. Citat per Albert BALCELLS, Llocs de Memòria dels catalans, Ed. Proa, Barcelona, 2008, p. 111.

14. Citat per ANGUERA, ob. cit. p. 140.

15. Aquesta i la resta d'opinions de polítics i intel·lectuals destacats són extretes del ja esmentat llibre de Pere Anguera, que constitueix un magnífic repertori d'opinions sobre la diada recollides durant el període 1886-1938 en publicacions de l'època. L'existència d'un “Índex de noms” al final del volum permet la localització ràpida de cadascuna de les citacions recollides.

romines (1870-1939), assenyalà que dels lluitadors de 1714 calia conservar-ne l'exemple, no "la forma externa del seu ideal". També des de les mateixes pàgines d'aquest diari, Domènec Martí i Julià (1861-1917), president de la Unió Catalanista i partidari d'un catalanisme socialitzant, l'Onze de Setembre de 1912, va equiparar la resistència de 1714 amb la revolució francesa, per bé que assenyalà que l'actitud catalana partia de la llibertat col·lectiva i la francesa de la llibertat individual, cosa que convertia la catalana en més avançada.

Antoni Rovira Virgili (1882-1949), a qui es pot considerar com el gran pensador del republicanisme catalanista d'esquerres (que esdevingué hegemònic als anys trenta), rebutjà explícitament les acusacions de festa reaccionària contra la diada fetes per determinats homes d'esquerra perquè l'únic reaccionari era Felip V, segons va dir en un acte organitzat pel sindicat CADCI la vigília de l'onze de setembre de 1923. Una altra figura destacada del catalanisme esquerrà, Manuel Serra i Moret (1884-1963), ja el 1914, plantejà la qüestió de manera taxativa en un ordre ètic, ja que, segons ell, la història se sintetitzava en pobles invasors i pobles que es resistien i, per tant, calia decidir qui tenia raó "l'invasor, invadint, o el defensor, defensant".

Des del catalanisme conservador, malgrat les crítiques que havia fet anteriorment Prat de la Riba, també sorgiren moltes veus que defensaren la diada de l'Onze de Setembre, com fou el cas de Jaume Bofill i Mates (1878-1933), "Guerau de Liost". Certament Bofill era el representant dels sectors més sobiranistes i progressistes de la Lliga, fins al punt que l'abandonà el 1922 per constituir Acció catalana, un grup que se situà al centre esquerra del catalanisme. Un altre dirigent de la Lliga, Manuel Carrasco i Formiguera (1890-1938) -que també ingressà posteriorment a Acció Catalana per acabar fundant el 1931 la Unió Democràtica de Catalunya-, assenyalà, en un discurs de 1920 fet a Terrassa, que considerava l'Onze de Setembre de 1714 com la primera fita "de la renaixença catalana que bastim nosaltres i que potser han de coronar-la els nostres fills".

Tot el període de 1914-1923 fou un moment d'intensa agitació política i social, i de fort creixement de la reivindicació nacional catalana, empesa pels grans canvis experimentats en l'àmbit internacional amb la Primera Guerra Mundial i la revolució russa. No ha de sobtar, doncs, que en aquest context sorgissin plantejaments de caire obertament independentista que no descartaven l'acció armada i que aprofitaven la commemoració de l'Onze de Setembre com a caixa de ressonància de les seves propostes. Així, ja el 1915, aparegué un article a *Renovació* (també reproduït a *El Poble Català*) signat amb el pseudònim de "Carles de Viana" on es deia que era una necessitat palpable que "els pobles, per a fer respectar els llurs drets, han de recorre a

la força de les armes". Recordem que Francesc Macià (1859-1933), pel volts dels anys vint, ja havia optat per un programa clarament "separatista", segons la terminologia de l'època, i per la lluita armada com a mitjà de lluita contra la dictadura del general Primo de Rivera.

L'avenç d'una expectativa independentista alimentada, en les files del republicanisme catalanista, una nova discussió referida a la idoneïtat de commemorar l'onze de setembre i la figura de Rafael Casanova, que prengué molta força pels volts del 1917. L'alternativa que representava Pau Claris i la revolució secessionista del 1640 era molt forta, ja que explícitament es tractava d'un episodi d'oberta separació envers la Corona d'Espanya. De fet, una certa controvèrsia en favor de Claris ja havia aparegut en l'esfera pública anteriorment, amb diferents intents (el 1905, 1907 i 1912) de convertir la rememoració dels fets del 1640 en una festa nacional. El moment culminant fou l'erecció d'una estàtua de Claris, el 1917, en el mateix lloc on havia estat la de Casanova (al costat d'Arc de Triomf), dos anys després que l'escultura del conseller en cap hagués estat traslladada al seu emplaçament actual. L'adveniment de la dictadura militar de Primo de Rivera (1923-1931) tallà en sec tota discussió.

La represa de la celebració de l'Onze de Setembre arran de la instauració de la Generalitat republicana, el 1931, fou espectacular. En aquells moments, la implicació governamental amb la commemoració fou total i va permetre als republicans catalanistes de disposar d'uns mitjans insòlits de mobilització (com fou la ràdio). Val a dir, però, que fou una oficialització de facto, ja que ni el Parlament ni el Govern la legalitzaren com a tal i per això la diada no fou aleshores una jornada festiva.¹⁶

Les discussions anteriors sobre la idoneïtat de celebrar l'Onze de Setembre o l'intent de canviar la diada de l'Onze per una de relacionada amb la revolució catalana de 1640 quedaren reduïdes a una posició marginal. Només la Lliga, el 1935, des de les pàgines del seu òrgan de premsa, *La Veu de Catalunya*, encara tornà a recordar la posició de Prat de la Riba sobre la commemoració, per concloure "Sapiguem aprendre dels moments dissortats (...) l'experiència i la lliçó suficients per a no repetir-los" (en una velada referència als fets d'octubre del 1934).

Durant la Guerra Civil del 1936-39, la diada no tan sols continuà, sinó que revestí un caire militar completament impensable pocs anys abans, amb desfilades al monument de Casanova i amb d'altres canvis significatius. Un dels més importants, per al tema que ens ocupa, fou l'assumpció de la commemoració per part de partits i sindicats obrers que anteriorment se n'havien mantingut allunyats. El cas de la CNT fou el més espectacular. Ja el 1936, el diari *Solidaridad Obrera* vinculà l'Onze de Setembre de 1714 amb la lluita que es

16. La recerca feta durant l'exposició al Museu d'Història va permetre constatar que el Parlament de Catalunya no va legislar res en aquest sentit.

menava aleshores. Un dels ideòlegs del republicanisme esquerrà de l'època, Jaume Miravittles (1906-1988), cap del Comissariat de Propaganda de la Generalitat, lloà l'actitud de la CNT des de les pàgines de La Humanitat del 12 de setembre de 1937.

Els diferents partits comunistes que prengueren volada als anys trenta ja s'havien incorporat a la commemoració amb anterioritat als sectors anarcosindicalistes, ja que la seva filiació leninista els impel·lia a reconèixer el dret a l'autodeterminació dels pobles i, doncs, a veure amb bons ulls els moviments d'emancipació nacional. El mateix Miravittles que acabem de citar va entrar a la vida política en les files del Bloc Obrer i Camperol, per passar posteriorment a Esquerra Republicana de Catalunya. Per al seva banda, el Partit Comunista de Catalunya en un manifest fet públic el setembre de 1934, afirmava que Casanova "morí en les barricades defensant les llibertats de Catalunya contra les tropes mercenàries de l'imperialisme espanyol". Aquest acostament dels comunistes ja fou remarcat precisament per grups explícitament independentistes com Nosaltres sols, que ja el 1932, en un monogràfic del seu òrgan de premsa, feren aquesta constatació: "Lenin mateix ha hagut de rectificar a Karl Marx". I afegien "L'explosió sentimental dels pobles oprimits ha modificat el concepte cesarià i unitarista dels Estats imperialistes".

En el context bèl·lic, el president Lluís Companys (1882-1940), féu diferents referències als fets del 1714 en els seus discursos al peu de l'estàtua de Casanova, tot vinculant-los amb la situació del moment. Potser el més emocionant, pel fet de ser el darrer que va fer a Barcelona, fou el de setembre de 1938: "(...) el record dels màrtirs i dels herois de 1714 multiplica l'esforç del nostre poble. Sota l'estímul patriòtic, Catalunya fa més viva, més ardent, més rica i inesgotable la seva aportació a la guerra pel camí de la victòria".

El franquisme, en el seu intent de genocidi identitari, prohibí la diada i perseguí tothom que intentà evocar la commemoració.¹⁷ El moviment antifranquista, que no arribà a tenir una incidència efectiva fins als anys setanta amb la constitució de l'Assemblea de Catalunya (que fou una plataforma unitària interpartidista), intentà resuscitar la diada amb pamflets, cartells i pintades. Així, la necessitat de tornar a celebrar l'Onze de Setembre aglutinà pràcticament la totalitat dels partits que lluitaven pel restabliment democràtic, des dels sectors més moderats als grups comunistes i sindicalistes. D'aquí que, en el procés de liquidació del franquisme obert amb la mort del dictador el 1975, ja s'hagués perdut la memòria de les discussions que s'havien suscitat a finals del segle XIX i en els primers decennis del segle XX. La pràctica unanimitat envers la necessitat de restablir l'Onze de Setembre com a diada nacional presidí la

lluita d'aquells anys. L'acte més massiu organitzat mai per l'Assemblea de Catalunya fou precisament l'Onze de setembre de 1976. I l'any següent, el 1977, durant la diada, va tenir lloc la manifestació més multitudinària de les celebrades fins aleshores. L'acord del 1980 del Parlament de Catalunya acabat de restablir féu que l'oficialització de la commemoració fos assumida per la pràctica totalitat dels partits parlamentaris.

A partir d'aleshores sí que van tornat a sorgir interpretacions diferents sobre el seu significat i sentit, en funció del sostre reivindicatiu que la jornada havia de tenir: si havia de qüestionar o no el marc autonòmic, si havia de servir per impulsar una via independentista, etc. No ha estat fins aquests darrers anys que la commemoració ha adquirit majoritàriament un caràcter obertament independentista. Però fins i tot ara, cap grup polític ni cap dirigent significatiu no qüestiona l'Onze de Setembre com a diada nacional del Principat de Catalunya, per bé que els sectors més espanyolistes han començat a celebrar també al carrer el 12 d'octubre com a dia d'afermament de l'espanyolitat.

A mena de cloenda

El repàs de la gènesi i del desenvolupament posterior de la commemoració de l'Onze de Setembre fins als nostres dies evidencia que en la seva consolidació van intervenir-hi sovint elements casuais o atzarosos, i també emocionals, molt difícils de preveure d'antuvi, al costat de les contingències de caràcter polític, que naturalment també van pesar molt. Així es pot constatar que els factors emocionals foren decisius en l'arrencada inicial, quan es va passar d'un acte que reunia molt poca gent a una manifestació massiva. La repressió policial contra els organitzadors, motivà, el 1901, la reacció de la gent, que s'afegí de manera espontània i multitudinària a l'acte perquè hi va veure una injustícia manifesta.

En l'ordre dels factors més atzarosos, caldria incloure-hi un element que ha estat molt valorat pels analistes: l'èxit de l'escultura de Rafael Casanova, esdevinguda la gran icona de l'Onze de Setembre. El dramatisme que l'autor, Rossend Nobas, va saber imprimir a la seva obra fou clau per a l'acceptació i la identificació popular amb el personatge i el moment històric representats. Cal recordar que la peça dedicada a Casanova era una més de tot un seguit d'escultures dedicades a personatges històrics instal·lades prop de l'arc de Triomf de Barcelona, amb motiu de l'exposició universal del 1888. Tot i que instal·lada en un lloc preeminent, no era pas la peça que havia de presidir el conjunt. La figura que havia d'ocupar el lloc central havia de ser l'escultura

17. Albert BALCELLS, en l'obra ja citada (Llocs de memòria...) continua el fil històric dels esdeveniments d'ençà del final de la guerra civil i fins al 2006. Vegeu el capítol "El monument a Rafael Casanova, el Fossar de les Moreres i l'Onze de setembre", p. 141-161.

equestre de Jaume I, segurament una còpia de la peça que Agapit Vallmitjana construí el 1886 per a València i que avui encara és instal·lada a la plaça d'Alfons el Magnànim d'aquella ciutat. Però que finalment no s'instal·là. Així, tot el conjunt quedà igualat en un nivell d'importància similar.

Naturalment els factors polítics també van tenir-hi un gran pes. L'impuls inicial, com ja s'ha dit, el va donar la societat civil. Però l'assumpció de la commemoració per part de les institucions polítiques (Ajuntament barceloní primer, Mancomunitat de Catalunya després i Generalitat de Catalunya posteriorment) fou també decisiva per a la seva consolidació i desenvolupament arreu de Catalunya.

Com a element de contrast, en el País Valencià hi trobem un intent no reeixit d'institucionalització d'un episodi referit a la mateixa Guerra de Successió: la batalla d'Almansa (esdevinguda el 25 d'abril de 1707), que significà la caiguda de tot l'antic regne de València en mans de les tropes de Felip V i la desaparició de les seves institucions polítiques. La transcendència d'aquella derrota ja fou tractada, durant el segle XIX, per la principal institució cultural de la Renaixença a València, Lo Rat Penat (1878), per bé que el to era més de lament per la pèrdua dels furs que no de reivindicació de formes d'autogovern adequades als nous temps.¹⁸ Durant els anys trenta del segle XX, en l'etapa republicana, hi

hagué alguns intents per tal de convertir la data en un referent general, però no fou fins al final del procés de liquidació del franquisme, a la segona meitat dels anys setanta, que va haver-hi una mobilització molt important en favor del 25 d'abril com a diada del País Valencià, provinent dels sectors esquerrans i valencianistes. La significació política de la celebració era pràcticament la mateixa de la diada del Principat. El govern autonòmic, que en aquella època tot just no era sinó una reivindicació popular, havia d'haver estat l'encarregat d'instituir-la. Però, un cop aquest govern es va constituir, l'elecció va recaure en la data del 9 d'octubre, en homenatge a l'entrada de Jaume I a València, una commemoració que comptava amb una major tradició a la capital valenciana i que havia estat assumida també pels sectors més conservadors. Tot i la manca d'institucionalització governamental, la celebració del 25 d'abril i el record de la batalla d'Almansa va continuar des d'aleshores i actualment, cada any, entre d'altres activitats, es realitza una manifestació a la ciutat de València que sol tenir una participació multitudinària.

En definitiva, la voluntat de la gent i les circumstàncies derivades dels diferents moments polítics han fet que el record de l'Onze de Setembre de 1714 (i la commemoració d'una diada dedicada en la seva memòria nascuda a finals del segle XIX) s'hagi mantingut al llarg dels gairebé tres-cents anys que s'han escolat des d'aleshores.

---

18. Vull expressar aquí el meu agraïment a Ferrn Archilés per la informació que em va facilitar sobre el tema.

El naixement de la Generalitat de Catalunya (1359)

Cervera en la construcció del mite nacional¹

Pere Verdés Pijuan, historiador del CSIC

Introducció

El dia 21 de novembre de 2013 van tenir lloc les VIII Jornades “Reviure el patrimoni. Símbols i mites en la construcció de la identitat”, organitzades pel Museu Comarcal de Cervera i celebrades a l'Auditori Municipal de Cervera. Com és sabut, aquest indret es troba situat al carrer Major, número 66, on hi havia l'antiga església de S. Bernat i, tal com es diu en una de les plaques que hi ha a la façana, fou el lloc on van tenir lloc les sessions de les Corts Generals de 1359 en què, teòricament, va “néixer” la Generalitat de Catalunya.

Per tant, no existia un marc més adient a l'hora de parlar del tema que aquí m'ocupa: el mite fundacional de la que, actualment, constitueix la principal institució d'autogovern de Catalunya, la Generalitat. No cal dir que, seguint el patró habitual, aquest mite se situa en una “edat d'or” de la història política del Principat, la baixa Edat Mitjana, i es troba lligat a un indret particular que actua com a símbol localitzat de l'esdeveniment que va donar lloc a la susdita institució. Un mite que, en els coneguts paràmetres de Max Weber sobre l'autoritat política, serviria per dotar a la Generalitat –si més no, en l'imaginari col·lectiu– de la legitimitat atorgada per una tradició històrica que s'enfonsa en el passat llunyà, i enllaça sense solució de continuïtat la institució estamental abolida el 1714 i l'organisme de govern autònom creat el 1931, i recuperat el 1977. Val la pena recordar, seguint la reflexió weberiana, que aquesta operació historiogràfica atorga “legitimitat tradicional” a la Generalitat actual, i falca l'autoritat legal aconseguida mercès al reconeixement de la institució d'autogovern a l'Estatut de Catalunya; tal com també ho fa l'autoritat “carismàtica” que proporciona figures heroiques i/o exemplars com les dels presidents Francesc Macià, Lluís Companys o Josep Tarradellas².

Ara bé, més enllà de constatar aquests fets (que, sens dubte, requeririen una reflexió molt més profunda), el que aquí m'interessa mostrar és quan i de quina manera van néixer, concretament, el mite i els símbols que situen el naixement de la Generalitat a Cervera el 1359.

És un fet que aparentment és el més antic que es tracta a les Jornades, però que –com veurem– constitueix la construcció historiogràfica més moderna dins de tot el procés d'elaboració d'una identitat política catalana, ja que no comença a prendre cos fins després del restabliment de l'autogovern el 1977 i, en major o menor mesura, no ha parat de ser alimentada fins a l'actualitat. A la llum d'aquesta circumstància, per tant, no puc deixar de fer esment –ni que sigui breument– a la historiografia, això és, a aquelles obres històriques que, en tractar de l'antiga Diputació del General de Catalunya, “no” parlaren del seu naixement. Però, abans de res, cal començar donant unes breus pinzellades sobre els fets històrics que, a la llum dels estudis més recents, van donar lloc a l'esmentada institució en els darrers segles medievals, fent palès que no té res a veure amb la Generalitat contemporània.

El naixement de la Generalitat a la llum dels estudis històrics

Per entendre la Diputació del General de Catalunya, primer de tot s'ha de recordar mínimament el que significaven les Corts generals³. Com és sabut, les Corts eren les assemblees que, durant l'Edat Mitjana, reunien el monarca i els representants de l'Església, de la noblesa i de les principals ciutats i viles de jurisdicció reial del principat. Aquests delegats estamentals formaven els tres braços de la Cort –l'eclesiàstic, el militar i el reial– i, juntament amb el sobirà, representaven la comunitat política del país, també anomenada General de Catalunya. Tal com assenyalen les fonts, la principal comesa de les Corts era *tractar del bon estament de la cosa pública* del principat, la qual cosa es concretava: en l'elaboració i aprovació de les “constitucions”, les normes d'aplicació general més importants del país; en la negociació i concessió del “donatiu”, la contribució voluntària feta pels braços al monarca; i en la presentació i resolució dels “greuges”, les queixes dels estaments respecte a l'acció de govern del rei i dels seus oficials. La gran importància d'aquesta institució rau en el fet que, des de 1283, el sobirà no podia promulgar *constitucions* ni exigir impostos generals sense l'acord

1. Aquest estudi s'ha realitzat en el marc del Grup de Recerca Consolidat Renda feuda i fiscalitat a la Catalunya baixmedieval (2009 SGR 1367).

2. Max WEBER, *Economía y sociedad. Esbozo de sociología comprensiva*, México – Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica, 1964 (1922), vol. I, pp. 170-197.

3. Sobre aquesta institució, vegeu els diferents estudis que es recullen a *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional*, Barcelona, Generalitat de Catalunya – Departament de Cultura, 1991.

i l'autorització dels tres braços reunits en Corts. És el que la historiografia anomena la doctrina del “pactisme” o constitucionalisme polític medieval, segons la qual l'actuació reial en dos àmbits tan fonamentals com eren el legislatiu i el fiscal no podia ser arbitrària, sinó que havia de comptar amb l'acord del ple del General. Des de 1283, per tant, els sobirans van convocar Corts periòdicament a les ciutats i viles del reialenc, entre les quals es trobava Cervera⁴.

Un cop definides les Corts, passem a ocupar-nos de la cort general de 1359. Abans, però, cal posar de relleu una circumstància concreta, sense la qual no pot entendre's l'aparició de la Generalitat: em refereixo a la concessió dels *donatius* o ajudes econòmiques de les Corts al rei⁵. A partir de 1289, la concessió de *donatius* en Corts va exigir el nomenament de comissions encarregades de gestionar, més enllà del temps limitat que durava l'assemblea, les contribucions econòmiques atorgades voluntàriament pels braços al monarca. Concretament, les Corts de 1289, de 1292, de 1300 i de 1350 crearen organismes delegats per tal de recaptar, sense la intromissió del poder reial, els impostos votats en cadascuna d'aquestes assemblees durant períodes que oscil·laven entre els dos i cinc anys. Tanmateix, cap d'aquestes comissions o *diputacions* –com se'n deia llavors– va donar lloc a una institució, ja que no tingueren continuïtat en el temps i desaparegueren tan bon punt es féu efectiva la tributació pactada. Fou la llarga guerra amb Castella, iniciada l'any 1356, i la resta de conflictes que se succeïren durant el regnat de Pere el Cerimoniós els que exigiren un esforç financer extraordinari i sostingut dels tres braços, i van propiciar la continuïtat de les delegacions temporals i la consolidació definitiva de l'anomenada Diputació del General. Com he dit, tots els historiadors moderns coincideixen a assenyalar les Corts celebrades a Cervera el 1359 com el punt de partença d'aquest procés de consolidació institucional, ja que va ser a partir d'aquell moment que la “diputació” d'una assemblea va començar a enllaçar amb la de la següent de forma ininterrompuda, sense solució de continuïtat⁶.

Així doncs veiem que la Diputació del General (la “Generalitat” medieval) es conformà bàsicament com

una institució de caràcter fiscal i financer, i aquesta va ser sempre la seva competència fonamental⁷. Ara bé, això no hauria estat possible sense dos elements que també ajuden força a entendre el caràcter del nou organisme: em refereixo, d'una banda, als impostos generals sobre el comerç (anomenats així mateix *generalitats*), que es crearen a les següents Corts, celebrades a Montsó (1362-1363), per nodrir les arque de la Diputació; i, d'altra banda, em refereixo a les primeres emissions de deute públic, que foren realitzades en el marc de les corts de Barcelona-Lleida-Tortosa (1364-1365) i que garantien la continuïtat de la institució mentre el capital manllevat no fos amortitzat. No m'entretindré a explicar els detalls, però vull insistir que es tracta de dues iniciatives d'una gran precocitat i originalitat per l'època, fet que ha portat als estudiosos d'arreu a considerar la Diputació del General catalana com una de les hisendes públiques més antigues d'Europa. Ara bé, això no és tot: ahir i avui, la sobirania política i la capacitat econòmica acostumen a anar de bracet, i per una senzilla regla de tres, la institució “regularitzada” el 1359 va anar adquirint una influència política creixent a Catalunya. El raonament és senzill: el rei (gairebé sempre mancat de diners) no podia imposar tributs de forma unilateral, sinó que havia de sol·licitar el numerari a les autoritats del país; les autoritats (si no hi trobaven cap impediment) atorgaven el donatiu, però ho feien sempre a canvi de certes contraprestacions; unes contrapartides que, la majoria de vegades, el rei no tenia cap altre remei que concedir. El poder de la Diputació del General, per tant, cada cop va ser més gran i, en el context de les corts de Barcelona (1413), la institució va aconseguir independitzar-se orgànicament de les assemblees generals i, al mateix temps, va rebre la important comesa de controlar l'Observança del dret general del país. A partir d'aquest moment, el camí que s'havia iniciat l'any 1359 a Cervera ja no tenia retorn possible i tot un seguit de manifestacions externes així ho demostren: la construcció del primer Palau de la Generalitat, la compilació de les Lleis del Principat, la promulgació d'ordinacions generals, etc⁸.

Tot i que també resultaria interessant aturar-s'hi, no em referiré a l'estructura de la institució ni al seu fun-

4. Aquesta localitat va acollir les assemblees generals de 1359 i 1476, a més de les reunions particulars del braç reial (Parlaments) que tingueren lloc l'any 1429 i el 1468. Anteriorment, l'any 1202, la vila també havia estat la seu d'una altra assemblea, on solament participaren els braços eclesíastic i nobiliari, en què s'aprovà la cèlebre constitució dels ius maltractandi (dret de maltractar) senyorial. Ara bé, aquesta reunió no era general, sinó restringida al representants de l'església i la noblesa.

5. Més detalls sobre aquesta seqüència de donatius a Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya* (segles XII-XIV), Eumo Editorial - Universitat de Girona, Vic, 1995.

6. Com ja s'ha apuntat, l'assemblea de Cervera va ser inaugurada solemnement pel rei Pere el 14 d'octubre de 1359 a l'església parroquial de Santa Maria, llavors en construcció. Per aquesta raó, la major part de les sessions van tenir lloc a l'església de S. Bernat, i va ser en aquest indret (del qual només resta la façana) on es van prendre les decisions més importants. No entraré a valorar aquestes decisions, ja que més enllà de l'enorme donatiu concedit al rei, poca cosa més pot dir-se'n en relació amb el naixement de la Diputació.

7. Han estudiat detalladament els orígens i desenvolupament de la Diputació del General durant els s. XIV-XV: Albert ESTRADA-RIUS, *Els orígens de la Generalitat de Catalunya* (La Deputació del General de Catalunya: dels precedents a la reforma de 1413), Tesi doctoral inèdita, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 2001; Isabel SÁNCHEZ DE MOVELLAN, *La Diputació del General de Catalunya, 1413-1479*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004.

cionament i evolució. Un altre dels temes fonamentals que obvio són els conflictes bèl·lics que van tenir lloc entre la Diputació del General i la monarquia: la guerra contra Joan II (1462-1472), la revolta dels Segadors (1640-1652) i la Guerra de Successió (1702-1714). En comptes d'això, i per evitar confusions històriques, vull acabar aquestes breus notes històriques recordant el pas que va produir-se de la Diputació del General medieval a la Generalitat moderna⁹.

Com és sabut, el triomf militar de Felip V i la instauració del règim de Nova Planta (1716) va suposar l'abolició de les lleis i les institucions públiques del país, entre les quals hi havia la Diputació del General. Aquesta data, doncs, suposà la fi de l'organisme estamental així com el de les Corts que l'havien originat, i posteriorment només es documenten algunes temptatives més o menys quimèriques de desenterrar la vella institució. Em refereixo, per exemple, a l'establiment temporal de la Diputació provincial de Catalunya, arran de la promulgació de les Constitució de Cadis el 1812; al projecte de Tomàs Bertran i Soler que, l'any 1848, en el decurs de la segona guerra carlista o guerra dels Matiners, organitzà la Diputació General de Catalunya i se n'erigí com a president; o la breu restauració de la Diputació catalana en territori carlí, el primer d'octubre de 1874, gràcies al decret que promulgà el pretendent Carles VII el 26 de juliol d'aquell any que restablí les antigues llibertats del país¹⁰. Tanmateix, aquests organismes poc o res tenien a veure amb la institució ancestral, com tampoc s'hi pot identificar pròpiament la Generalitat moderna, instaurada el 1931, durant la Segona República. Els legisladors de 1931, però, en renunciar a la república catalana (no ho oblidem) van creure oportú d'invocar aquell antecedent medieval com a element legitimador de la voluntat d'autogovern contemporània¹¹. Tal com es deia, el 28 d'abril de 1931, en el Decret de la Presidència de la Generalitat sobre el Govern i la Diputació provisionals de la Generalitat de Catalunya:

Amb la proclamació de la República ha estat restablerta coma expressió de la unitat tradicional del nos-

tre territori la Generalitat de Catalunya. Desapareguda aquesta gloriosa institució per un interès dinàstic de la Monarquia borbònica, és natural que hagi renaixut així que l'admirable unanimitat dels ciutadans ha decidit expulsar del país aquella dinastia...¹².

I va ser d'aquesta manera que la Diputació del General, ara anomenada *Generalitat*, va passar a ocupar un lloc preeminent dins l'imaginari col·lectiu del poble català. Amb el restabliment de la Generalitat, després de la mort del dictador, la reivindicació històrica va mantenir-se i, com veurem tot seguit, és en aquest context precis que cal situar l'elaboració del mite.

El silenci o l'ambigüitat historiogràfica

A grans trets, doncs, aquesta és –a la llum dels estudis històrics actuals– l'evolució de la Generalitat de Catalunya, des dels seus orígens més remots com a institució emanada de les assemblees generals de Corts (la Diputació del General) fins a l'òrgan d'autogovern autonòmic (la Generalitat), creat el 1931 i vigent als nostres dies. Vegem ara l'altra cara de la moneda, això és, el procés de construcció dels símbols i mites actuals, que han permès vincular un i altre organisme polític.

En aquest sentit, el primer que cal constatar és el relatiu desinterès que hi havia hagut per aquest tema abans del restabliment definitiu de la Generalitat, a partir de 1977. Efectivament, els cronistes d'època medieval i moderna no s'havien plantejat mai quan havia nascut la Diputació del General de Catalunya, i com a molt el que havien fet alguns d'ells és iniciar les llistes de diputats l'any 1359. Un fet totalment lògic si tenim en compte que, com he dit, va ser a partir del donatiu atorgat Cervera quan les comissions nomenades per administrar les ajudes concedides al rei, des de finals del s. XIII, van començar a enllaçar-se les unes amb les altres sense solució de continuïtat, a causa de l'endeutament a llarg termini contret a partir de 1364-1365 per la Diputació del General. Això és el que fa, per exemple, el jurista

8. Cervera també té un testimoni amagat d'aquesta consolidació institucional: la Casa de la Diputació local, que es troba al carrer Major, 79. A l'igual que algunes de les altres delegacions territorials de l'antiga Generalitat (i que el propi Palau de Barcelona), la casa Cervera va ser reformada en profunditat durant la segona meitat del s. XVI, coincidint amb un moment de prosperitat econòmica de la institució. I, tal com encara pot veure's en una llinda de l'actual edifici, on hi apareix la Creu del General, les obres foren realitzades l'any 1576 pels mestres de cases Antoni Sala i Bernat Giralt.

9. Més enllà de les breus pinzellades que aquí proporciono sobre les característiques i l'evolució de la institució analitzada, per saber-ne més remeto als estudis continguts en M. Teresa FERRER I MALLOL (dir.), Josep M. ROIG ROSICH (coord.), *Història de la Generalitat de Catalunya. Dels orígens Medievals a l'actualitat*, 650 anys, Barcelona, Generalitat de Catalunya – Institut d'Estudis Catalans, 2011.

10. Sobre aquests episodis, vegeu: Josep SARRIÓ I GUALDA, *La Diputació provincial de Catalunya sota la Constitució de Cadis (1812-1814 i 1820-1822)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya - Departament de Governació i Relacions Institucionals, 1991; Albert GHANIME, "Pensament polític i acció revolucionària de Tomàs Bertran i Soler", a *Quaderns d'Història*, 10, Barcelona 2004, p. 121-136; Pere ANGUERA, "Carlisme i reivindicació catalana a la tercera guerra", a *Millars. Espais i Història*, 23, 2000, p. 159-175.

11. Sobre la reunió on s'adoptà la decisió d'establir la "Generalitat", celebrada durant el mes d'abril de 1931 entre els tres ministres enviats a Barcelona pel govern provisional de la República (Marcel·lí Domingo, Fernando de los Rios i Lluís Nicolau d'Oliver) i Francesc Macià, acompanyat pels futurs consellers de la nova institució d'autogovern, vegeu: Josep Antoni GONZÁLEZ CASANOVA, *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)*, Barcelona, Curial Edicions, 1974, p. 288-302.

12. *Ibidem*, p. 686.

gironí Narcís de Sant Dionís, en una nota continguda en la compilació de les Constitucions de Catalunya, a començament del s. XV; també ho fan Francesc Boscà, mort el 1480, en els apèndixs del *Memorial Històric*, i Andreu Bosch, cronista de Perpinyà, a principis del s.XVII¹³. Per bé que aquest últim autor esmenta les corts de finals del s. XIII com les primeres en què apareixen *diputats* i les de 1413 com les que consoliden definitivament la institució¹⁴.

Posteriorment, després del 1714, tampoc els historiadors il·lustrats ni els romàntics van tenir gaire interès en aquest fet històric, ni tan sols amb els intents de restaurar la Diputació General de Catalunya durant les guerres carlines del s. XIX. Dedicà algunes pàgines a la institució, per exemple, Antoni de Capmany (1742-1813) en la seva cèlebre història sobre el comerç de Barcelona i també en la *Práctica y estilo de celebrar Cortes...*, esmentava així mateix les assemblees generals de finals del s. XIII, les de 1359 i les de 1413 com algunes de les fites en el llarg procés de construcció de la Diputació¹⁵. En el s. XIX, Víctor Balaguer, Salvador Bové o Andreu Avel·lí Pi i Arimon segueixen el text de Capmany; no parlen dels orígens de la institució altres historiadors tan coneguts com Antoni de Bofarull, Josep Coroleu o Josep Pella i Forgas¹⁶.

Malgrat l'aparició de la Mancomunitat de Catalunya, l'any 1914 (precedida per la de l'Institut d'Estudis Catalans, el 1907), els historiadors posteriors no van animar-se a estudiar el tema dels orígens, com tampoc semblen fer-ho amb la creació de la Generalitat moderna, el 1931. Certament, la transcendència de les corts de 1359 a l'hora d'iniciar la nòmina de *diputats* es posada de manifest per autors tan diferents com Francesc Carreras Candi, Antoni Rovira i Virgili o Antonio de la Torre y del Cerro. Tanmateix, cap d'ells acabà de precisar els orígens de la institució, i tots esmenten també la importància de les assemblees tingudes des

de finals de la tretzena centúria i, posteriorment, fins a la consolidació definitiva de la institució el 1413. Resulten força significatives unes paraules de Ferran Valls i Taberner, el 1923, quan manifestava la seva perplexitat davant del fet que els orígens, l'estructura i l'evolució d'una institució tan important per les llibertats del país no hagués estat estudiada a fons, i feia palesa tant la imprecisió dels estudis existents com la manca d'una recerca metòdica i ben fonamentada. Ell, però, no la va dur a terme, com tampoc ho van fer els grans "pares" de la historiografia catalana moderna, això és, Ferran Soldevila i Jaume Vicens Vives¹⁷. Com he apuntat, només Ignacio Rubio y Cambroneró feu de la institució l'objecte d'un estudi monogràfic, però en aquest treball el tema del "naixement" quedà diluït entre reflexions diverses relacionades amb la les Corts (des de finals del s. XIII), el concepte de General i la nòmina dels diputats escollits fins a 1413¹⁸. Comptat i debatut, resulta tremendament significatiu que ni tan sols es parli dels orígens de la Diputació del General en una obra de títol tan emblemàtic com *Moments crucials de la història de Catalunya*, realitzada per Ramon d'Abadal, Jordi Rubió, Ferran Soldevila, Miquel Tarradell i Jaume Vicens Vives, i publicada l'any 1962 per l'editorial Vicens-Vives¹⁹.

Per acabar amb aquest breu repàs historiogràfic, val a dir que tampoc la historiografia cerverina es féu ressò d'aquesta –teòricament– gran efemèride de la història local. Fins a cert punt, això pot resultar comprensible si tenim en compte que un part important d'aquesta historiografia, especialment fructífera arran de l'establiment de la Universitat, estava més interessada en posar de relleu la fidelitat cerverina a la Corona espanyola que no pas l'autogovern català. De totes maneres, tampoc sembla que els cronistes anteriors ni els historiadors contemporanis prenguessin en consideració l'episodi, ni tan sols arran de la vista de Francesc Macià a Cervera l'any 1931²⁰. Serveixi d'exemple paradigmàtic, la

13. M.Teresa FERRER I MALLOL, "Els primers diputats de la Generalitat de Catalunya (1359-1412)", a Miquel Coll i Alentorn. Miscel·lània d'Homenatge en el seu vuitantè aniversari, Barcelona, Fundació Jaume I, Barcelona, 1984, p. 221-269 (esp. 222-223); EADEM, "El naixement de la Generalitat de Catalunya (1359-1413)", a M.T. Ferrer i Mallol (dir.), J.M. Roig Rosich (coord.), Història de la Generalitat de Catalunya. Dels orígens Medievals a l'actualitat, 650 anys, Barcelona, Generalitat de Catalunya – Institut d'Estudis Catalans, 2011, p. 19-42 (esp. 20); Ignacio RUBIO Y CAMBRONERO, La Deputació del General de Catalunya en los siglos XV y XVI, Barcelona, Diputación Provincial, 1950, p. 43-48 (esp. 46-47).

14. Rubio y Cambroneró també fa esment al jurista Domingo d'Aguirre que, al seu torn, es remet a Felip Vinyes i Andreu Bosch per fer remuntar els primers diputats a finals del s. XIII (ibidem, pp. 48-49). Sobre Vinyes i Aguirre, vegeu per exemple: Jesús VILLANUEVA LÓPEZ, "Felip Vinyes (1583-1643): su trayectoria política y la gestación de la revuelta catalana de 1640", Manuscrits, 17 (1999), p. 307-340; Tomàs de Montagut i Estragués, "El jurista Domènec d'Aguirre i la memòria del Dret Públic Català", a lvs Fugit, 13-14 (2004-2006), p. 231-249.

15. RUBIO Y CAMBRONERO, La Deputació del General..., p. 49-54.

16. Ibidem, p. 54-60.

17. Ibidem, p. 60-79.

18. Ibidem, p. 133-140.

19. Ramon d'ABADAL, Jordi RUBIÓ, Ferran SOLDEVILA, Miquel TARRADELL, Jaume VICENS I VIVES, Moments crucials de la història de Catalunya, Barcelona, Editorial Vicens-Vives, 1962.

20. Molt significativa resulta una petició de lloc a les bosses de la Diputació realitzada per les autoritats de la vila de Cervera a la segona meitat del s. XVII, quan els arguments esgrimits per aconseguir-ho eren la importància demogràfica, l'activitat comercial, la presència de la taula on es cobrava les generalitats sobre l'exportació de safrà i la celebració de la festa de sant Jordi a imatge de Barcelona; res es deia, però, del pedigrí que hauria pogut conferir un hipotètic naixement de la Generalitat a la vila (Eva SERRA, "El món urbà en l'espai històric català. Incidència territorial i legislativa", a Jaume Dantí (coord.), Ciutats, viles i pobles a la xarxa urbana de la Catalunya moderna, Barcelona, Rafael Dalmau editor, 2005, p. 41-140 (118-119).

figura cabdal d'Agustí Duran i Sanpere, el qual –que jo sàpiga– no va dedicar cap dels seus estudis a l'episodi, i ni tan sols l'esmenta quan parla de l'antiga casa de Santes Creus i de l'església de S. Bernat. Únicament diu que s'hi van celebrar diversos Parlaments i Corts, incloses les de 1359, i que hi ha una placa commemorativa de l'acceptació per part del príncep Ferran dels pactes matrimonials amb Isabel de Castella²¹.

Així doncs, com deia, sembla evident que fou a partir del restabliment de la Generalitat el 1977 quan es començà a forjar, de debò, tant el mite del naixement de la Generalitat a Cervera, el 1359, com els seus símbols; tot i que els historiadors inicialment tampoc anaren gaire més enllà que els seus predecessors, tal com ho demostren estudis de referència com els de Maria Teresa Ferrer i Mallol (1984) o Victor Ferro (1987)²². Especialment significatives resulten, en aquest sentit, les assenyades paraules de M.T. Ferrer en el seu estudi pioner, quan deia:

M'ha semblat que valia la pena [publicar els documents de nomenament dels diputats encarregats d'administrar el donatiu atorgat pels braços al rei a Cervera el 1359] perquè són, en certa manera, l'acta de naixement d'una institució de gran importància a Catalunya, encara que fou un naixement accidental i no pas deliberat. En efecte, hom no pensava en crear una institució permanent, foren les circumstàncies les que hi portaren. Els capítols de Corts de 1359 preveien que aquesta comissió tindria vida només mentre durés l'administració del donatiu, i de fet fou així, només que enllaçà directament amb una altra comissió de Corts i així successivament. Un detall revelador de la falta d'intenció de crear una institució permanent fou la disposició de les Corts ordenant als diputats de destruir la documentació un cop acabada llur tasca, disposició a la qual ja m'ha referit. Era una mesura que havien pres les Corts precedents per evitar que la Corona pogués usar la documentació fiscal de les Corts per a refinar l'aparell fiscal propi, però no hauria tingut sentit si s'hagués pensat crear una institució nova, ja que la conservació de la documentació és la base de tota bona administració...²³.

La “cooperació necessària” de Cervera

Curiosament, tot sembla indicar que al capdavant el naixement del mite va ser resultat d'una interessant se-

qüència de fets, que tingueren com a escenari la pròpia Cervera; una seqüència que podem resseguir perfectament a través de premsa local.

Així, el primer d'aquests fets va ser la visita, l'1 de maig de 1979, del president Josep Tarradellas a Cervera. Tarradellas visitava la ciutat amb motiu de la clausura del “II Congrés de la Unió de Pagesos” i, en arribar, va dirigir-se a l'Ajuntament, on es va reunir amb la corporació municipal a la Sala de Plens. Allí, l'alcalde Joan Salat va pronunciar un parlament, al final del qual –fent gala d'una notable erudició– va recordar com en les Corts de Cervera de l'any 1359, durant el regnat de Pere el Cerimoniós, es va crear la Generalitat de Catalunya, primer amb una comesa recapitatòria, i que per la freqüència de les seves reunions va constituir-se en un organisme de govern permanent. La resposta de Tarradellas va ser, entre altres coses, agrair l'adhesió i fidelitat de la corporació a Catalunya, bo i manifestant que recordaria sempre la circumstància que feia sis-cents vint anys a Cervera hi havia nascut la Generalitat, de la qual “ell n'era l'actual president”²⁴.

Un segon fet que cal tenir present és la troballa per part de l'historiador local Josep M. Llobet i Portella, just un any després, d'un pergamí a l'Arxiu Històric de Cervera amb les “Constitucions” aprovades pels representants del poble català amb el seu rei (diu la notícia) en la cloenda de les corts de 1359. Estrictament, aquest document no podria considerar-se com la “partida de naixement” (tal com la va anomenar algun periodista) de la Diputació del General: com he dit, en tot cas caldria haver conservat els capítols del donatiu atorgat per les corts al Cerimoniós, l'administració del qual fou encomanada als diputats²⁵. Malgrat tot, en aquells moments d'eufòria política, la “descoberta” tingué gran impacte i tothom va córrer a adherir-se a la proposta feta per l'alcalde Salat d'erigir un monòlit en record de l'esdeveniment històric i la col·locació d'una làpida commemorativa a la façana de l'antiga església de Sant Bernat, per deixar constància que fou en aquell lloc on va celebrar-se l'assemblea que –diu la crònica– instituí la Generalitat de Catalunya²⁶. Reblava el clau una crònica de la Vanguardia, titulada *Aparece la partida de nacimiento de la Generalitat*, quan deia:

Aún cuando para muchas personas cultas en historia y en política no les era ajeno el hecho de que la Generalidad tomó forma propia en las Cortes celebra-

21. Agustí DURAN I SANPERE, *Llibre de Cervera*, Barcelona, Curial, 1977, p. 316-317.

22. FERRER I MALLOL, “Els primers diputats de la Generalitat...”, p. 221-269; Victor FERRO POMA, *El Dret Públic Català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, Eumo, 1987, p. 243-246. També ho havia afirmat anys abans, de passada, en una obra més divulgativa Jesús LALINDE, “Les institucions cabdals de Catalunya: les corts, els parlaments i la Generalitat”, a *Història de Catalunya*, Barcelona, Salvat, p. 244-245. Per resseguir l'evolució de tota aquesta historiografia contemporània, vegeu SÁNCHEZ DE MOVELLAN, *La Diputació del General...*, p. 14-18.

23. FERRER I MALLOL, “Els primers diputats de la Generalitat...”, p. 227.

24. Segarra, 824 (15 de maig de 1979).

25. Així ho entenia també M.T. Ferrer i Mallol en l'estudi pioner, ja esmentat (vegeu nota 22).

26. Segarra, 847 (15 de maig de 1980); 848 (1 de juny de 1980).

das en Cervera el año 1359, bajo el reinado de Pedro el Ceremonioso, este hecho no ha sido divulgado a gran escala entre el pueblo llano y sencillo hasta la edición por el Parlament de Catalunya del folleto explicativo de las elecciones del pasado 20 de marzo [de 1980] o hasta que fue recogido por Edmón Vallès en el libro *La Generalitat de Catalunya en la història* [editat l'any 1978 per la Caixa de pensions] ²⁷.

Cal advertir que aquesta obra de divulgació no era tan taxativa i es limitava a constatar el que ja havien dit els historiadors fins aquell moment, recordava que fou durant el llarg regnat de Pere el Cerimoniós quan les delegacions de Corts creades per al cobrament dels tributs es transformaren en una institució de caràcter permanent. Això sí, recollia una cita literal de Jaume Sobrequés (sense indicar-ne la procedència), on aquest historiador afirmava que “des d'un punt de vista jurídic, aquest procés es concretà a les Corts de Barcelona-Vilafranca-Cervera de 1358-1359, que designaren dotze persones... amb la missió de tenir cura de l'organització de la política fiscal”²⁸. Probablement, aquesta era l'afirmació a la qual devia referir-se el cronista (Leonardo Santacana), que es deixava emportar també per l'entusiasme del moment:

La aparición del documento –ha dicho a “La Vanguardia” el recién nombrado archivero municipal, José Mº Llobet- no ha podido ser más oportuna”. En efecto, estamos en unos momentos esperanzadores en que la Generalitat recupera las funciones que le son propias y, tras el paso inicial del presidente Tarradellas, tiene ahora presidente libremente elegido en la persona de Jordi Pujol, quien, junto con los miembros del “Gobern”, se dispone a llevar a cabo la tarea de recuperación de nuestro derecho tradicional, cuya partida de nacimiento acaba de aparecer en Cervera y ha sido expuesta a la curiosidad de los ciudadanos y visitantes... Efectivamente, el documento tiene su interés y muy en especial para los cervarienses, porque da testimonio de cómo a mediados del siglo XIV la ciudad acogió y hospedó a los componentes de unas Cortes memorables que instituyeron la Generalitat, a través de la cual el pueblo catalán se organizó y vuelve a organizarse hoy con su autogobierno...²⁹

La tercera baula en aquesta cadena d'esdeveniments és, precisament, la vista del llavors conseller adjunt a la Presidència de la Generalitat, Miquel Coll i Alentorn, a Cervera l'any 1980, durant la Festa Major del Sant

Crist (finals de setembre). En el decurs d'aquesta visita se li lliurà una reproducció fotogràfica del pergami i s'inaugurà la placa commemorativa de les Corts de 1359. Segons la crònica, en el parlament, Coll i Alentorn posà de manifest la satisfacció que com a conseller de la Generalitat i també com a historiador, li produïa el fet de poder tenir la reproducció del Pergami de les Corts convocades pel rei Pere, que tanta transcendència i repercussió tingueren per al futur del nostre país. “Aquí, entre vosaltres –va afirmar– nasqué la *petita llavor* que més tard fóra la nostra institució d'autogovern”. Poc després, el dia 11 d'octubre, Coll i Alentorn es desplaçava de nou a Cervera per fer una detinguda visita a la Universitat i, sobretot, a les instal·lacions de l'Arxiu Municipal, on va pronunciar una documentada conferència sobre la Generalitat de Catalunya, i es va referir –com no podia ser d'altra manera– als inicis en les Corts de Cervera de 1359 ³⁰.

Després d'aquests primers moviments (clarament polítics), l'any 1982 es donà el pas definitiu cap a la consolidació del mite, amb la creació del seu símbol principal, el monument del prestigiós escultor Josep M. Subirachs. Uns mesos abans de la seva inauguració, durant l'estiu d'aquell any, unes obres a l'Escola de Música (l'actual seu dels Carranquers, al carrer Major) posaren al descobert una gran sala de l'antiga casa de la Generalitat a Cervera. L'escut de la Generalitat (la Creu de Sant Jordi) i la data de 1576 que constava en una llinda de la façana permetia saber quan fou aixecat l'edifici, i des de la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament es feia palesa la intenció de recuperar l'aspecte primitiu de la sala; “aquell –deia la crònica– que li era propi quan constituïa la representació a la nostra població del més alt organisme del Govern del nostre país” ³¹.

Però, com deia, un dels principals esdeveniments en tot aquest procés fou la inauguració, el 26 de setembre de 1982, del Monument realitzat per Subirachs, que s'havia traslladat a Cervera per fer, a les antigues naus d'Iberia Radio i amb mà d'obra local (tot un detall per a una població que vivia immersa en una profunda crisi industrial), els encofrats que serviren de motlle per a la imponent escultura. Quatre grans monòlits simbolitzaven el redreçament de les barres de la senyera, en clara referència a la recuperació de les llibertats nacionals; només un dels pilars es trobava totalment vertical i en ell s'hi van gravar les fites més importants de la història de la Generalitat. L'obra va situar-se en un espai especialment dissenyat per a l'ocasió, a la plaça anomenada –no perquè sí– de les Corts catalanes, vora les muralles que pels volts de 1359, va manar construir el rei Pere

27. <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1980/07/09/pagina-5/32908281/pdf.html> [consulta 15/05/2014].

28. Edmon VALLÈS, *La Generalitat de Catalunya en la història*, Barcelona, Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis, 1978, p. 8, 51. Vallès també deixava ben clar que “la Generalitat restaurada [el 1931] i l'antiga no tenien altra cosa en comú que el nom” (p. 9).

29. <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1980/07/09/pagina-6/32908282/pdf.html> [consulta 15/05/2014].

30. Segarra, 856 (15 d'octubre de 1980). La cursiva és meua.

31. Montseré, 4 (juliol 1982).

el Cerimoniós per defensar la població. La inauguració fou presidida pel president de la Generalitat, Jordi Pujol, i pel president del Parlament, Heribert Barrera, que es desplaçaren a Cervera amb el govern autonòmic en ple per tenir-hi Consell Executiu de la Generalitat (tal com encara commemora una placa en l'antiga Biblioteca Universitària). Com pot suposar-se l'acte fou una apoteosi popular i va anar acompanyat del preceptiu lliurament de la reproducció fotogràfica del pergamí de 1359 i de la visita a l'antiga església de Sant Bernat, "on s'acordà –deia la crònica– per les Corts Catalanes de 1359, la institució de la Diputació del General". Val la pena llegir les manifestacions dels impressionats consellers de l'època que marxaven plenament convençuts del naixement de la Generalitat a Cervera; "llavors, sense dubte, no van donar gaire importància al fet (deia Coll i Alentorn). Ara ho podem valorar millor" ³².

Val a dir també que, a partir d'aquell moment, les diades de l'Onze de Setembre van celebrar-se al Monument que, com he apuntat, es troba situat a la plaça de les Corts catalanes, al costat del carrer de la Barbacana del rei Pere el Cerimoniós; nom que se li va donar durant els actes de la Diada de l'any 1989 pel fet d'haver estat el monarca que les va impulsar, però també –tal com posa de manifest la premsa local– qui presidí les Corts de 1359 ³³.

Finalment, per posar la cirera al pastís, cal recordar que durant el mes de febrer de l'any 1986, el llavors president del Parlament de Catalunya, Miquel Coll i Alentorn, visità novament Cervera. En aquesta ocasió, el motiu de la visita era participar en la Festa Major del Santíssim Misteri i, sobretot, en un acte d'agermanament entre el poble basc i el català, simbolitzat per la plantada d'un rebrot de l'Arbre de Gernika, emblema de les llibertats basques, al costat del Monument de la Generalitat, icona de l'autogovern català. Com he dit, presidia la delegació catalana el president del Parlament i, per part basca, hi havia el conseller de cultura, Luís M. Bandrés, el president de les juntes generals de Biscaia, Anton Aurre, i altres personalitat del moment, que també van participar en la inauguració

d'una exposició històrica sobre el fet basc, presentada a la capella de la Universitat ³⁴.

Realment, si ens ho parem a pensar, impressiona l'activitat desplegada durant els deu anys que separen 1979 i 1989 per les autoritats i la societat civil cerverina de cara a posar en valor l'episodi de 1359. I tot plegat ens porta a preguntar-nos fins a quin punt l'extraordinària intel·ligència política de l'alcalde Salat, en sintonia amb la del president Pujol i amb el suport autoritzat de l'incansable conseller Coll i Alentorn, no fou decisiva per a la definitiva conformació tant del mite com del símbol nacional ³⁵. Un fet que, cal tenir-ho molt present, servia en bona mesura per començar a "redimir" Cervera de la culpa que li havia encolomat un altre mite, això és, la llavors vergonyant fidelitat a Felip V i l'erecció –com a recompensa– de la Universitat. D'aquí, probablement, el malestar que va generar en alguns sectors de la població la visita del príncep Felip de Borbó que tingué lloc el 22 d'abril de 1990, i en el decurs de la qual l'hereu de la Corona espanyola afegí al títol de Comte de Cervera el nomenament honorífic de "paer" ³⁶.

La sanció oficial del mite

Ara bé, com he apuntat, les iniciatives dutes a terme en l'àmbit local probablement no haguessin tingut tant d'èxit si, paral·lelament, no hi hagués hagut un interès i suport decidits de la pròpia institució de la Generalitat, acabada de recuperar i delerosa de cercar uns orígens el més remots possibles a l'autogovern català. No és estrany, per tant, que Josep Tarradellas, Jordi Pujol o Miquel Coll i Alentorn s'avinguessin –permeteu-me l'expressió– a "fer-li el joc" a l'alcalde Salat pràcticament des del primer moment, i en el cas de Coll i Alentorn, com a historiador reconegut que era (sobretot en la qüestió dels mites!), la seva actuació reiterada segurament va servir per sancionar la idea des del punt de vista històric. Però, com deia, al costat de les iniciatives endegades a Cervera també hi hagué tot un seguit

³². Vegeu la crònica detallada dels fets, il·lustrada per abundants imatges, a Segarra, 900-901 (20 de setembre de 1982); 900 (15 d'octubre de 1982).

³³. Segarra, 1061-1062 (20 de setembre de 1989).

³⁴. Segarra, 978 (15 de febrer de 1986).

³⁵. Tot i que la relació amb Cervera sembla haver passat desapercebuda pels estudiosos que s'han ocupat de la figura de Miquel Coll i Alentorn, la seva participació en la construcció del mite del naixement de la Generalitat sembla fora de qualsevol dubte si tenim en compte la seqüència de fets que acabo d'enumerar. Una col·laboració que, d'altra banda, sí que s'adiu perfectament amb el tarannà i l'activitat tant intel·lectual com política descrita pels especialistes en el personatge. Vegeu, en aquest sentit, els estudis continguts a *Miquel Coll i Alentorn. Miscel·lània d'homenatge en el seu vuitantè aniversari*, Fundació Jaume I, Barcelona, 1984; la biografia d'Albert BALCELLS, *Miquel Coll i Alentorn. Historiografia i democràcia (1904-1990)*, Barcelona, Proa, 1999 (esp. 323-355); o alguns escrits del mateix Coll i Alentorn, como ara, "Fer visible la Generalitat arreu de Catalunya", a Miquel COLL I ALENTORN, *Escrits polítics, cívics i religiosos*, Barcelona, Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, p. 256-258 (=Avui, 25 de gener de 1983).

³⁶. Segarra, 1076 (1 de maig de 1990). Entre moltes altres coses, en la crònica també es recordava que el 29 de novembre de 1969 un grup de cerverins fou rebut al Palau de la Zarzuela pel llavors Príncep d'Astúries, el futur rei Joan Carles I, amb motiu del lliurament que se li féu d'una medalla de plata encunyada per Cervera amb motiu de la celebració del "V Centenari dels Reis Catòlics", en record del fet que fou a l'actual capital de la Segarra on s'estipularen els capítols matrimonials entre els prínceps Isabel i Ferran.

d'actuacions impulsades des de la plaça Sant Jaume que acabaren de "falcar" definitivament la construcció mítica i simbòlica.

La primera d'aquestes actuacions fou la publicació, per part de la Generalitat, d'un parell de llibres sobre la història de la institució, que se sumaven a l'editat l'any 1978 per la Caixa de Pensions, obra d'Edmon Vallès³⁷. L'any 1982, concretament, el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya publicava *La Generalitat en la història de Catalunya*, signat pels historiadors Oriol Vergés i Josep Cruañas. Tal com afirmava el llavors conseller Max Cahner en la introducció, es tractava d'una obra de divulgació històrica sobre aquella institució que "des de la llunyana data de 1354 (sic), quan les Corts de Cervera crearen la *Diputació del General o Generalitat*, fins avui... ha constituït en tot moment l'expressió del desig d'un poble d'autogovernar-se i de decidir, en el treball i en la pau, quin havia de ser el camí i quines havien de ser les fites que calia atènyer...". Més endavant, en l'apartat corresponent, es tornava a al·ludir al naixement de la Diputació, il·lustrant el text amb una imatge del "document fundacional de la Generalitat, promogut com a constitució per les Corts de Cervera"³⁸.

L'any següent, el 1983, apareixia un altre llibre, aquest cop de gran format i curiosament editat pel Departament de Presidència de la Generalitat amb motiu de la commemoració del 50è aniversari de la mort del president Francesc Macià, "restaurador de la Generalitat contemporània". L'obra, titulada *Catalunya i la Generalitat al llarg de la nostra història*, comptava amb la participació d'un nodrit equip d'especialistes, coordinats per Joan B. Culla. A la portada hi apareixia la imatge del Monument de Cervera i, a la contraportada, una de les seves inscripcions: "Cervera 1359, naixença de la Generalitat". El llavors president Jordi Pujol era l'encarregat de fer una emocionant presentació i Miquel Coll i Alentorn, conseller adjunt a la presidència, signava la introducció titulada "Els antecedents de la Generalitat", on es remuntava als segles altmedievals. No m'aturaré a comentar aquests ni els altres apartats del llibre, la retòrica del qual bé mereixeria un anàlisi aprofundit. Només dir que l'obra es cloïa amb un capítol dedicat als "presidents de Catalunya", realitzat per Xavier Fort i Bufill (historiador i periodista, fill d'Eufemià Fort i Cogul), on es presentava una nòmina de 115 "presidents de Catalunya"; alguns d'ells amb una petita biografia. Fort i Bufill, amb tot el rigor històric, deixava ben clar que la institució medieval no era la mateixa que la contemporània i, citant (ell també) Jaume Sobrequés, posava de manifest les contradiccions polítiques de l'antiga

Diputació. Així mateix, puntualitzava la qualificació de "president" atorgada als diputats del braç eclesiàstic, no pel fet de ser-ho, sinó per la consideració que mereixia la seva condició religiosa. Però allí quedava la dada: Jordi Pujol era el "115è" president de la Generalitat³⁹.

Com hem vist, l'any 1984 apareixia el clàssic estudi de M. Teresa Ferrer i Mallol, "Els primers diputats de la Generalitat de Catalunya (1359-1412)", on s'introduïa el matís històric al mite del naixement. I quelcom similar feia Victor Ferro, l'any 1987, en la seva coneguda obra *El Dret Públic Català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, quan proposava reservar el nom Generalitat a la institució creada el 1931 i Diputació (Deputació) a la vigent fins el Decret de Nova Planta⁴⁰. Però, novament, els historiadors van quedar en un segon pla quan es decidí declarar el pergami descobert l'any 1980 a l'arxiu de Cervera com a bé cultural d'interès nacional. L'any 1998, era conseller de cultura Joan M. Pujals, s'incoava l'expedient de declaració de "l'Acta final de les Corts de Catalunya de l'any 1359 celebrades a Cervera", tal com apareixia anomenada en el DOGC de 14 de juliol d'aquell any. Tot sembla indicar que la iniciativa va causar una certa incomoditat entre els especialistes encarregats de dictaminar en l'afer des del punt de vista històric, ja que –vint anys després, passada la flamarada política inicial– ja no es veia tan clara l'excepcionalitat del document ni, molt menys, la "paternitat" que se li atribuïa. Malgrat tot, per una o altra raó, la declaració va tirar endavant, era conseller de cultura Jordi Vilajoana. Prova de la incòmoda posició dels historiadors implicats en la declaració és l'ambigüitat de l'extens enunciat històric contingut en el DOGC de 13 de març de 2000, que acabava dient:

La importància de l'Acta, que es conserva a l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera, es deriva de les constatacions següents. En primer lloc, es tracta d'un document reial relatiu a la Cort General de Catalunya de 1359, que ressenya constitucions i declaracions que hi foren aprovades, per la qual cosa és una font important per al seu estudi. Es tracta, a més, d'un document coetani a la Cort General, estès per l'administració reial amb tota la solemnitat i formalitat. En segon lloc, s'escau que es tracta d'una Cort General de la qual se n'ha conservat una documentació escassa, particularment quant al procés. Aquests dos factors, un d'intrínsec al mateix contingut del document i un altre d'ordre extern i accidental, determinen que l'acta de la Cort General de 1359 de Cervera mereixi l'especial protecció que es deriva del fet de declarar-la bé cultural d'interès nacional.

37. Vegeu nota 28.

38. Oriol VERGÉS; Josep CRUAÑAS, *La Generalitat en la història de Catalunya*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1982, p. 5 i 17.

39. Joan B. CULLA et alii, *Catalunya i la Generalitat al llarg de la nostra història*, Barcelona, Departament de Presidència de la Generalitat, 1983 (la quarta edició és de l'any 2000).

40. FERRER I MALLOL, "Els primers diputats de la Generalitat...", p. 227; FERRO, *El Dret Públic Català...*, p. 243-246, nota 10.

Evidentment, aquesta declaració va anar acompanyada dels corresponents actes protocol·laris a Cervera, en els quals no m'aturaré.

Una nova i decisiva iniciativa, que reprenia la idea formulada en el llibre coordinat per Joan B. Culla el 1983, fou la publicació l'any 2003 de la magna *Història de la Generalitat de Catalunya i dels seus presidents*, dirigida per Josep M. Solé i Sabaté, que endegà el projecte mentre exercia com a primer director de Museu d'Història de Catalunya, entre el 1996 i el 2000⁴¹. El 6 de març de 2003, el president Jordi Pujol presentà solemnement l'obra al Palau de la Generalitat, esdevingué d'aquesta manera el 126è "president" (a la de 1983 era el 115è) de la Generalitat des de Berenguer de Cruïlles, diputat del braç eclesiàstic a les Corts de 1359 i, segons el llibre, president de la Generalitat de Catalunya entre 1359 i 1362 (mentre durà el donatiu concedit a les Corts de Cervera). En els capítols introductoris, M.T. Ferrer Mallol insistia de nou que la Cort de Cervera de 1359 era només un primer pas en la creació de la Diputació i que el bisbe de Girona Berenguer de Cruïlles formà part d'una comissió paritària composta per quatre diputats de cada braç, encarregats de gestionar l'impost concedit al rei; n'era considerat el primer per una qüestió simplement honorífica, en atenció a la seva dignitat eclesiàstica. Però, també en aquesta ocasió, la força del mite va prevaldre novament sobre els matisos de la història, tal com ho demostra la placa commemorativa que s'inaugurà al Pati dels Tarongers del Palau de la Generalitat, on es deia, literalment, que "la Generalitat de Catalunya fou creada a les Corts de Cervera de 1359 i Berenguer de Cruïlles en fou el primer president". I al capdavant això és el que ha romàs, com pot veure's, per exemple, en la pàgina web de la Generalitat, a la "Galeria de Presidents", on l'actual president Artur Mas es considera "el 129è president" de la institució⁴².

Per últim, la darrera iniciativa –que personalment conec bé, perquè vaig participar-hi– fou l'exposició inaugurada, també l'any 2003, al Museu Comarcal de Cervera sobre el naixement de la Generalitat, afavorida de forma decisiva pel llavors director del MHC Jaume Sobrequès i el seu equip. El plantejament d'aquesta exposició era innovador si el comparem amb les anteriors iniciatives, tanmateix el seu ressò o transcendència social foren molt més limitats. En efecte, si donem un cop d'ull al catàleg de l'exposició, veurem que destacats especialistes en la matèria van intentar reconstruir i contextualitzar el procés que, entre els s. XIII i XV, va

conduir al la creació de la Diputació del General. La crisi baixmedieval, la guerra, les Corts, Cervera, la fiscalitat d'Estat o la pròpia Diputació del General abans i després de 1413 foren objecte d'un anàlisi curós que, al meu entendre, no desmereixien en absolut la institució d'autogovern català. Ans el contrari, es demostrava clarament que el constitucionalisme català (el "pactisme", perquè ens entenguem) era un dels més precoços i originals del continent europeu a finals de l'Edat Mitjana, i Catalunya una nació prou cohesionada com per emetre deute públic garantit amb les persones i béns del conjunt de la població del Principat, això és, el General. Res de comparable enlloc durant aquella època, però segurament massa complicat d'entendre pels polítics i, en general, per la societat⁴³.

En aquest sentit, un nou esforç de divulgació dels estudis rigorosos realitzats sobre el tema va tenir lloc l'any 2005, quan des de la popular revista *L'Avenç* es publicà un rigorós monogràfic titulat "La Diputació del General. Quatre segles d'història", on hi participaren sis destacats especialistes: Ramon Grau, Manuel Sánchez, Tomàs de Montagut, Miquel Pérez Latre i Eva Serra. Es deia en la introducció que "com a resultat d'un esforç combinat de recerca... el perfil de la Diputació del General de Catalunya comença a alliberar-se de mites vells i adquireix una nova i remarcable claredat...". Però, com veurem tot seguit, els autors d'aquestes paraules anaven errats, perquè –parafrasejant una expressió de Magí Sunyer, referida al romanticisme històric català– "el mites no necessiten la certificació de la història"⁴⁴.

La commemoració del 650 aniversari

D'aquesta manera s'arribà a l'any 2009, trenta anys després de la visita de Tarradelles a Cervera i moment en què els símbols i mites ja estaven prou consolidats per celebrar tal com calia l'efemèride del 650 aniversari del naixement de la Generalitat. Novament, la Paeria de Cervera i la Generalitat (juntament amb institucions diverses i societat civil) es posaren d'acord per impulsar els actes de celebració. Una celebració que, dit sigui de passada, va veure's animada per unes declaracions fetes el 14 de juliol per l'expresident de la Generalitat Jordi Pujol en què es mostrava crític amb les iniciatives endegades per l'executiu del Tripartit, i lamentava que el Govern no commemorés prou l'efemèride ni l'aprofités per "fer pedagogia i contrarestar el risc que [la Generalitat] es vagi convertint merament en un òrgan administratiu i perdi el seu contingut emotiu i patriòtic"⁴⁵.

41. Josep M. SOLÉ I SABATÉ, *Història de la Generalitat de Catalunya i dels seus presidents*, Barcelona, Generalitat de Catalunya – Enciclopèdia Catalana, 2003.

42. http://www.president.cat/pres_gov/president/ca/presidencia/galeria-presidents/index.html [consulta: 22/05/2014].

43. Carme BERGÉS, Manuel SÁNCHEZ (coord.), *El naixement de la Generalitat de Catalunya*, Cervera, Museu Comarcal de Cervera, 2003.

44. Magí SUNYER, "Catalunya agonitzant: la identitat esquarterada", en Pilar Arnau (ed.), *Identitat, literatura i llengua: actes de la secció literària del XIX Col·loqui Germano-Català* (Colònia 2003), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006, p. 21-34 (24).

45. <http://www.elpuntavui.cat/noticia/article/3-politica/17-politica/295072--generalitat-650-anys-.html> [consulta 28/05/2014].

Per ordre cronològic, el primer dels actes commemoratius fou un cicle de conferències organitzat entre el 18 de febrer i l'1 d'abril pel Museu d'Història de Catalunya, llavors dirigit per Agustí Alcoberro (que continua essent-ne el director). Participaren en aquests cicle destacats historiadors, entre els que es trobaven Manuel Sánchez, Maria Teresa Ferrer i Mallol, Josep Fernández Trabal, Miquel Pérez Latre, Antoni Simón, Eduard Martí i Jordi Casassas.

El segon acte, per ordre cronològic, va ser la visita, el 29 de maig de 2009, de la secció històrico-arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Cervera. Aquesta visita va constar de dues activitats fonamentals: d'una banda, la recepció a la Paeria, seguida d'una visita guiada a la ciutat en la qual es parà un esment especial a tot allò relacionat amb els orígens de la Generalitat; i, altra banda, la sessió pública de la secció històrico-arqueològica, seguida d'un petit cicle de conferències que va tenir lloc a l'edifici de l'Auditori, antiga casa de S. Bernat i escenari de la Cort de 1359 ⁴⁶. Fruit d'aquesta i altres iniciatives similars que van organitzar-se el 2009, l'Institut d'Estudis Catalans va publicar un llibre fonamental per a la història de la Generalitat (en sentit ampli), aparegut l'any 2011 i on es reunien les contribucions dels principals especialistes en el tema ⁴⁷.

Un tercer acte o, més ben dit, conjunt d'actes foren els que van organitzar la Paeria de Cervera i, en menor mesura, el Consell Comarcal de la Segarra al llarg d'aquell any. Val la pena recordar, per exemple, les conferències presentades per l'Arxiu Comarcal de la Segarra, el cicle de xerrades fetes al Consell Comarcal en el marc de la setmana cultural Isagoge o el tríptic editat per la Paeria amb la intenció de promoure la visita dels monuments i llocs més emblemàtics relacionats amb les Corts de 1359. De totes maneres, per l'originalitat i l'èxit que tingueren, m'agradaria destacar especialment la representació teatralitzada de l'assemblea de 1359 i la publicació posterior, l'any 2011, d'un còmic titulat *Viatge a l'origen de la Generalitat*. Una obra, aquesta última, de la historiadora Teresa Salat i el dibuixant Ton Granell, realitzada amb tot el rigor històric i, alhora, fàcil de comprendre pel gran públic⁴⁸. Finalment, no puc oblidar tampoc les Jornades *Reviure el Patrimoni* d'aquell any, organitzades pel Museu Comarcal de Cervera el 30 d'octubre de 2009, i que, aprofitant

l'avinentsa, foren dedicades a "La gestió d'intangibles: reptes i oportunitats"⁴⁹.

Un altre acte, probablement el més important, fou el que va tenir lloc al Palau de la Generalitat, el 19 de desembre de 2009, coincidint amb la data concreta del document d'aprovació de les constitucions de les Corts de 1359 a Cervera, això és, el pergamí que es custòdia a l'Arxiu Comarcal de la Segarra. Prèviament, amb motiu de la Diada d'aquell any, el Departament de Vicepresidència havia editat l'opuscle de M. Teresa Ferrer i Mallol, *Els orígens de la Generalitat de Catalunya (1359-1413)*, on la historiadora insistia de nou en la particular dinàmica que va conduir al "naixement" de la Diputació del General, i hi incloïa també un apèndix amb els capítols del donatiu atorgat en les Corts de 1359 i altres documents financers que permetien entendre la naturalesa fiscal de la institució durant la segona meitat del s. XIV⁵⁰. No degueren assabentar-se'n els responsables de l'acte celebrat al Palau quan, segons el comunicat oficial, s'havia escollit la data del 19 de desembre perquè (i cito), "el mateix dia de l'any 1359, la Cort General de Catalunya, reunida a Cervera pel rei Pere el Cerimoniós, va aprovar la constitució de l'anomenada Diputació del General, antecedent històric de l'actual Generalitat de Catalunya". Per aquesta raó, coincidint amb la data exacta d'aquesta –teòrica– "constitució", el president de la Generalitat, José Montilla, i el vicepresident del Govern, Josep-Lluís Carod-Rovira, van presidir l'acte central de la celebració del 650 aniversari, que va tenir lloc al Saló Sant Jordi del Palau i va comptar amb representants de totes les institucions catalanes i del món cultural, polític, econòmic. Maria Teresa Ferrer, màxima especialista en el tema i presidenta de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, fou novament l'encarregada de repassar la història de la institució en una documentada conferència, precedida dels parlaments del vicepresident Carod-Rovira, president de la Comissió de Commemoracions Històriques, i seguida del discurs del president Montilla⁵¹.

Pocs dies després, el 22 de desembre de 2009, van tenir lloc els corresponents actes de celebració de l'efemèride a Cervera. Tal com havia fet Jordi Pujol, l'any 1982, el govern en ple va desplaçar-se a la ciutat per mantenir-hi, a la Sala de Plens de la Paeria, la reunió setma-

46. Constitueix un testimoni de la visita realitzada per la secció històrico-arqueològica del IEC a Cervera la publicació de M. Teresa FERRER i MALLOL (ed.), *La Generalitat de Catalunya a través dels segles. Commemoració dels 650 anys de la Generalitat*. Sessió pública de la Secció Històrico-Arqueològica, Cervera, 28 de maig de 2009, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011.

47. Vegeu-ne la cita bibliogràfica a la nota 9.

48. Teresa SALAT, Ton GRANELL, *Viatge a l'origen de la Generalitat*, Cervera, Centre Municipal de Cultura, 2011.

49. Cal recordar, així mateix, que aquell any els actes de l'Onze de Setembre a Cervera foren celebrats com de costum al Monument de la Generalitat, i que aquest cop em va correspondre a mi mateix de fer el parlament inaugural que, com era d'esperar, versà sobre l'antiga Diputació del General.

50. M. Teresa FERRER i MALLOL, *Els orígens de la Generalitat de Catalunya (1359-1413)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2009. Des de la Generalitat, també s'impulsà l'edició de 650 anys, 650 imatges. Generalitat de Catalunya, Barcelona, Departament de la Presidència, 2009 (amb pròleg de l'historiador Josep M. Solé i Sabaté).

51. <http://www10.gencat.cat/gencat/AppJava/cat/actualitat2/2009/91218650aniversari.jsp> [consulta: 27/05/2014]. La negreta és meua.

nal del Consell de govern de la Generalitat⁵². Posteriorment, totes les autoritats van desplaçar-se al Museu Comarcal, on s'inaugurà una exposició itinerant sobre el naixement de la Generalitat, elaborada a partir de la que ja s'havia presentat el 2003 i patrocinada per la Caixa. Durant l'any següent, aquesta exposició de petit format va fer un llarg periple per diversos llocs del Principat, que va culminar al Museu d'Història de Catalunya⁵³.

Per acabar, com a epíleg a tot aquest seguit d'iniciatives, he de fer esment a la creació que tingué lloc uns anys després, el 2011, del CAT (Centre d'Acollida Turística) que es troba a l'entrada de Cervera. Com és sabut, la Xarxa de CAT fou una iniciativa promoguda per l'antiga Conselleria d'Innovació i Empresa, de la qual formen part vuit centres més repartits per tot el territori català: Berga, Cervera, Les, Puigcerdà, Ripoll, Salient, Tortosa Vilajuïga i Teià (vegeu-ne més informació concreta a la seva pàgina web). En principi, aquests espais polifuncionals tenen com a objectiu acollir el viatger o turista, orientar-lo i, al mateix temps, donar a conèixer Catalunya mitjançant la presentació dels seus referents culturals i identitaris més representatius (la Pàtum i les festes catalanes, el compte Guifré el Pilós i els orígens de Catalunya, la gastronomia catalana...) ⁵⁴. Com pot suposar-se, en el cas de Cervera, s'explica la història de la Generalitat de Catalunya, a través d'un primer plafó, dedicat als símbols nacionals de Catalunya i a l'estructura del seu govern autonòmic; d'un altre plafó, dedicat a al naixement de la Diputació del General, a les Corts de 1359; i d'un audiovisual que evoca el –teòric– tarannà polític dels catalans, des de les assemblees de Pau i Treva, celebrades en el s. XII, fins a l'actualitat. Tot plegat, prenent com a referència les conegudes paraules pronunciades per Pau Casals a les Nacions Unides, el 1971, quan va rebre la Medalla per la Pau⁵⁵.

Consideracions finals

Fins aquí aquest dens recorregut per tres dècades de construcció del mite i dels símbols relacionats amb el naixement de la Generalitat a Cervera, durant les Corts generals de 1359. No entraré a valorar la seva historicitat ja que, malgrat la relativa novetat de l'efemèride, hi ha prou arguments tant per negar-la com per justificar-la. Però el que sí que m'agradaria fer, per acabar, és reclamar la necessitat de ser rigorós a l'hora de tractar aquests temes i no deixar-se endur per raixes polítiques ni tampoc per orgulls de campanar. Això és una cosa que, com a historiador professional, crec que em toca reivindicar.

I parlar de rigor històric no vol dir que menystingui iniciatives tan lloables com el còmic o la representació teatralitzada de les Corts de 1359, ans el contrari, trobo que –en el context del 650 aniversari– van ser eines molt útils per difondre la recerca massa vegades obscura dels historiadors. Ara bé, en aquests casos cal tenir mesura i com ja deia un lúcid articulista de la revista cerverina Carreró l'any 1980, arran de la descoberta del pergamí de les constitucions de 1359:

El descobriment d'aquest document, algú l'utilitzarà, ara que els temps són propicis, com a instrument de mitificació històrica de la mateixa manera que s'han utilitzat altres etapes històriques en altres moments en els que el vent de ponent bufava abassegador...⁵⁶

Pensem, sinó, en l'exemple de la placa commemorativa dels capítols matrimonials signats entre els Reis Catòlics, que es troba al costat de la del naixement de la Generalitat. I, fent un exercici d'història ficció, imaginem-nos per un moment que hauria passat si a algú se li hagués acudit posar de relleu aquell esdeveniment com a baula decisiva en l'origen d'Espanya. Repassant la història cerverina, des de la Guerra de Successió, passant per la del guerra del Francès i les guerres carlistes, segur que d'arguments d'espanyolitat per donar-li escalf tampoc n'haurien faltat... De fet, segurament així ho feren els membres de la comitiva que el 29 de novembre de l'any 1969 visitaren el Palau de la Zarzuela per lliurar la medalla de plata encunyada per Cervera amb motiu de la celebració del "V Centenari dels Reis Catòlics".

Així mateix, també cal tenir mesura a l'hora de demostrar, com a país, el nostre orgull nacional. Perquè ens entenguem, si es visita el CAT de Cervera, per exemple, hom s'adona que els guionistes –al meu entendre– enllacen amb excessiva lleugeresa conceptes passats i presents com "pau i treva", "Diputació del General", pacifisme i democràcia. I ho fan amb la simple ajuda o autoritat de les emocionants paraules pronunciades, el 1971, per Pau Casals a les Nacions Unides; unes paraules que, convé no oblidar, va pronunciar quan va rebre la Medalla de la Pau no com a historiador, sinó com a persona compromesa amb la democràcia i com a català exiliat sota la dictadura. Els guionistes del CAT, però, ho treuen de context, bo i oblidant perquè es reunien les Corts medievals i perquè fou creada, en primera instància, la Diputació del General: per pagar les guerres del rei i finançar l'expansió militar de la Corona d'Aragó per la Mediterrània, en aquells anys en què –com ens agrada pensar– fins i tot els peixos que

52. <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/2009/12/23/pagina-15/80220945/pdf.html?search=consell%20executiu> [consulta: 28/05/2014].

53. http://www.mhcat.cat/exposicions/exposicions_realitzades/2011/el_naixement_de_la_generalitat_de_catalunya [consulta: 28/05/2014]

54. <http://www.turismecat.cat/index.php> [consulta: 27/05/2014].

55. http://www.turismecat.cat/v2/directori/centre.php?c=5&id_pagina=6 [consulta: 27/05/2014].

56. Carreró, 84 (1980).

solcaven el nostre mar duien les quatre barres pintades a la cua.

Per tant, creem, cuidem i aprofitem els mites i símbols que com a qualsevol altre poble tenim... però no en fem un gra massa ni sucumbim a la temptació de tirar pel dret. Al cap i a la fi, algú podria dir, el que volem és que vingui gent i, si no és del tot exacte que la Generalitat neix –en el sentit estricte de la paraula– a Cervera, tant se val. En altres circumstàncies, aquest raonament podria ser tolerable, però no ho acaba de ser del tot en el cas que ens ocupa. Només cal llegir una mica segons quins diaris o escoltar segons quines emissores per adonar-se que tot el que es refereix a l'autogovern de Catalunya constitueix “material políticament sensible”. A més, a Cervera tampoc li convé entrar en segons quins

jocs històrics: durant anys, l'ombra distorsionada de la Universitat s'ha projectat sobre el passat de la ciutat i, encara avui, costa molt de transmetre una imatge verídica del que va succeir abans i després de 1714. No sembla honest, per tant, reclamar tot el rigor històric en uns casos i no voler-ne saber res en d'altres, ni tampoc cal donar la impressió que vol tapar-se un mite negatiu amb un altre mite positiu.

Segons el meu parer, el caràcter de vegades feixuc de la història és el peatge que s'ha de pagar amb vistes a transmetre un imatge de seriositat i rigor històric que faci quallar definitivament la idea que Catalunya posseeix una història que ve de lluny i que Cervera hi ocupa un lloc de primer ordre.

El Castell de Cardona: de caserna militar a monument de referència nacional (1903-1931)

Andreu Galera, *director de l'Arxiu Municipal de Cardona*

A l'edició d'*El Correo Catalán* del diumenge 6 d'abril de 1969, el llavors corresponsal local i en el seu dia regidor de l'Ajuntament, Josep Roselló, publicava el següent text sota el títol que encapçala aquest apartat, per explicar tot seguit els treballs de rehabilitació que es feien al conjunt monumental del castell de Cardona des de l'any 1949:

«Una muerte dio vida y honores nacionales a la Colegiata, joya artística única en España. Fue así. En 1947 murió don Pedro Tomás, padre del concejal del Ayuntamiento don Jaime Tomás y abuelo del actual concejal don Luís Tomás. El Ayuntamiento en pleno presidido por don Rafael Clusellas asistió al sepelio y después de compartir con los familiares el dolor y las honras fúnebres, regresaron a pie a la población. Entonces se dieron cuenta que una de las murallas estaba en parte derrumbada e hicieron planes para repararla; un concejal, espontáneamente, les replico: "Lo que tendríamos que hacer es escribir al Jefe del Estado solicitando la restauración del Castillo que por su gran historia bien se lo merece". Y la idea fue aprobada por unanimidad a los pies y a la sombra del milenario Castillo. Al poco tiempo de haber transmitido al Caudillo el mensaje de las aspiraciones y deseos de los cardonenses, llegó don Alejandro Ferrán, Arquitecto del Patrimonio Artístico Nacional acompañado de su ayudante. Se presentó en la Alcaldía con una copia de la instancia que se había dirigido a Su Excelencia, indicando que venían por encargo del Generalísimo a tomar fotografías para efectuar un detallado estudio del estado en que se encontraba todo el recinto del Castillo. Tomaron cientos de fotografías y cumplida la misión, tras dar ánimos a los ediles municipales, regresaron a Madrid. En un plazo relativamente corto apareció en el Boletín Oficial del Estado la primera consignación económica para la restauración de la Colegiata y cuando se estaba saboreando con ilusión la aportación estatal se presentó la Brigada del Patrimonio Artístico Nacional con el capataz señor Severino al frente, para dar comienzo a las obras que directamente ordenó el Jefe del Estado. No podemos olvidar la noble colaboración que en su mandato siempre nos prestó don Martín Almagro, Comisario en esta zona del Patrimonio Artístico Nacional».

La publicació de la crònica obeïa a la visita que el llavors ministre d'Informació i Turisme, Manuel Fraga Iribarne, havia de fer a Cardona i el seu castell el dissabte

12 d'abril per valorar la possibilitat d'encabir en el seu recinte un dels dos paradors que el seu ministeri projectava a Catalunya, com a infraestructura hotelera de suport a la ruta turística Cardener-Urgellet. Efectivament, d'ençà de la declaració monumental de tots els castells, fortaleses i altres elements d'arquitectura i enginyeria militar pel Decret de 22 d'abril de 1949, la Direcció General de Belles Arts del Ministeri d'Educació Nacional havia assumit la restauració del castell de Cardona i la seva església de Sant Vicenç. La direcció dels treballs va recaure en la persona d'Alejandro Ferrant Vázquez (Madrid, 1897-†1976) com a arquitecte conservador de la zona de Llevant del Servei de Defensa del Patrimoni Artístic Nacional del mateix Ministeri d'Educació. Així, el 2 de juliol, ja s'aprovava el projecte de l'arquitecte Ferrant per a l'església de Sant Vicenç, que contemplava la reconstrucció de les cobertes i la consolidació de les voltes del monument amb un import de 111.367,13 ptes. En el decurs dels vint anys següents, ell havia ser el cap visible dels treballs de recuperació i restauració del temple de Sant Vicenç i, per extensió, del castell de Cardona¹. Amb l'estil propi de la seva època, el text de Roselló emfatitzava el protagonisme del règim i el seu cap d'Estat, el general Francisco Franco, en la restauració del castell i la seva consecució, que havia de tenir

com a punt de cloenda la confirmació del projecte de parador per a Cardona feta en els mesos següents. La tramitació administrativa i l'execució de les seves obres es van perllongar en el temps fins a la tardor de 1975, en plena agonia de Franco. Per ser inaugurat, finalment, el febrer del 1976.

Tanmateix, aquesta crònica obviava tota referència al període anterior al règim i al cop militar que havia liquidat la Segona República després d'una guerra civil. La seva argumentació ens fa perdre de vista la seqüència de fets que se segueixen des de l'abandó pels militars de la caserna del castell fins a la declaració monumental de l'església de Sant Vicenç, sense oblidar la commemoració del segon centenari de la Guerra de Successió feta el 1914, que van fer d'aquesta fortalesa i el seu conjunt patrimonial un element de referència nacional per a Catalunya com el darrer baluard on es van defensar les constitucions i les llibertats catalanes.

El castell de Cardona i la historiografia romàntica a mitjan segle XIX

D'ençà de la Guerra de Separació o dels Segadors (1640-1652), el castell havia estat ocupat de manera permanent per una guarnició militar. L'antiga residència senyorial dels vescomtes, comtes i ducs de Cardona havia estat transformada en una caserna i les seves defenses refermades amb la construcció de la corona de baluards que envoltava el recinte medieval fins a configurar l'actual conjunt monumental, en un procés que es perllonga en el temps fins a la darrera carlinada (1872-1876)².

Amb el precedent del *Voyage Pittoresque* d'Alexandre de Laborde (1806)³ i altres publicacions franceses de caire militar com *France Militaire* (1838)⁴, Cardona i el seu castell havien atret l'atenció dels viatgers i escriptors inspirats en l'efervescència romàntica de la primera meitat del segle XIX. El catalitzador de les seves visites i estades a Cardona va ser la persona de mossèn Joan Riba i Fi-

gols (La Selva, Navès, 1805-† Cardona, 1873), prevere, membre de la comunitat de preveres de la parròquia local de Sant Miquel i capellà castrense de la guarnició del castell des de 1854. Home erudit amb passió per la història i l'art antic, així com per la geologia i la botànica, a partir de 1839 havia obert al públic un museu en els salons de casa seva que aplegava una notable col·lecció de peces de sal i d'altres minerals, així com diversos objectes i documents relatius a la història de Cardona. L'any 1853, era nomenat cronista oficial de la vila de Cardona per l'Ajuntament i, en el decurs de les dues dècades següents, ell i la seva casa museu van ser la referència per a tots aquells que arribaven a Cardona a la recerca de reviu el passat de l'antiga vila duca⁵.

Segons els àlbums de visites del museu, pels seus pavellons van passar més de 13.000 persones, entre les quals s'han d'esmentar el metge Marià Cubí i Soler, Francesc Pi i Margall, Pasqual Madoz, Víctor Balaguer o Antoni Brusi, editor del Diari de Barcelona. Sense oblidar pintors com Lluís Rigalt i Farriols (Barcelona 1914-†1894), que arran de diverses estades fetes a partir de 1864 va dibuixar una interessant sèrie de dibuixos al llapis⁶. O fotògrafs com el britànic Charles Clifford (Gal·les, ca. 1820-† Madrid, 1963), el retratista d'Isabel II, que, arran d'una visita feta l'octubre de 1858, va fer diverses fotografies de les Salines i el castell⁷. O Francesc de Paula Arenas i Marsans (Barcelona, 1838-†1896), titular de Fotografia Stef, que l'octubre de 1864 va fer també diverses fotografies de les Salines al costat de mossèn Riba⁸.

Més enllà de les celebèrrimes Salines i la seva Muntanya de Sal⁹, el castell també va ser objecte d'atenció, amb especial interès per les velles estructures d'època medieval que corresponien a l'antiga residència dels senyors. I, en especial, per l'església de Sant Vicenç Màrtir, l'antiga abadia agustiniana l'existència de la qual s'havia perllongat en el temps des del segle XI com a canònica regular i després com a col·legiata secular fins que, l'any 1794, arran de la Guerra Gran (1793-1795), la seva nau va ser ocupada pels militars com a caserna.

1. BOE del 12 de juliol de 1949.

2. Joan Manuel ALFARO GUIXOT, Dues hores... al castell de Cardona, Figueres, 2011. Vegeu així mateix Antonio BONET CORREA, Maria Carme MONTANER GARCIA, Émilie D'ORGEIX, La Guerra de Successió. El setge de Cardona 1711, Sant Vicenç de Castellet, 2007; Meritxell GISBERT I TRAVERIA, Cartografia de Cardona. De la Guerra de Successió a la Guerra del Francès: 1717-1858, Cardona, 2010.

3. Alexandre DE LABORDE, Notice sur la ville et la montagne de Cardona, "Voyage pittoresque et historique de l'Espagne. Description de la Principauté de Catalogne", I, París, 1806, p. 50-52.

4. Abel HUGO (ed.), France Militaire. Histoire des armées françaises de terre et de mer de 1792 à 1837, vol. IV, París, 1838, p. 571.

5. Juan RIBA, Museo de Sal Gema de Cardona. Enriquecido de varias secciones de mineralogía, botánica, fósiles, historia natural y otras curiosidades de propiedad de su fundador Pbro. Juan Riba Figols, Barcelona, 1861.

6. Antonio OLLÉ PINELL, Dibujos de Lluís Rigalt 1814-1894, Barcelona, 1956, p. 36.

7. Lee FONTANELLA, Clifford en España. Un fotógrafo en la Corte de Isabel II, Madrid, 1999.

8. Jaume TARRÉS, Apunt biogràfic de Francesc de Paula Arenas Marsans, "Les torrasses de la catedral o la fotografia més antiga de Solsona", Solsona, 2006, p. 8-9.

9. Anònim, Montagne de Sel, à Cardona, en Catalogne, "Magasin Pittoresque", IV, (1838), p. 405-406 (amb traducció a l'alemany Der Salzberg bei Cardona, "Das Pfening-Magazin", p. 13); Anònim, A serra do sal em Cardona, "O Panorama", III, (1839), p. 76; Anònim, Montaña de Sal en Cardona, "Semanario Pintoresco Español", 48, (1841), p. 377-378; Mariano CUBÍ I SOLER, Cardona. Viaje a ese coloso salífero desde Cardona, "La Antorcha", 64, (1849), p. 505-507; Luis MACIA, Las salinas de Cardona, "Semanario Pintoresco Español", 46, (1850), p. 361.

La sèrie començada l'any 1839 per Pau Piferrer (Barcelona, 1818-†1848), amb el volum primer de *Recuerdos y bellezas de España* dedicat al Principat de Catalunya, ja esmentava el castell de Cardona i els seus senyors en un peu de nota del capítol dedicat a Bellpuig i la seva baronia, inclòs un gravat de les Salines de Cardona de Francesc Xavier Parcerisa¹⁰. La seva mort va deixar incomplet el segon volum d'aquesta obra, que va ser conclòs per Francesc Pi i Margall (Barcelona, 1824-† Madrid, 1901). En el seu capítol tercer, dedicat entre d'altres poblacions a Cardona, deia que «*si el viajero busca datos para la historia del arte, debe examinar con detención esta colegiata, una de la creaciones mas grandiosas y homogéneas del estilo romano-bizantino*», que és com aleshores s'identificava el romànic¹¹.

Un any abans, el 1842, el mateix Pi i Margall havia editat el volum dedicat a Catalunya de l'obra *España*. Obra Pintoresca i parlava de Cardona per dir que «*So-bre la villa y el vasto espacio que la circunda domina el castillo. Triple faja de murallas, ancha corona de baluartes y una casamata lo defienden. Un antiguo torreón le sirve de atalaya y de telegrafo, las salas del palacio de los duques de almacenes, una iglesia colegiata de cuar-tel. La iglesia está aun soberbia. En su exterior, en su interior, en todas partes presenta grandeza, severidad, homogeneidad de estilo*».¹²

L'any 1861, Pi i Margall rememorava la seva estada a Cardona vint anys enrere en un article publicat al setmanari *El Museu Universal*, on deia això: «*No es la villa de Cardona tan digna de celebridad por sus monumen-tos como por sus salinas; pero algo contiene tambien digno de la atencion del artista. Dentro de la triple faja de murallas y corona de baluartes de su vieja fortale-za, junto á una sombría torre y á los restos del que en otro tiempo fue palacio de los duques de su nombre, descuellan los altos y severos paredones de una anti-gua colegiata de tres naves hoy dividida en dos pisos y destinada al alojamiento de las tropas del castillo. Es esta colegiata una de las más interesantes páginas del arte. Pertenecce al estilo romano puro, á ese estilo gra-ve é imponente tan distante del greco-romano como del romano-bizantino*». Per concloure amb una reflexió compartida amb la Seu Vella de Lleida i les circumstàn-cies que havien envoltat ambdós edificis en mans dels militars per dir «*no es con todo poco que existan aun*

los dos monumentos»¹³. Per primera vegada algú ma-nifestava preocupació per la sort d'aquesta antiga es-glésia i el seu futur a les mans dels militars. El text anava acompanyat per una foto del castell i les Salines feta per Clifford tres anys abans, convertida en gravat per Serverini a partir del daguerreotip.

Enfront de l'anàlisi estilística i la consideració patri-monial com a monument històric i arquitectònic fetes per Pi i Margall, tenim la figura de Víctor Balaguer que, l'any 1851, editava un recull amb diverses llegendes re-collides a Cardona arran de la seva estada a la casa de mossèn Riba. Eren un total de catorze rondalles, en-tre les quals havia de fer fortuna una que esmentava l'amor dissortat d'una filla dels vescomtes de Cardona amb un cabdill musulmà i la seva mort captiva a la torre mestra del castell, anomenada la torre de la Minyona. Ben aviat, la llegenda havia de ser objecte d'altres edi-cions,¹⁴ fins a rebre la consideració d'una història real esdevinguda al segle XI.

El castell de Cardona i l'excursionisme científic a l'alba del 1900

L'any 1876, es constituïa l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (ACEC) «*amb el fi d'investigar tot quant mereixi la preferent atenció sota els conceptes científic, literari i artístic, en la nostra benvolguda terra*», sota la presidència de Josep Fiter i d'altres consocis com Cèsar August Torras, Àngel Guimerà i Jacint Verdaguer, entre altres. A la literatura viatgera de la pri-mera meitat del segle XIX, se li afegia ara l'esperit de l'excursionisme científic i la voluntat de recuperar la his-tòria i el patrimoni arquitectònic i artístic de l'antic Prin-cipat de Catalunya sota la inspiració de la Renaixença i l'anhel de fer de la història comuna i la llengua els trets d'una identitat nacional catalana.

Val a dir que, l'any 1860, Gaietà Cornet i Mas (Barce-lona, 1824-†1897) editava la seva guia sobre Manresa i Cardona.¹⁵ Enginyer industrial de professió, ja n'havia publicat una de Barcelona, seguida després per les de Caldes de Montbui, Sant Miquel del Fai i Montserrat. En el decurs de més de cent pàgines, l'autor descrivia el castell de Cardona amb capítols propis per a la torre de la Minyona i la seva llegenda, els antics pavellons ducals

10. Pau PIFERRER, *Recuerdos y bellezas de España*. Principado de Cataluña, vol. 1, Barcelona, 1839, p. 326-328.

11. Pau PIFERRER- Francesc PI Y MARGALL, *Recuerdos y bellezas de España*. Principado de Cataluña, vol. 2, Barcelona, 1843, p. 266-287. Obra i textos que van ser reeditats juntament amb tota la col·lecció sota el títol *España. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*. Cataluña, tomo II, Barcelona, 1884, p. 278-283.

12. Francisco PI Y MARGALL, *España*. Obra pintoresca. Cataluña, Barcelona, 1842, p. 258-260.

13. Francisco PI Y MARGALL, "La villa de Cardona", *El Museu Universal*, any V, 19, (1861), p. 147.

14. Víctor BALAGUER, *Manresa y Cardona. Historias y tradiciones*, Barcelona, 1851 p. 183-290.

15. Estanislao CLARIANA, *La Torre de la Doncella (leyenda del siglo XI)*, Barcelona, 1868.

16. Cayetano CORNET Y MAS, *Guía del viajero en Manresa y Cardona. Descripción de todo lo notable en ambas poblaciones*, Barcelona, 1860, p. 319-427.

(la Sala Daurada) i la col·legiata de Sant Vicenç, que era descrita a partir de l'anàlisi estilística feta anys abans per Pi i Margall, acompanyats d'una genealogia de la casa ducal de Cardona.

Així mateix, l'any 1874, *La Vuelta por España* feia estança a Cardona i, entre altres, parlava del seu castell: «*En virtud de la importancia militar que tiene Cardona, está regularmente fortificada, siendo su castillo, edificado á la parte N.E. de la población sobre la cumbre de una montaña, su principal defensa. La figura de este, és la de un cuadrilátero irregular, hallándose todos sus edificios á prueba de bomba, perfectamente combinadas sus fortificaciones y bien entendida la distribución de sus fuegos. Hasta el día, excepción hecha de 1711, en que mas bien por haberse rendido Barcelona, que por el temor al asalto, capituló, no se tiene noticia de que haya sido entrado por fuerza de armas.*»¹⁷

Entre les moltes iniciatives endegades per l'ACEC, cal destacar l'edició de *l'Album-Pintoresch-Monumental de Catalunya*, feta a partir del 1878 amb textos de diversos autors com ara Cèsar August Torras i Lluís Domènech i Montaner, entre altres, i il·lustrat amb fo-

togravats. En el pròleg signat per Manuel Milà i Fontanals el novembre de 1879, requeria dels autors rigor en la recollida i estudi de les dades «*de manera qu'en sa transcripció no hi intervinga l'imaginació del recullidor*», i criticava la versemblança atribuïda en el cas del castell de Cardona a la tradició de la torre de la Minyona.¹⁸ Dissortadament, aquesta obra va restar incompleta i el capítol dedicat al castell de Cardona i la seva església de Sant Vicenç no va veure mai la llum.

Tres anys després, *L'Excursionista*, que era el butlletí mensual de l'ACEC, incloïa el relat de la visita feta a Cardona, els dies 2 i 3 d'octubre de 1882, pel consoci Lluís Maria Soler i Puig, amb breus referències al castell.¹⁹ Aquesta excursió va tenir continuïtat anys després amb una segona a càrrec de Teodor Creus, feta el maig de 1885 i publicada al butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana (AEC, entitat creada el 1878 com a resultat d'una escissió de l'ACEC).²⁰

Aquell mateix any 1886, el setmanari *La Hormiga de Oro* incloïa una notícia relativa a Cardona, amb un gravat del castell i les muralles de Cardona a partir d'un dibuix de Rigalt, que deia el següent: «*Cardona, una de*

17. AA.VV., *La vuelta por España. Viaje histórico, geográfico, científico, recreativo y pintoresco*, III (Provincia de Barcelona), Barcelona, 1874, p. 978-982.

18. Manuel MILÀ Y FONTANALS, "Als qui llegirán", a *Album-Pintoresch-Monumental de Catalunya*, primera col·lecció, Barcelona, 1878, I-V.

19. Lluís MARIÀ SOLER, "Excursió particular á Cardona lo dia 2 y 3 d'octubre de 1882", a *L'Excursionista. Butlletí mensual de l'Associació Catalana d'Excursions Científiques*, Any V, núm. 50, (1882), p. 171-174.

20. Theodor CREUS, "Excursió particular á Cardona y Solsona. Dias 5 y 6 de Maig de 1885", a *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, VIII, (1886), p. 16-25.

*las más antiguas ciudades de España, resiste á la niveladora influencia de lo moderno. Aun están enhiestas sus murallas; aún se levanta ufana su robusta fortaleza; aún la torre del Homenaje descuella en lo más eminente. Todavía hay calles que no han perdido la fisonomía que le dieron los siglos medios, y á pesar del creciente rumor de la industria, Cardona conserva el tipo particular de los pueblos más afectos á conservar su tradicional modo de ser que á entregarse á tontas y á locas á renovarlo todo sin más criterio que ese espíritu estúpido y mezquino, y las más veces perverso, que ha sembrado de ruinas nuestra patria, despojándola de tantos y tan gloriosos monumentos».*²¹

L'any 1891, l'ACEC i l'AEC es fonien en una sola entitat, el Centre Excursionista de Catalunya (CEC), sota la presidència d'Antoni Rubió i Lluch. Aquest mateix any començava l'edició mensual del butlletí de la nova entitat, la direcció del qual va recaure en la persona de Francesc Carreras i Candi. El soci delegat a la vila de Cardona va ser la persona de mossèn Josep Mas i Margineda (Cardona, 1841-†1913), prevere i doctor en teologia, beneficiat a la parroquial local de Sant Miquel, a més de rector de la desapareguda parròquia de Sant Vicenç del castell i Matamargó, entre altres càrrecs eclesiàstics. Home inquiet i lletraferit, amb veritable passió per la història, la cultura i la defensa de la llengua catalana i les tradicions, va ser l'home del CEC a Cardona fins al 1903.

La primavera de 1900, Cardona va acollir una visita conjunta del CEC i de la Société d'études des sciences naturells de Béziers encapçalada pel seu president, Paul Canat, que superava la quarantena de persones²². Val a dir que aquesta excursió havia estat precedida dos anys abans, l'octubre del 1898, per l'arribada a Cardona dels membres de la Société Géologique de France que participaven en la reunió extraordinària organitzada aleshores a Barcelona.²³

El promotor d'ambdues excursions va ser la persona de Lluís Marià Vidal i Carreras (Barcelona, 1842-†1922), geòleg i enginyer de mines que aleshores presidia el CEC, que restava vinculat a Cardona com a fill de pares i avis cardonins. La visita a Cardona es va fer el 19 d'abril, després d'haver estat a Montserrat, i el grup va anar a les Salines de matinada per dinar després a

les fondes de la vila i visitar l'església parroquial, tot i que algunes fonts apunten que els excursionistes van pujar fins a la fortalesa i l'església de Sant Vicenç, per després partir vers Manresa. El 25 de maig, Bonaventura Conill va fer lectura, a la seu del CEC, de la crònica de l'excursió «sin olvidar la parte pintoresca de la excursión, ni la parte arqueológica referente al antiguo castillo de los duques de Cardona».²⁵

El CEC i mossèn Joan Serra i Vilaró (1903)

Tres anys després, el divendres 12 de juny de 1903, el llavors president del CEC, Cèsar August Torras, feia lectura davant els socis de l'entitat d'uns apunts històrics esbossats per mossèn Joan Serra i Vilaró (Cardona, 1879-†Tarragona, 1969), prevere i soci delegat del CEC a Cardona en substitució de mossèn Mas²⁶. A la notícia de la conferència, publicada al butlletí de l'entitat del mes de juliol, s'explicava com l'autor havia remarcat «lo més notable que en l'ordre artístich encara posseeix y que es probable desaparegui, si no s'interessen per sa conservació les entitats que deuen fer-ho, donchs, segons noticies, el ram de guerra ho abandona dintre de poch temps».²⁷

21. Anònim, "Castillo y murallas de Cardona", a *La Hormiga de Oro*, Año II, n° 37, (1886), p. 590.

22. Bulletin Société d'études des sciences naturells de Béziers, vol. 22-25, (1900), p. 87-88 i 174.

23. Enric ARAGONÈS I VALL, "La Société Géologique de France a Catalunya (setembre-octubre 1898)", a *Treballs del Museu de Geologia de Barcelona*, 8, (1999), p. 113-115.

24. Julio GÓMEZ-ALBA, Lluís Marià Vidal (1842-1922). Biografia, Barcelona, 1992.

25. La Vanguardia, edició del dimecres 30 de maig de 1900, p. 2; Anònim, "Excursió a Montserrat y Cardona", a *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Any X, n° 64, (1900), p. 138-139.

26. La Vanguardia, edició del diumenge 14 de juny de 1903.

27. Anònim, Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, Any XIII, n° 102, (1903), p. 191-192.

Al butlletí de l'agost, es publicava el text complet de la conferència, que començava així: «*Acaba de ser abandonat el baluart de les glories de Cardona, castell de nostres comtes, breçol de tants hèroes y capdills que feren onejar sempre orgullós l'escut de les quatre barres y del carch [...]. Tres coses principalment podrien estudiar-se en el casal de la nostra vila: edificis d'art cristià, que encara desafian ab ardiment l'empenta dels segles, particularment el temple de la molt insigne col·legiata de Sant Vicens Martir; segonament, la canònica baix la qual visqueren els abads y monjos d'aquest cenobi; y, per últim, les construccions militars*». Fortalesa que, en ser descrita per l'autor, no deixa de recordar que va ser «l'últim baluart de Catalunya que's someté al jou de Castella, capitulant més honrosament que Barcelona».²⁸

Aquests primers treballs d'un jove Serra i Vilaró, i la seva publicació a través del CEC com a soci delegat a Cardona, van suposar un punt d'inflexió en la recerca, divulgació i salvaguarda del patrimoni que s'amagava encara aleshores darrere els baluards de la fortalesa. Si algú va esmerçar temps i dedicació a recordar la importància del castell fou la seva persona. Nascut a Cardona, en el si d'una família de contramestres del tèxtil, la seva trajectòria vital passa per entendre la seva infantesa i la participació del seu pare com a soci en el Cercle Catòlic de Sant Josep i la seva seu social a Ca l'Estudianta, l'escenari local a partir del qual es van difondre els valors del catalanisme eclesiàstic de caire conservador. D'ençà de la seva fundació el 1879, el Cercle va comptar amb una escola destinada a la instrucció dels fills i les filles dels socis, el funcionament de la qual anava a càrrec d'un clergue jove de la vila sota els preceptes d'una educació i una moralitat catòliques. El nom popular donat als seus alumnes fou *Els Dominiguets* i va ser aquí on el jove Serra i Vilaró va rebre la influència dels valors propis de la Renaixença plasmats en el lema de *Patria, Fides, Amor* adoptat pels Jocs Florals, amb especial significació per la defensa d'una llengua i una història pròpies.

Els seus estudis superiors ens els seminaris de Solsona i Vic li van permetre adquirir una sòlida formació intel·lectual que, en el marc de la dinàmica cultural generada a la capital osonenca arran de la formació del Museu Episcopal (1891) i la seva participació en el se-

minari d'Arqueologia cristiana de mossèn Gudiol (1898), van incentivar la seva vocació d'historiador i arqueòleg des d'un tarannà catalanista i una profunda estimació per la seva terra nadiua. En aquest sentit, entre 1898 i 1902, ja signava diverses col·laboracions en el setmanari berguedà *Lo Pi* de les Tres Branques, amb algunes composicions literàries de caire patriòtic dedicades al Pi de les Tres Branques i a Cardona. El seu enllaç era l'amic mossèn Bonaventura Ribera Ribó (Berga, 1879-†1931), company d'estudis i que, en paraules de Josep Noguera, era «*probablement, l'home més important del catalanisme berguedà del primer quart de segle*».²⁹

La seva formació metodològica fonamentada en l'empirisme, la lectura dels documents i la seva posterior interpretació, que defugia del romanticisme, l'havien dut a enfrontar-se amb l'advocat berguedà Jacint Vilar-daga, autor de la *Història de Berga* (1890), a qui acusava de poc rigorós. Polèmica que va adquirir més tensió quan aquest mateix autor va publicar *La Torre de la Minyona* (Berga, 1900). La resposta de Serra i Vilaró fou un article on exposava el seu desig de rigor i la referència de documents que evidenciaven la impossibilitat cronològica i històrica dels protagonistes de la rondalla.

És també en aquests anys que aprofità la seva estada a Solsona com a vicari per consultar l'arxiu municipal i els privilegis dels senyors de la ciutat, en especial dels vescomtes, comtes i ducs de Cardona, i fer un buidatge en un quadern datat l'any 1901.³⁰ La seva ordenació com a sacerdot va ser el 1902, i la seva primera missa la celebrà l'11 de juny a l'església parroquial de Sant Miquel de Cardona amb els patrons de la fàbrica de filats on treballaven els seus pares, els Compte i Viladomat, com a padrins. L'octubre d'aquell mateix any passava a residir a la comunitat de preveres de Cardona com a substitut temporal de mossèn Josep Canal, el titular del benefici de Sant Martí i Sant Joan Baptista, que havia anat a Tarragona a graduar-se. Aquesta curta temporada l'aprofità per treballar l'arxiu parroquial i el fons de l'antiga col·legiata de Sant Vicenç del castell, i fer un buidatge en un quadern datat el 1903.³¹ Aquest segon quadern, junt amb el primer de Solsona, fornirà la base empírica de transcripcions documentals i notes per dur a terme el seus primers estudis històrics, escrits i publicats en català a partir de 1903 a través del butlletí del CEC.³² L'octubre de 1903, mossèn Serra Vilaró maldava per

28. Joan SERRA VILARÓ, "Notícies històriques del castell de Cardona", a *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Any XIII, nº 103, (1903), p. 193-206.

29. Josep NOGUERA I CANAL, "Els inicis del catalanisme polític al Berguedà", a *L'Erol*: revista cultural del Berguedà, Any 11, núm. 36, (1992), p. 23-33.

30. Arxiu Històric de Cardona (AHC), XXI.1 (13) J. SERRA Y VILARÓ, Arxiu Municipal de Solsona. Datos relacionats a la vila de Cardona, 1901.

31. AHC, X1.6 J. SERRA Y VILARÓ, Arxiu de l'Abadia de Cardona, 1903.

32. J. SERRA VILARÓ, "Acta de dedicació del temple de Sant Vicenç Màrtir del Castell de Cardona", a *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Any XIII, nº 104, (1903), p. 231 i 1 làmina (2 fotografies); ídem, "Vincent de Margarit et le séquestre de l'église Saint-Vincent de Cardona", a *Revue d'Histoire et d'Archéologie du Roussillon*, V, (1904), p. 289-295; ídem, "De les gornicions que's poden posar en les robes de les dones de Solsona", a *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Any XV, nº 124, (1905), p. 154-156; ídem, "Ponts del Diable y Sant Joan, en la vila de Cardona", a *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Any XV, nº 130, (1905), p. 331-339.

continuar la seva residència a Cardona. L'interès comú per la història i la cultura havien dut el jove Serra Vilaró a relacionar-se amb mossèn Mas, que de manera premonitòria havia escrit en una felicitació el següent: *Si una història de Cardona/ nos regala ton talent,/ será un grandíssim present/ del millor nat d'una dona. Ens consta que, amb data del 13 d'aquest mes i any, mossèn Mas escrivia al bisbe «per a que d'una manera ó altra, si li fos possible, fer ficar á mossen Joan Serra á la Comunitat, per acabar la ordenació de son arxiu»*³³. La intercessió no va tenir els seus efectes i passà a residir a Casserres com a vicari (1903-1904) i a Bagà (1904-1906), per retornar a Solsona (1906-1908), on va començar els seus treballs a l'arxiu i al Museu Diocesà, on havia de donar continuïtat i projecció a la seva vocació com a historiador i arqueòleg.³⁴

El castell deixa de ser caserna militar (1903-1904)

Com ja avisava mossèn Serra en el seu treball, la caserna del castell tenia els seus dies comptats. Malgrat que l'abril del 1897 havia estat aprovat un projecte per reformar i reparar la fortalesa, això sí, sense assignació pressupostària, la seva obsolescència a les portes del segle XX feien inevitable el seu tancament. L'11 de setembre de 1901, el general Enric Bargés, aleshores capità general de Catalunya, havia passat revista a la caserna de Cardona integrada aleshores per una companyia del Batalló de Caçadors Alfons XII, amb seu a Manresa.³⁵ Poques setmanes després, un informe de capitania datat al mes de novembre i adreçat al Ministeri de Guerra aconsellava la seva demolició, juntament amb el castell d'Hostalric. L'agost de 1902, el Ministeri desestimava definitivament el projecte de reformes de 1897.³⁶ I, finalment, amb data de l'1 de març de 1903, els vint-i-cinc homes de la companyia abandonaven el recinte del castell per tornar a Manresa.

Aquí restaven només el cap de la comandància, el capità Joaquim Brualla Zaragoza, i un guarda-zelador, Joan Badia Homs, fill de Cardona i caporal del cos d'enginyers, que havia rebut aquesta responsabilitat el gener de 1902. Entre el març i l'octubre de 1903, ells van ser els responsables d'empaquetar i trametre les robes, caixes de munició i altres estris que encara quedaven, amb el corresponent inventari. Només va quedar aquí la bandera nacional amb el seu pal a càrrec del comandant Brualla, que amb data del 20 de novembre va ser tramesa a l'alcalde de Cardona dins una caixa

de zinc i la signatura del corresponent rebut de lliurament. En darrer terme, el Butlletí Oficial del Ministeri de la Guerra núm. 289 publicava la Reial Ordre de 31 de desembre mitjançant la qual se suprimia la comandància de Cardona.

El 18 i 20 de gener de 1904, la sotsinspecció de la Capitania General anunciava a l'alcalde i al capità Brualla, respectivament, que el segon faria entrega al primer de la correspondència oficial i del segell de la caserna. Així mateix, del recinte del castell *«se hara cargo el conserje que la administración militar tiene establecida en el mismo con las formalidades reglamentarias a cuyo acto concurría un oficial celador de la Comandancia de Ingenieros de esta plaza que tendrá lugar el día 21 del corriente»*.³⁷ L'1 de març de 1904, el capità Brualla partia en direcció a Manresa i el ferrocarril per retornar a Lleida, el seu nou destí. Aquell mateix dia, mossèn Mas anotava en el seu dietari el següent: «ha quedat enterament desocupat lo Castell marxant-ne l'últim Governador D. Joaquim Brualla».³⁸

La desocupació militar del castell va fer que els 45.000 m² del seu recinte, fins aleshores inaccessibles per a la immensa majoria de civils, fossin objecte de la seva curiositat i atenció. La vella caserna militar amb els antics pavellons dels senyors de Cardona començaren a ser visitats previ consentiment del guarda-zelador Joan Badia. A tall d'exemple, el 21 de gener de 1904, mossèn Mas anotava en el seu dietari que *«varem pujar tota la família al castell, que la Rosa encara ni hi havia estat»*.³⁹ I les col·leccions fotogràfiques que conservem a l'Arxiu Històric de Cardona ens permeten testimoniar que, a semblança dels Mas, també ho van fer d'altres famílies de la petita burgesia local com ara els Sala, Combelles, Sitjes, Ballaró, Montoy i d'altres.

Un balneari de sals a la caserna abandonada? (1905)

L'abandó de la caserna va ser motiu també d'especial interès per a la casa ducal de Cardona-Medinaceli. Aquell mateix any 1904, els administradors de la casa instruïen expedient sobre *«haber dado de baja el Ramo de Guerra el castillo de esta villa y si procede resarcirse a la Casa»*. La instrucció d'aquest expedient era resultat de l'interès mostrat per l'administrador ducal de les Salines de Cardona, l'enginyer Emili Viader

33. AHC, XVI.4 Fons Mas i Margineda, Diari y efemérides (1900-1909), s.p.

34. AA.VV, Revelar el passat: homenatge a Joan Serra i Vilaró en el XXV aniversari de la seva mort, Tarragona, 1994.

35. La Vanguardia, edicions del dimarts 10 i el dimecres 11 de setembre de 1901, p. 2 i 3, respectivament.

36. La Vanguardia, edició del dissabte 9 d'agost de 1902, p. 2.

37. AHC, I.1.2.1 (correspondència anys 1903 i 1904).

38. AHC, XVI.4 Fons Mas i Margineda, Diari y efemérides (1900-1909), s.p.

39. Ídem.

Solé (Barcelona, 1872-† Palma, 1943), que va restar al capdavant de l'explotació salina entre el 1900 i el 1911. Emili, sempre atent, fou testimoni de la partença sense retorn dels militars. Fou aleshores quan va sentir una tradició passada de pares a fills entre les famílies vinculades a l'antiga administració ducal. Segons aquesta tradició, el castell havia estat ocupat pel rei sota el compromís de retornar-lo a la casa ducal quan finís la seva destinació com a caserna militar. Per curiositat, Emili va cercar la documentació que confirmés aquesta tradició oral. Tanmateix, no va poder localitzar cap document que l'acredités, ni a l'arxiu de les Salines, ni a l'Ajuntament.⁴⁰

Malgrat tot, el cap de l'Emili va entreveure les immenses possibilitats que oferia el recinte abandonat del castell com a complement del seu projecte industrial per a millorar les Salines (que incloïa la fabricació de sosa, i la recerca i explotació de sals potàssiques). Era el millor emplaçament possible per ubicar-hi un balneari de sals com a Salis-de-Béarn (França) i Wieliczka (aleshores a l'Imperi austrohongarès, i ara a l'actual Polònia). Cardona i les seves Salines gaudien d'unes possibilitats infinites en el marc del noucentisme europeu i les pràctiques termals de l'alta burgesia urbana, que cercava en els banys i la sal noves teràpies per a les seves malalties. Els banys de sal podien guarir patologies de la pell com la psoriasi i la neurodermitis, a més del reuma i altres problemes d'articulacions, entre molts altres efectes positius.

El darrer baluard de les llibertats catalanes (1906)

Mentrestant, mossèn Serra havia treballat també en un manuscrit obra de Josep Ballaró Casas (Cardona, 1856-† Barcelona, 1880), un jove amb un cap privilegiat i estudis eclesiàstics i de dret, que en el llinar de la trentena d'anys va redactar una història de Cardona. La seva mort prematura amb només trenta-quatre anys va impedir que aquella obra fos editada i publicada. Els fulls amb el text escrit van romandre en mans de la seva mare, Maria Àngela Casas, i d'altres familiars que els deixaren a amics i coneguts fins al punt de perdre's més de la meitat de l'obra. Fins que l'any 1901, la mare va fer arribar el manuscrit a les mans del jove Serra Vilaró. Aleshores, s'havia perdut més de la meitat de l'obra i va caldre refer capítols sencers. Quatre anys després, el juny de 1905, l'obra va quedar enllestida per a la seva publicació. L'edició va anar a càrrec de la tipografia La Académica, dels Serra-Furnells i Rusell. Que l'edició anés a càrrec de la impremta dels germans Antoni, Marcel·lí i Lluís Serra Furnells i de Joan Rusell i Anglarill respon als orígens cardonins de tots tres socis, i als lligams que aquesta tipografia havia establert amb

Cardona. El llibre va veure la llum aquell mateix maig de 1906 i el resultat final fou un volum de 267 pàgines a quartilla major, amb un preàmbul (A mis amados compatriotas) i vint-i-sis capítols, més un d'addicional dedicat als fills il·lustres de Cardona. Incloïa, així mateix, un apèndix documental amb dinou documents, seleccionats pel seu interès historiogràfic, més unes altres dinou làmines amb fotografies del castell, vila, salines i terme de Cardona. El seu preàmbul conclouia amb les següents paraules:

«He aquí, amados compatriotas, nuestra historia. Viendo que otras villas y ciudades han tenido hijos que por medio de ella han sabido eternizar sus glorias y hazañas, me ha movido á trabajar por la de mi cuna. Y al ver que muchas de ellas estaban muy lejos de poseer la corona de palmas y laureles que ciñe nuestra villa, me daba gran pesar tuviesen que dormir en el peligroso archivo de la Tradición, mientras que á aquellas les aseguraba la Historia un recuerdo eterno. La Historia deja transcurrir el tiempo sin que marchiten su tez los besos de los siglos. Caerán, patria mía, tus fuertes muros; las almenas de tu castillo besarán el suelo; sus inmensos baluartes, convertidos en ligero polvo, serán esparcidos por el viento, como también se convertirán en ceniza tus esbeltos templos; mas la historia siempre firme dará razón de todos ellos, y así con ella podréis, y siempre jamás vuestros hijos, conocer las pasadas glorias y mostrar con orgullo a los extraños que sois descendientes de aquellos héroes que en Nápoles y Marsella supieron señorear en el mar y ser invencibles en tierra, cabiendo a nuestro castillo la gloria de no haber sido jamás vencido y de ser el último que arrió la bandera catalana».

A la ressenya publicada a l'edició de *La Vanguardia* del dissabte 2 de juny, s'indicava que «es de elogiar ante todo la escrupulosa probidad con que han procedido ambos autores, guardándose de dar por cierto lo dudoso [...], y mostrándose rigurosamente imparciales en la apreciación política de los hechos que refieren [...] Con justo orgullo puede escribir, pues, el señor Serra y Vilaró: "Cardona fue la última plaza que sucumbió á la ruina de la patria; en sus torreones ondeó algunos días más que en Barcelona la bandera catalana; fue el último baluarte de la libertad del Principado"». En el decurs dels anys i les dècades següents, aquestes paraules havien de reeixir.

Josep Puig i Cadafalch, i el primer romànic català (1907-1911)

Mentrestant, el castell de Cardona i la seva església de Sant Vicenç havien atret l'interès d'una altra persona, l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch (Mataró,

40. Andreu GALERA I PEDROSA, L'enginyer Emili Viader i el descobriment de la conca potàssica catalana, Lleida, 2009.

1867-† Barcelona, 1956). Més enllà de la seva activitat professional com a docent, arquitecte i polític, s'ha de recordar que Puig i Cadafalch va ser un apassionat de la història i l'arqueologia, amb una especial predilecció per l'art medieval i la restauració del seus monuments. Sota la influència del seu mestre Elies Rogent, pretenia cercar en el passat un art nacional propi per a Catalunya arrelat a la terra.⁴¹ Les seves iniciatives per estudiar de manera sistemàtica els monuments del país mitjançant el corresponent catàleg i la seva documentació planimètrica i fotogràfica, afegida a les missions científiques a diverses contrades del país per a l'estudi i salvaguarda del patrimoni artístic i monumental com ara la feta l'estiu de 1907 a les comarques pirinenques de la Vall d'Aran i l'Alta Ribagorça, el van dur a emprendre l'estudi de l'art romànic a Catalunya. Aquell mateix any, ja era premiat per l'Ajuntament de Barcelona en el Concurs Martorell. I el 1909 publicava, amb la col·laboració d'Antoni Falguera i Josep Goday, el primer volum amb els seus estudis sobre el romànic català, en una edició feta pel novell Institut d'Estudis Catalans, que s'havia de perllongar en el temps fins al 1918 amb dos volums més.

L'any 1911, veia la llum el segon volum de l'obra dedicat a l'arquitectura romànica fins a la darrereria del segle XI, dins el qual Puig i Cadafalch formulava la seva teoria sobre l'origen i definició de l'anomenat "primer art romànic" a l'entorn d'una tècnica constructiva particular com eren les lesenes llombardes i el desenvolupament de les cobertes amb volta de pedra. El seu treball havia de significar la singularització de l'església de Sant Vicenç del castell de Cardona com el paradigma d'aquest primer romànic català i la seva presentació en el debat científic internacional sobre aquesta qüestió. En paraules seves, «del any vint al any quaranta del segle XI, s'inicia una transformació. Llavors comencen dues grans obres: Ripoll, que respon a la tradició que s'acaba, y Cardona, que es el prototipu de la forma nova. En ella apareixeran en un moment, els caràcters que gradualment, en lo restant de segle, aniran presentantse en les esglésies, y que determinaran una segona època».⁴²

Començava així un llarg camí per recórrer amb l'església de Sant Vicenç com a element primordial que evocava la Cardona medieval amb els seus antics senyors al capdavant. I, de retruc, la fortalesa i tota l'obra d'enginyeria militar, amb el referent de la defensa heroica feta durant la Guerra de Successió (1705-1714) i la seva rendició gloriosa el 18 de setembre de 1714. La commemoració del segon centenari d'aquesta conte-

sa havia d'oferir una oportunitat única per reivindicar el protagonisme del castell de Cardona com a monument nacional, testimoni excepcional de la història de Catalunya i dels fets viscuts dos segles enrere.

Un cardoní (1913)

L'any 1913, Cardona celebrava la seva Festa Major en honor a Maria Santíssima del Patrocini els dies 13, 14, 15 i 16 de setembre. Quatre dies d'actes, esbargiment i l'alegria de retrobar-se amb els familiars i amics que residien fora d'aquí. Entre els molts temes que es discutiren aleshores a l'entorn de la taula i el dinar de Festa Major, de segur que l'aigua en va ser protagonista. Aquella tardor, les famílies per fi podrien gaudir de l'abastament directe d'aigua potable a les seves llars. Una comoditat que, juntament amb el servei de llum inaugurat l'any 1908, equiparava Cardona amb els estàndards de qualitat urbana de les principals poblacions de Catalunya.⁴³

Aquells dies, però, els cardonins també es van fer ressò de la quartilla a quatre pàgines repartida per la vila amb un text signat per un convilatà anònim sota l'encapçalament de la paraula Compatricis. El seu text s'inspirà clarament en la Historia de Cardona editada set anys abans per mossèn Serra Vilaró i en el seu capítol XXI relatiu al conflicte i el que s'esdevingué aleshores. Significativament, l'autor també emprava la paraula compatrici en el seu pròleg (*A mis amados compatricios*). La voluntat d'aquest cardoní anònim era conscienciar els seus convilatans d'allò que Cardona havia de commemorar l'any següent: la Guerra de Successió i el protagonisme del nostre castell en els fets viscuts en el decurs d'aquella llarga contesa, fins a arribar a la defallida del setembre del 1714.

«Es aquesta capitulació l'acte mes gloriós de la nostra vila, per haber sigut l'última de caure en la ruina de la patria, l'ultim baluart de la llibertat de Catalunya i per haver amb ella salvat als altres defensors de la terra, als qui inclogué en la mateixa. Celebrem-la, doncs, fills de la noble i invicta Cardona, en el seu según centenari la gesta mes gloriosa de la nostra historia, que abreujadament aquí va escrita [...]. Preparem-nos, cardonins, a celebrar altre gloriós centenari, honrem la memoria d'aquells qui glorificaren nostra vila fent-la ser la corona de l'epopeia d'una nació que sapigué lluitar fins a la mort, avans que perdre ses llibertats i que feu el sacrifici de entregar-se, avans que morir emulant als numantins, per a salvar a Barcelona i als altres germans seus

41. Antoni PLADEVALL, "Puig i Cadafalch i la difusió de la coneixença de l'art romànic català", a *Puig i Cadafalch i la Catalunya contemporània*, Barcelona, 2003, p. 69-74.

42. Josep PUIG I CADAVALCH - Antoni DE FALGUERA, Josep GODAY Y CASALS, *L'arquitectura romànica a Catalunya*, vol. II (L'arquitectura romànica fins a les darreries del segle XI), Barcelona, 1911, p. 349.

43. A. GALERA I PEDROSA, *Centenari de la captació i bombeig de l'aigua del riu Cardener a càrrec de la Junta d'Aïmines per proveir la vila de Cardona*, Cardona, 2013.

oprimits pel dèspota invasor. Coronem de llor aquells valerosos defensors de les llibertats de Catalunya, i així els nostres passats veurán que deixaren fills agraits per a vetllar llurs cendres glorioses».

I el que encara és més interessant, la seva forma i el seu contingut són l'escenificació local del catalanisme que des de dues dècades abans traspuaava arreu del país com a sentiment de pertinença a una comunitat diferenciada dins l'Estat espanyol, amb una història, una tradició i una llengua diferents. Com el mateix text s'encarregava d'esmentar, aquesta voluntat de recordar i reeixir en el temps ja va tenir la seva primera manifestació un segle abans, quan algú va disposar, a la cara dreta del baluard de Sant Llorenç, un seguit de projectils d'artilleria fins a formar una creu amb la intenció de commemorar el setge de 1711 i la defensa heroica feta aleshores. Com ens diu Juan Manuel Alfaro, aquesta creu ja era aquí el 1813 i, segurament, va ser col·locada durant la reforma del baluard feta l'any 1795.⁴⁴ Significativament, les obres projectades aleshores havien estat signades per l'enginyer Fernando de Gàver, l'avi del qual havia caigut en la defensa de la ciutat de Barcelona, l'11 de setembre de 1714, en els combats per la possessió del monestir de Sant Pere de les Puel·les.

La commemoració de 1914

El setembre de 1914 i la tradicional Festa Major de Cardona van ser el marc cerimonial que va donar cabuda a la commemoració del segon centenari.⁴⁵ El programa de festes anunciava els diversos oficis religiosos i les processons amb els nens del Ball de bastons, així com les festes cíviques amb lluminàries públiques, concerts, funcions de teatre i festes esportives, amb un luxós envelat, sense oblidar el castell de focs i, naturalment, les corrides de toros amb el tradicional Corre de bou. Però més enllà de tot això, la festa d'aquell any incloïa la celebració dels Jocs Florals, així com la benedicció d'una font monumental sufragada per la colònia de cardonins residents a Barcelona i Sabadell.

El diumenge dia 13 de setembre, en acabar la solemne processó general a les 6 de la tarda, començaven els Jocs Florals enmig de la munió de gent que s'amuntegava al voltant de l'escenari muntat, a manera de presidència, a l'interior de l'envelat aixecat al capdell de la plaça de la Fira, l'epicentre social de la vila de Cardona. Naturalment, la celebració del certament

floralesc havia estat inspirat per les persones de mossèn Serra i Vilaró i del seu company generacional, mossèn Josep Cardona i Agut (Cardona, 1871-† Sabadell, 1934), prevener resident a Sabadell i un destacat poeta i orador vinculat al catalanisme conservador.⁴⁶ De fet, ambdós formaven part del tribunal. L'inici del certamen va anar a càrrec de mossèn Josep Cardona amb un parlament a manera de salutació, en què l'autor manifestava el seu desig perquè l'artista i el turista vinguessin a Cardona atrets pels «nostres carrers i les nostres muralles o aquells portals amerlatats per aon han entrat i sortit i reposat, com sota un arc de triomf, tantes generacions, aquell nostre castell, encara en peu i del qual mentres en resti una pedra sobre l'altre ens parlara de la festa que celebrem, i d'aquells comtes i ducs que's titulen reis de senyor i senyors de reis, i d'aqueix nostre poble que avesat de sentir-hi, de segles "el centinel·la alerta", sapigue sempre respondre com en la guerra de Successió: "Alerta esta". Jo voldria, fills de Cardona, que en nostra vila, coneguda per la terra de la sal, hi fossen admirades avui com ahir les proeses naturals d'aquelles salines, a les que hi tenim el dret d'aimina i cistella, i que'ls naturalistes senyalen com una maravel·la d'Europa».⁴⁷ Continuaren, després, el president del jurat, el diputat i prohoms manresa Leonci Soler i March, i el secretari, mossèn Serra i Vilaró. Aquest darrer va glossar el lema Fe, pàtria i amor, en un discurs en què feia referència al temple de Sant Vicenç «que és l'orgull, no tan solament de Cardona, sinó de tota Catalunya, en tant, que la Mancomunitat Catalana, a petició del nostre excel·lentíssim Ajuntament, se preocupa de la seva restauració».⁴⁸

L'endemà, dilluns dia 14, la jornada començava a les 9:30 amb la celebració de la missa de campanya als peus del baluard d'Isabel II, amb el bisbe diocesà i el sermó a càrrec de mossèn Serra i Vilaró. Durant l'acte s'havia previst la benedicció de la bandera del soment, però aquesta va haver d'esperar, sense que en coneguem les raons. Acte seguit, a les 12 del migdia, el bisbe, les autoritats i la gent es desplaçaren fins a la plaça de la Fira per dur a terme la inauguració de la font monumental sufragada pels cardonins de Barcelona, obra de l'escultor Josep Campeny Santamaria (Igualada, 1858-† Barcelona, 1922). La figura va ser descoberta i la placa de bronze que figurava en el seu basament deia, sota l'encapçalament de l'escut de la ciutat de Barcelona, el següent:

44. J. M. ALFARO GUIXOT, Dues hores, ob. cit., p. 38-39.

45. A. GALERA I PEDROSA, "La Festa Major de l'any 1914 i la commemoració del segon centenari de la capitulació gloriosa del castell de Cardona", a *Festa Major 2013. Programa de festes*, Cardona, 2013, p. 26-148.

46. Camil GEIS, Centenari de Mossèn Josep Cardona i Agut 1871-1971 (síntesi de la conferència feta per Mn. Camil Geis a l'Acadèmia Catòlica), Sabadell, 1972.

47. Josep CARDONA I AGUT, "Parlament de salutació", a *Jocs Florals de Cardona celebrats per a commemorar el segon centenari de la seva heroica defensa i capitulació gloriosa en la Guerra de Successió 1714-1914*, Barcelona, 1915, p. 7-10.

48. J. SERRA I VILARÓ, "Memòria del secretari del Jurat", a *Jocs Florals de Cardona*, ob. cit., p. 13-16.

«Commemorant la Vila de Cardona el segon centenari de sa defensa quant la guerra de Successió, els fills d'aquesta heroica terra residents a Barcelona li testimonien son afecte, y en remembrança de sa gloriosa capitulació li fan ofrena daquesta font que perpetui en el esdevenir la llealtat dels seus fills. Any .M.CM.XIV.».

La Mancomunitat i la restauració del castell (1914)

I és que, efectivament, a la sessió plenària del 19 de maig de 1914, l'Ajuntament havia acordat per unanimitat *«interesar por medio de instancia del Consejo permanente de la Mancomunidad de Cataluña que tomándose como propio el deseo de la villa de Cardona, procure por todos los medios que esten á su alcance, obtener del Estado la cesión del castillo de esta población á la Mancomunidad para que esta, una vez obtenido, proceda incontinenti a su completa restauración»*.

D'ençà de la seva constitució l'abril de 1914, l'Ajuntament de Cardona havia fet costat a la nova Mancomunitat de les Diputacions i el seu Consell Permanent per participar de l'ample programa de millora i renovació dels serveis de carreteres, camins veïnals i de ferradura, ponts, ferrocarril, telecomunicacions (telègraf i telèfon), servei postal i transports. Tanmateix, l'aposta ferma de Cardona vers la Mancomunitat fou encomanar

la restauració del seu castell i, en especial, de la seva església de Sant Vicenç.

En els propers mesos i anys, aquesta tasca va ser assumida pel nou Servei de Catalogació i Conservació de Monuments (SCCM), creat el 9 de juny per la Diputació de Barcelona. Tanmateix, les alternances electorals i la significació política dels diferents alcaldes i consistoris que se seguiren en aquells anys van fer que aquest no fos sempre l'únic objectiu. La dreta conservadora local anhelava la presència dels militars al castell, i va sol·licitar de manera reiterada el seu retorn. Així, a la sessió del Ple municipal del 7 de desembre de 1915, l'alcalde comissionava l'advocat Francesc Xavier de Franch, hisendat local establert a Barcelona, per gestionar davant del capità general la concessió del permís per part del Ram de Guerra per destinar el castell com a caserna de la Guàrdia Civil.⁴⁹ Un any després, a la sessió del Ple del 18 d'octubre de 1916, s'acordava suplicar al Ram de Guerra l'ocupació del castell per un batalló d'infanteria *«para su vigilancia y custodia de la fortaleza, y por ser uno de los primeros elementos de vida de la localidad»*.⁵⁰ I en darrer terme, mitjançant carta privada datada el 22 de juliol de 1918, l'alcalde requeria la intervenció del duc de Tarifa i Dènia, el fill de la duquesa de Cardona, perquè en la seva qualitat de senador vitalici i noble proper al rei Alfons XIII intercedís per

49. AHC, I.1.1., R-39, fol. 46 v.

50. AHC, I.1.1., R-40, fol. 38 r.

aconseguir la destinació d'un dels nous batallons de Muntanya, creats aleshores, al castell de Cardona, «a fin de que en épocas turbulentas o de huelgas hoy en voga en esta desgraciada Nación, tengamos el apoyo y auxilio necesarios».⁵¹

Enfront dels nostàlgics, Cardona i Catalunya volien recuperar el castell com a monument amb la seva església de Sant Vicenç al capdavant, paradigma del primer romànic o romànic llombard, identificat com el primer art nacional de Catalunya. I evidentment, com a símbol de la resistència del país en el decurs de la Guerra de Successió. Valgui com a testimoni la pintura sobre el setge de Cardona per les tropes de Felip I l'any 1711, encarregada al pintor ceuti Fernando Fernández Mota (àlies F. Mota) per a la Historia de España de Manuel Rodríguez Codolà i Miquel dels Sants Oliver, editada per Miquel Seguí (1920).⁵²

Tasca que, com hem dit, va recaure en el SCCM de la Diputació de Barcelona, que des del 1915 estava a càrrec de l'arquitecte Jeroni Martorell i Terrats (Barcelona, 1877-†1951). Dissortadament, el castell i el seu recinte continuaven sota la jurisdicció militar i el més estricte control de capitania (de fet, no va deixar de ser propietat exclusiva del Ram de Guerra fins a l'any 1969). Això, afegit a la manca de consignació pressu-

postària i a les circumstàncies polítiques del país que havien d'abocar al directori militar del general Primo de Rivera (1923-1929), van impossibilitar la seva execució.

Anecdòticament, havia de ser sota la dictadura militar i en el marc dels preparatius de l'Exposició Universal de Barcelona (1929) que Cardona va apostar per recuperar el seu ric patrimoni natural i monumental com a reclam cultural i turístic. La restauració del castell va recuperar embranzida i ens consta que, el febrer de 1926, l'arquitecte Martorell ja signava una memòria relativa a la qüestió. Testimoni del nou interès és la nota publicada a la secció arqueològica de l'edició de La Vanguardia del 19 de febrer de 1926: «También ha sido solicitada la dirección técnica y el auxilio económico para restaurar la iglesia del castillo de Cardona, del siglo XI, notable monumento románico, el cual, previa autorización del ramo de guerra, cabrá devolver al culto».

Un any després, l'abril de 1927, mossèn Josep Viladot i Sala, prevere de Berga, editava un estudi com a reclam de la restauració de l'església de Sant Vicenç, sota la direcció tècnica de l'arquitecte Martorell i la Inspecció Oficial Reglamentària de la Comandància General d'Enginyers de la Quarta Regió Militar, amb el suport del capità general de Catalunya, Emilio Barrera.⁵³

Va caure el directori militar i amb ell ho faria la monarquia d'Alfons XIII, per donar pas, l'abril de 1931, a la

51. AHC, I.1.2.1. (Correspondència 1918).

52. Manuel RODRÍGUEZ CODOLÀ, Miquel DELS SANTS OLIVER, Historia de España y de los pueblos hispanoamericanos hasta su independencia, vol. III, Barcelona, 1920, p. 399 (F. Mota, pint., Sitio de Cardona por las tropas de Felip V (Año 1711).

53. José VILADOT SALA (pbro.), El Castillo de Cardona, Lleida, 1927. A la sessió del Ple municipal del 25 de febrer de 1926, s'acordà lliurar 400 ptes. a mossèn Viladot en relació amb la seva sol·licitud del 16 de febrer com a subvenció per a la restauració i conservació del castell (AHC, I.1.1., R-44, fol. 52 v.).

Segona República. El mateix 3 de juny, el nou govern republicà declarava, via decret, un centenar llarg d'edificis com a «monumentos histórico-artísticos, pertenecientes al Tesoro Artístico Nacional», que serà ratificat amb força de Llei per un altre del 4 de novembre. El llistat incloïa l'església de Sant Vicenç de Cardona i s'havia fet a partir dels expedients iniciats anys abans pel darrer director general de Belles Arts de l'etapa monàrquica, l'historiador i arqueòleg Manuel Gómez Moreno (Granada, 1870-+Madrid, 1970).

Malgrat tot, en els cinc anys propers no s'endegarà cap actuació concreta per a la seva rehabilitació, ja que l'edifici continua sota la titularitat militar, en restar inclosa dins la caserna. Finalment, el 18 de juliol de 1936 i els tres anys de guerra civil que se seguiren havien de significar l'oblit voluntari de tots aquests fets i les persones que els protagonitzaren. Que aquest humil treball serveixi per recuperar la memòria a l'entorn seu i la voluntat inequívoca de recuperar el castell de Cardona com a referent de la nostra història nacional.

I després de la guerra del francès, què?

Pere Freixas, *historiador*

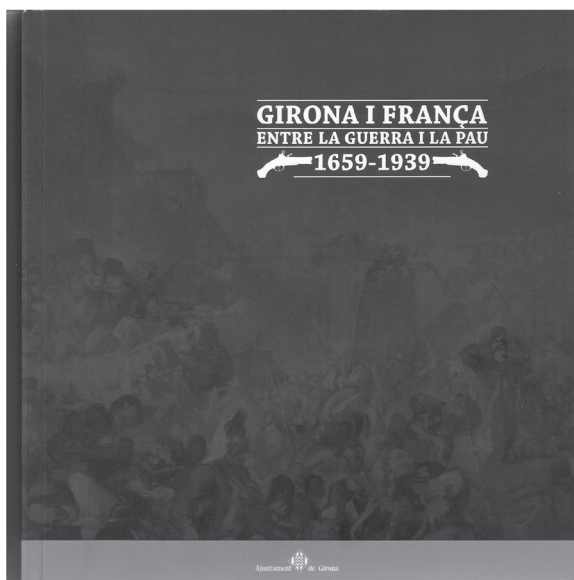
El text que segueix és un resum de la ponència que vaig llegir a la vuitena edició de les Jornades Reviure el Patrimoni que amb el títol “Símbols i mites en la construcció de la identitat” varen tenir lloc el passat novembre de 2013, organitzades pel Museu Comarcal de Cervera. El títol de la meua intervenció és el que encapçala aquestes línies amb la intenció de fer conèixer el contingut de dues exposicions temporals que es varen celebrar al Museu d’Història de Girona (MHG) els anys 1998 i 2009 amb els títols respectivament d’I després de la Guerra del Francès, què ? i Girona i França, entre la guerra i la pau.

Els objectius principals que ens fixàrem a l’hora de preparar aquestes dues exposicions varen ser tres: el primer, continuar amb la política d’exposicions temporals del MHG per tal d’actualitzar continguts d’una manera continuada sobre la història de Girona i poder proporcionar així de material museològic les noves sales estables en preparació. El segon, de bell antuvi, érem conscients que calia donar una visió molt diferent de la Guerra del Francès de com havia estat tractada per la historiografia tradicional i generalista fins aleshores. Calia desmitificar la visió èpica dels fets amb què sempre s’havien tractat els setges de Girona, no només els de 1808 i 1809, sinó la resta de setges que la ciutat va patir al llarg de l’Edat Mitjana i els temps moderns. Les aportacions d’historiadors gironins i no gironins com, entre d’altres, Ramon Alberch, Genís Barnosell, Josep Clara, Lluís M. de Puig, Lluís Roura, Maties Remisa, etc.

han estat decisives a l’hora de divulgar des de la microhistòria local el canvi d’enfocament sobre els fets. En tercer lloc, era prioritari per al MHG aportar temes absents fins aleshores en els textos sobre la Girona moderna en els àmbits de l’urbanisme certament esquifit del Vuit-cents, l’arribada del tren a la ciutat, el miratge industrial, la reconversió de la ciutat en serveis i la cultura de la Renaixença.

D’entrada calia deixar clar que cap altre episodi de la història de Girona fou tant funest com els setges francesos que va patir la ciutat en temps de Napoleó els anys 1808 i 1809, sense oblidar-ne les conseqüències dramàtiques. La població va quedar reduïda a la meitat; dels 7000 habitants que tenia la ciutat en tombar el segle XIX, després de la Guerra del Francès, va quedar minvada a 4000 o 4500 a tot estirar, un impacte certament difícil de superar. Tots els registres parroquials revelen un augment considerable de la mortalitat, força més catastròfica que la de la Guerra Civil espanyola de 1936-1939.

Fins fa relativament poc temps, la visió que es tenia d’aquells fets era poc versemblant. Al llarg d’un segle i mig, la historiografia tradicional havia embolcallat el setge napoleònic amb una mena d’epopeia heroica i d’exaltació patriòtica quan la realitat fou una altra que ben bé es pot assimilar a una veritable catàstrofe. I se’ns havia explicat, també, que el líder de la defensa de Girona, el general Àlvarez de Castro, havia portat la

ciutat a una heroica victòria quan la veritat és que va condemnar els gironins a una derrota miserable i a una destrucció tràgica de la ciutat. “La immortal Gerona” fins fa pocs anys era la denominació aparellada a la ciutat d’ençà les exaltacions patriòtiques que el règim franquista va muntar l’any 1958 per celebrar el 150 aniversari dels setges napoleònics.

A banda de mostrar el marc general de les relacions entre Catalunya i França, l’ensorrament de les monarquies absolutes i la crisi de l’Antic Règim, amb les exposicions del MHG ens proposarem d’oferir al visitant una mirada sobre la Guerra del Francès que tingués en compte tots els gironins i gironines que varen ser protagonistes d’aquell conflicte, i no només relatar la peripècia d’uns quants personatges dirigits que ocupaven llocs de responsabilitat. La guerra des de baix, on es movien patriotes i afrancesats, desertors i revoltats. Una aproximació, en definitiva, a les formes de vida de la Girona de la darrerria del segle XVIII i inicis del XIX, a les relacions comercials a banda i banda de la frontera, a l’alteració de la vida quotidiana, etc.

D’entre els continguts de les exposicions ens varem interrogar també sobre quines havien estat les causes de la guerra. Els gironins i gironines saben que des de la fundació (79 aC) de la ciutat pels romans i el seu emplaçament damunt mateix de la Via Augusta, Girona es troba al bell mig d’una de les principals vies de comunicació nord-sud. I, a més a més, les característiques peculiars del terreny entre rius han fet que la ciutat hagi exercit fins als temps moderns un paper de plaça forta, de clau de pas al nord-est català i peninsular. Així, a començament del segle XIX, Catalunya i Girona varen ser víctimes de l’aventura napoleònica perquè no jugaven cap paper en l’escena europea. Però el fet és que la temptativa d’ocupació de la península per part de Na-

poleó sense preveure cap resistència, es va veure alterada per l’alçament dels espanyols i, sense voler, Girona es va convertir en un obstacle de notable entitat com ho havia estat en ocasions anteriors, des del setge francès de Felip l’Ardit l’any 1285, per bé que aquell setge va acabar bé per a Girona, gràcies a l’ajut inventat de les mosques que varen sortir del sepulcre de Sant Narcís i foragitaren els francesos.

En el desenvolupament dels fets del setge napoleònic era necessari ensenyar a les exposicions quina mena de ciutat era Girona a començament del segle XIX. L’estament eclesiàstic tenia més pes en l’àmbit senyorial i cultural que no pas el civil, conformat aquest darrer per propietaris rurals per davant d’una burgesia sense vitalitat. De la mà de l’Església que regulava la vida col·lectiva, l’Estat reunia tot el poder en mans dels governadors militar i civil, sota el comandament del capità general de Catalunya. Com ha assenyalat Lluís M. de Puig, només cal veure quina era la fesomia de la ciutat amb les seves cinc parròquies, catorze convents de frares i monges, dos hospitals i un hospici regentats per religiosos. La gent que treballava per a l’Església, un de cada dotze habitants, era quatre vegades més nombrosa que la mitjana espanyola, com ha remarcat l’autor citat més amunt.

Ja hem dit que des de la seva fundació, Girona havia estat una plaça forta, sovint assetjada des de temps reculats. La Força Vella era des dels temps de la fundació romana un nucli urbà fortificat amb unes excel·lents condicions naturals per a la defensa i la resistència a setges perllongats. D’ençà del segle XVII, després de la mutilació de Catalunya que suposà el tractat dels

Pirineus, Girona va quedar situada més a prop de la frontera política i militar. Un cop més va exercir el paper que havia fet en època medieval, la clau de pas de Catalunya. Des de sempre, Girona havia demostrat la seva importància per a resistir qualsevol atac, en particular, el castell de Montjuïc, per bé que el pas del temps havia deteriorat notablement les defenses, les quals presen-

taven a començament del segle XIX un gran deteriorament, com queda palès en les imatges de la muralla nord i del Carme.

D'una manera molt sintètica, les exposicions mostren el desenrotllament dels principals fets militars, des de l'arribada a Girona dels primers efectius de les tropes franceses de Napoleó el 10 de febrer de 1808 fins a la capitulació el 10 de desembre de 1809. De primer varen ser rebuts com a amics pel general Fernando de Mendoza, aleshores governador militar de Girona, que arribaven per continuar camí cap al sud de la península, segons es deia, per tal d'enfrontar-se amb les tropes angleses de la coalició antinapoleònica. El pas de soldats no parava i la població gironina cada vegada s'amoïnava més perquè la col·laboració amb les tropes es feia cada cop més insuportable, mentre que les autoritats feien tot el que els deia l'Estat. Arran de l'ocupació del castell de Montjuïc de Barcelona que el general Álvarez de Castro hagué d'entregar a contràcor, i dels fets del 2 de maig a Madrid, tothom va comprendre que el poder estava en mans franceses i aviat es va començar a pensar en la insurrecció. El poble va ser qui va protagonitzar l'alçament, amb un esperit antifrancès molt estès, alhora que els napoleònics varen comprendre que la ciutat de Girona, tot i la conservació precària de les seves defenses, podia esdevenir un nucli de resistència important per a les comunicacions nord-sud, com ho havia estat des de l'antiguitat.

Després que Josep Bonaparte va ser el nou rei d'Espanya en substitució de Ferran VII, la insurrecció fou immediata a Girona i arreu de Catalunya, no tant pels canvis a l'Estat, sinó per la sensació que tenien

els gironins que amb la revolta defensaven la família i la terra. El comportament abusiu i, de vegades, els actes d'autèntic espoli dels francesos, en les successives arribades de tropes, era cada vegada més insuportable, més enllà dels sentiments patriòtics que des de sempre havia sostingut la historiografia: "...els gironins i els catalans volíem foragitar el francès, sí, però no volíem ser soldats", expressa l'historiador Lluís M. de Puig. Per la seva banda, el pare Cúndaro, partidari de l'aixecament, ressenya que "no faltaron sujetos de sobresalientes luces, de maduro juicio y sólida reflexión que apoyaron la heroica revolución del pueblo gironés".

Ben aviat els francesos varen comprendre que per a controlar Catalunya els calia ocupar les principals places fortes i mantenir lliures les comunicacions entre el Rosselló i Barcelona. I així el general Duhesme va decidir ocupar la ciutat. No entrarem aquí en la seqüència de les operacions bèl·liques, prou conegudes,

des del primer setge i atac fallit d'aquest general, fins a la capitulació o el final de la guerra a les acaballes de l'any 1813. Només faré algunes remarques que em semblen il·lustratives dels continguts de les exposicions per comprendre el tràngol que varen patir els gironins i la desfeta de la ciutat de la qual va tardar molt de temps a refer-se. Primer que tot, no va faltar la convicció o la il·lusió de l'ajut sobrenatural del patró de la ciutat Sant Narcís, com ja havia succeït el 1285 arran del setge de l'exèrcit francès de Felip l'Ardit, per bé que a Girona i arreu son nombrosos els testimonis de l'aixecament de l'Església contra els francesos, sobretot el clergat regular; cal no oblidar, en aquest sentit, que Napoleó s'havia apropiat del patrimoni dels ordes religiosos.

Segonament, aparegué la guerrilla com a nova forma de lluita o un nou concepte d'acció militar protagonitzada per gent que no es refiava de l'exèrcit regular ni dels seus caps. Així es creà un exèrcit popular que era format per bandes i sometents que actuaven amb una gran autonomia. Finalment, cal considerar una nova visió no estrictament urbana dels fets, en el sentit que els pobles de l'entorn de Girona varen patir les conseqüències gravíssimes de la seva acció contra els francesos amb incendis, assassinats i saquejos.

El segon setge, a partir del 5 de maig de l'any 1809 és el més recordat, amb Àlvarez de Castro de governador de Girona, home fanàtic i religiós, i ofuscat en tot moment a resistir fos com fos. En aquest sentit, el seu ban és prou explícit: "Impongo pena de muerte ejecutada inmediatamente a cualquier persona, sea de la clase, grado o condición que fuere, que tuviese la vileza de proferir la voz de rendición o capitulación". Testimonis parlen que a la copa del seu barret hi havia escrit el lema: "Por Fernando VII vencer o morir". Si en el primer setge n'havien estat 11.000, aquesta vegada foren 17.000 els homes que es varen plantar davant els murs de Girona, dins els quals 5.665 soldats i uns 7.000 habitants varen organitzar la defensa en diversos grups. La Companyia de Santa Bàrbara fou un grup de

dones molt lloades per la Sección Femenina durant el franquisme. El dia més llarg va ser el 10 d'agost, conegut per la historiografia romàntica com "El Gran Dia de Girona", immortalitzat més tard per la gran pintura de Ramon Martí i Alsina. Va ser el moment culminant de la resistència heroica, i un referent de coratge i disciplina. Però aquet fet va ser un miratge. Aviat arribà la "immolació inútil" en paraules de Lluís M. de Puig.

Amb l'arribada del mariscal Augereau, conegut de la Guerra Gran, va començar l'etapa més dura i inhumana del setge gironí. Álvarez de Castro volia superar el mateix Palafox a Saragossa encara que fos al preu d'una catàstrofe humana, mentre el clergat regular seguia predicant la guerra santa. A partir de l'octubre de 1809 la situació era desesperada. Moria més gent d'epidèmies que no pas per causa la batalla. Álvarez

de Castro seguia entestat a resistir. Enmig de la disenteria i l'escorbut la situació esdevingué tràgica. Després de desertar oficials i que la gent mengés carn crua i podrida i, fins i tot, rates, la situació silenciada per la historiografia tradicional era impossible i desesperada. Al mateix Àlvarez, malalt i delirant, calgué apartar-lo del comandament. El 10 de desembre d'aquell any, la Junta militar presidida aleshores per Julián de Bolívar va pactar la capitulació amb el mariscal Augereau i posà fi a la lluita. Quan els francesos entraren a la ciutat, escriu Josep Clara, la trobaren feta una ruïna. En el conjunt de les operacions militars, els francesos havien llançat contra els murs de Girona i els sistemes defensius exteriors, torres i castell de Montjuïc, 80.000 bales, 11.000 bombes i més de 7.000 granades.

Amb el suport museogràfic, les exposicions mostren quina era la situació de la ciutat durant el conflicte bèl·lic, però també quin era el seu estat un cop acabades les hostilitats i, sobretot, quines varen ser les conseqüències del conflicte. Després de tanta "heroïcitat", què? Malgrat que els francesos no varen tenir un comportament especialment violent després de la capitulació, com l'havien tingut amb la resta de ciutats catalanes, en particular, Tarragona, el cert és que Girona es trobava gairebé del tot enrunada i la recuperació fou molt llarga. Es podria dir que Girona no va poder pujar al tren de l'expansió demogràfica, industrial i econòmica del Noucent. La població va quedar reduïda a la meitat, com s'ha dit al principi, amb uns 4.000 habitants que tenien davant un futur més que incert, entre els quals, a més a més, hi havia malalts i la resta en una situació de precarietat absoluta. La memòria elaborada pel metge Josep Viader sobre l'estat sanitari durant els setges descriu un infern dantesco, amb hospitals satu-

rats i insalubres on morien les 3/4 parts dels pacients ingressats. Més enllà d'exaltacions patriòtiques que varen costar 10.000 morts entre uns i altres, i més enllà també de la resistència de Girona com a element positiu contra la invasió francesa, hom coincideix que els darrers mesos de resistència foren un error que es podia haver evitat. Es podien haver evitat tants morts i tanta destrucció. Al capdavant la ciutat hauria capitulat igualment, i més tenint en compte que gairebé tot el territori català ja era en mans de l'exèrcit francès.

L'exposició acabava amb un breu esment al govern de la ciutat per part dels francesos, període que sempre havia estat silenciada per la historiografia tradicional. Un cop acabada la guerra, què va passar? Doncs que Girona va demanar ajut a l'Estat que mai va arribar. Més enllà de les promeses i la constatació retòrica de l'heroisme dels gironins, la historiografia romàntica primer i la ideologia franquista després es varen dedicar a consagrar la mitificació dels setges de Girona, amb un to autoritari, religiós integrista i espanyolista, ha remarcat Lluís M. de Puig. Al llarg del segle XX, mentre el catalanisme va donar una creixent importància a la història medieval catalana, la historiografia i la política nacionalistes espanyoles varen continuar usant el mite de la Guerra del Francès per tal de propagar el sentiment antifrancès. Malgrat totes les celebracions del segle passat i la monumentalització de la ciutat, el cert és que a hores d'ara els setges són poc coneguts entre la ciutadania. De fet, fins i tot els monuments aixecats per a commemorar-los i recordar-los han caigut gairebé en l'oblit. Tothom els veu, però poca gent sap què volen dir. Durant el temps de l'exposició darrera vàrem dur a terme una enquesta sobre el grau de coneixement de dues escultures relacionades amb els fets: la dels De-

fensors de Girona (1894), que presideix la plaça de la Independència, dita també de Sant Agustí, i el monument l'Exèrcit als Herois de 1808 i 1809, conegut com El Lleó (1909), al costat del concorregut espai de la plaça del Mercat. Els resultats varen ser:

- 50% ha relacionat l'escultura amb un fet bèl·lic
- 29% ha relacionat el monument del Lleó
- 16% coneix el conflicte, encara que parcialment
- 5% ha situat els fets en la dècada correcta o/i ha interpretat correctament la iconografia.

Un altre monument encara menys conegut, les restes de les muralles enderrocades a l'indret de Torre Gironella com a conseqüència d'haver-les fet volar els francesos abans de marxar, es mantenen encara avui en el mateix estat com a testimoni dels fets tràgics que acabem d'esmentar. En l'actualitat, els Amics de la Girona napoleònica recreen un cop l'any aquest fets, amb un esperit no pas de tragèdia grega, sinó de divulgació històrica.

BIBLIOGRAFIA

- AAVV., Girona i França. "Entre la guerra i la pau. 1659-1939", a *Catàleg de l'Exposició Temporal*, MHG. Girona, 2009.
- AAVV., "De l'antic règim a la societat liberal", a *Història de Girona*, 8. ADAC, Girona, 1997.
- Ramon ALBERCH, Girona, *Històries, curiositats i misteris*. Barcelona, 2013.
- Josep CLARA, *La clau del regne. Girona, setges i mites*. Barcelona, 2008.
- Fr. Manuel CÚNDARO, *Historia político-crítico militar de la plaza de Gerona en los sitios de 1808 y 1809*. Girona, 2 vols., IEG, 1953.
- Joaquim JUBERT, Diego RUÍZ, *Prudenci Bertrana i la Locaura de Álvarez de Castro*. Girona, 2007.
- Lluís M. de PUIG, *Girona francesa, 1812-1814*. Girona, 1976.
- Lluís M. de PUIG, "Girona, Guerra i absolutisme. Resistència al francès i defensa de l'Antic Règim (1793-1833)", a *Quaderns de la Revista de Girona*. Girona, 2007.
- Lluís Mª de PUIG, La Guerra del Francès. Institut d'Estudis Gironins, Col·lecció Patrimoni Cultural, núm.10 en premsa).
- Carles RAHOLA, *Girona i Napoleó. La dominació francesa a Girona i altres estudis napoleònics*. Recerca, edició i pròleg de Lluís M. de Puig. Girona, 2007.